

Kirkkona valtiossa

Katsaus Suomen evankelis-luterilaisen
kirkon valtiosuhteen edellytyksiin ja
uudistuspaineisiin

Leena Sorsa

tutkimuskeskus

KIRKON TUTKIMUSKESKUS⁺

Kirkkona valtiossa

**Katsaus Suomen evankelis-luterilaisen
kirkon valtiosuhteen edellytyksiin ja
uudistuspaineisiin**

Leena Sorsa

ISBN 978-951-693-341-5
ISSN 2341-7641

Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 41

SISÄLLYS

1 Tutkimustehtävä	2
2 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon valtiosuhde.....	6
2.1 Historia	6
2.2 Valtio Kirkollisuuden tulkinnat Suomessa	8
2.3 Kansankirkon sosiologiset perustelut	13
3 Uskonnonvapauden keskeisyys	21
3.1 Oikeus ja vastuu	21
3.2 Erilaisia tulkintatapoja.....	24
3.3 Uskonnonvapauden vaikutus kirkon valtiosuhteeseen.....	26
3.4 Ajankohtaisia kysymyksiä	28
4 Kirkkojen asema Euroopassa	41
4.1 Kirkon ja valtion suhteen järjestämisen malleja.....	41
4.2 Eurooppalaisia kehityssuuntia.....	44
4.3 Pohjoismaiden kirkko–valtio-suhteiden viimeaikaiset muutokset.....	50
5 Kirkon ja valtion suhteen tulevaisuus Suomessa	54
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	62

1 TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Suomen evankelis-luterilaisen kirkolla¹ on erityinen asema suomalaisessa yhteiskunnassa. Tämä näkyy sekä kirkon valtiosuhteessa että sen yhteiskunnallisessa asemassa. Mitä tämä erityisasema tarkoittaa? Miten kirkon ja valtion suhde on rakentunut ja millä sitä on perusteltu? Rikkooko kirkon erityisasema uskonnonvapauden periaatetta? Mitä tarkoittavat uskontojen ja katsomusten yhdenvertaisuus ja valtion neutraliteetti? Millaisia muutospaineita kohdistuu kirkon asemaan ja valtiosuhteeseen Suomessa?

Nämä kysymykset ovat keskeisiä kirkon, valtion sekä koko suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuuden kannalta. Silti hedelmällinen ja kiihkoton uskonto- ja kirkkopoliittinen keskustelu on ollut viimeisten vuosien aikana hiljaista. Keskustelu uskonnonvapaudesta sekä valtioiden suhteesta uskonnollisiin toimijoihin on voimistunut erityisesti Euroopassa. Tämä uskonnonvapautta ja uskontojen asemaa koskeva keskustelu on tavoittanut myös Suomen. Se nostaa esiin kysymyksiä suomalaisen järjestelyn mielekkyydestä ja muutostarpeista. Myös suomalainen uskonnollinen kenttä on parhaillaan muutoksen alla.

Suomessa on perinteisesti suhtauduttu kunnioituksella uskontoihin, mutta uskonnon ja uskonnollisuuden on ajateltu olevan ennen kaikkea ihmisen yksityisasiä. Usein uskonnon on katsottu kuuluvan politiikan, julkisen keskustelun ja moraalisten käsitysten julkisen perustelemisen ulkopuolelle. Suurimmassa osassa maailmaa on kuitenkin toisin. Uskonto on maailmassa avoimesti julkista. Tällöin uskonnot näkyvät ja kuuluvat julkisessa tilassa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa.²

Uskonnonvapautteen ja kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien asemaan yhteiskunnassa kohdistuu tällä hetkellä maailmanlaajuisesti paljon sekä mielenkiintoa että painetta. Syyskuun 11. päivän terrori-iskut Yhdysvalloissa vuonna 2001 nostivat kysymykset uskontojen ja vihasta motivoituneiden terroritekojen suhteesta, uskonnonvapaudesta sekä uskonnollisuuden näkymisestä ja vaikutuksesta politiikkaan hetkessä tärkeiksi puheenaiheiksi. Tämä on näkynyt 2000-luvulla myös eurooppalaisessa keskustelussa. Sitten esimerkiksi Euroopan Unionissa on huomattu, että kysymys uskonnonvapaudesta ja uskonnollisesta moninaisuudesta on arkipäiväinen asia, joka koskettaa ihmisten perusoikeuksia, mutta se on samalla kysymys, jossa yhdistyvät syrjinnänvastaisuuden, maahanmuuton, opetuksen, kulttuurin ja sosiaalisen sektorin teemat. Uskonnonvapauskeskustelun voimistuminen läntisessä maailmassa tekee uskonnonvapauden merkityksen ja sisällön tulkinnasta ja sitä koskevasta keskustelusta ajankohtaista myös Suomessa.³

Myös kirkon ja valtion suhteiden tarkastelu on ajankohtaista eri puolilla Eurooppaa. Yksi keskeinen vaikuttaja tähän on uskonnollisen kentän nopea moninaistuminen erityisesti maahanmuuton myötä. Se on lisännyt erityisesti ei-kristillisten vähemmistöjen määrää ja muuttanut Euroopan perinteistä uskonnollista kenttää. Myös uskonnottomien määrä Euroopassa on kasvanut. Toiseksi sosialististen yhteiskuntajärjestelmien purkautuminen on johtanut monissa itäisen Euroopan maissa kirkon ja valtion suhteiden uudelleen järjestelyihin. Kolmanneksi on nähtävissä ihmisoikeuksien korostuminen. Tästä johtuen uskonnonvapauden

1 Käytän Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta tässä artikkelissa pääsääntöisesti sanaa kirkko.

2 Uskonto ja ulkopoliitiikka 2013, 30.

3 Carrera & Parkin 2010, 1–33; Carrera & Parkin 2011; Uskonnonvapaus ja ulkopoliitiikka 2013, 29.

ja yhdenvertaisuuden toteutumista uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen kesken tarkastellaan yhä painokkaammin.⁴

Valtion näkökulmasta kirkon ja valtion suhteen pohtiminen on keskeistä erityisesti ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta, mutta suhteella on heijastuksensa laajalti suomalaiseen yhteiskuntaan, kulttuuriin ja uskontopoliittikkaan. Uskonnonvapauden toteutuminen taas tukee ihmisoikeuksien kokonaisuuden toteutumista. Uskonnonvapautta vahvistettaessa tuetaan samanaikaisesti taloudellista ja poliittista kehitystä niin kotimaassa kuin kansainvälisessä yhteistyössäkin. Kehitysyhteistyössä ja rauhanvälitystehtävissä uskonnonvapauden tematiikka on hyvin keskeinen.

Valtiolle kysymys kirkon ja valtion suhteista on poliittinen ja lainsäädännöllinen asia, joka tulee todeksi monissa käytännön yhteistyön muodoissa. Kirkon ja valtion suhde on Suomessa heijastellut myös yleistä yhteiskunnallista ilmapiiriä, ja siihen ovat vaikuttaneet myös ulkopoliittiset näkökulmat. Taustalla on pitkä historiallinen ja kulttuurinen kehitys, jonka perustalta nykyinen suhde on muotoutunut.

Valtion näkökulmasta uskonto- ja kirkkopoliitikassa on ihmisoikeuksien toteutumisen lisäksi keskeistä uskontorauhan tukeminen sekä uskonnollisten ääri-ilmiöiden estäminen. Uskontorauha on omiaan tukemaan yhteiskuntarauhaa. Kestävä uskontorauha rakentuu oikeudenmukaisille pelisäännöille ja käytännöille. Uskonnollisen lukutaidon merkitys korostuu tulevaisuudessa myös Suomessa.

On hyvä muistaa, että aina pelkkä lainsäädäntö ei estä tai tue uskonnonvapauden toteutumista. Merkittävää on, millainen asenne uskontoja ja katsomuksia kohtaan maassa vallitsee ja miten niitä kohdellaan käytännössä, esimerkiksi hallinnossa. Oikeudenmukaisuuden toteutuminen ja huomatuksi tulemisen kokemus vähentävät uskontojen ja katsomusten keskinäisiä ristiriitoja sekä yleistä uskontoihin ja katsomuksiin kohdistuvaa vihapuhetta.

Kirkon näkökulmasta uskonnonvapaus ja suhde valtioon ovat keskeisiä sikäli, että ne rakentavat kehyksen, jonka sisällä kirkko saa toimia yhteiskunnassa. Kirkon kannalta keskeistä on se, miten vapaasti se saa toteuttaa tehtävänsä kirkkona – julistaa, opettaa, kasvattaa ja hoitaa Jumalan Sanalla. Tosin on muistettava, että kirkot toimivat eri puolilla maailmaa huolimatta siitä, minkälainen paikka yhteiskunnassa niille on annettu tai millainen on niiden suhde vallanpitäjiin tai valtioon. Kristillinen kirkko toimii myös olosuhteissa, joissa sen toiminnalle ei ole annettu tilaa tai vapautta. Kirkon valtiosuhdetta koskevia päätöksiä pohdittaessa on tärkeä muistaa, ettei mikään kirkon valtiosuhde tai yhteiskunnallinen asema takaa kirkon vaikuttavuutta. Kirkon olemus ja tehtävä yhteiskunnassa voi löytyä vain sen missiosta.

Suomessa ei ole tehty lähiaikoina kattavaa kirkon ja valtion suhteiden kokonaistarkastelua, vaikka yhteiskunnassa on noussut esiin asioita, jotka sitä edellyttäisivät. Yhteiskunnallinen muutos, uskonnollisen kentän moninaistuminen, ihmisoikeuksien korostuminen, kirkon etuoikeutetuksi koettuun asemaan kohdistuva arvostelu ja kirkon jäsenmäärän lasku antavat aiheen tarkastella kirkon ja valtion suhteiden nykytilaa. Professori *Markku Heikkilän* mukaan sekä yleisessä kulttuuri-ilmastossa että kirkon sisäisessä keskustelussa on ilmiöitä, joiden johdosta kirkon kannattaisi lähteä avoimesti selvittämään kirkon ja valtion suhteiden tulevaisuuden näkymiä. On myös pohdittava, onko kirkon ja valtion suhteissa sellaista jännitettä, joka on vaarassa purkautua hallitsemattomasti. Helsingin Sanomien kuukausiliitteessä julkaistiin syyskuussa 2014 kooste ideoista, jotka suomalaisten mielestä rakentaisivat parempaa Suomea.

⁴ Kuznecoviene 2005, 286–287; Rynkowski 2005, 423–426; Hallberg 2011, 30–31; Rosas 2011, 197–200; Viljanen 2011, 833–837; Luxmoore 2013, 181–200; Heikkilä 2014.

Suomalaisten antaman palautteen viesti oli selvä: kirkko ja valtio tulisi erottaa toisistaan. Myös monikulttuurisen yhteiskunnan näkökulmasta käsin on kysyttävä, vastaako tämänhetkinen kirkko- ja uskontopoliittinen järjestelmä nyky-Suomen todellisuutta.⁵

Uskontojen ja valtion suhteita tutkinut professori *Jonathan Fox* pohtii aihepiiriä koskevan tutkimustyön ongelmallisuutta. Hän toteaa, että näitä suhteita voi tilasto- tai tutkimustiedonkin valossa tulkita hyvin eri tavoin. Todellisuudessa esimerkiksi valtioiden ja uskontojen suhteiden kulloisenkin rakenteen taustalla oleviin motivaatiotekijöihin on vaikeaa päästä käsiksi. Miten voi olla varma ”ilmapiiristä” tai ”asenteista” ja niiden taustalla olevista pyrkimyksistä? Fox kuvaa uskontojen ja valtion suhteiden tutkimusta palapeliksi. Lukuisista irrallisista paloista on yritettävä nähdä palapelin kokonaiskuva.⁶

Kirkon ja valtion suhteiden tarkastelussa Suomessa on ollut ongelmallista se, että esiin tulevia ongelmia tai muutospaineita on korjattu pääsääntöisesti yksittäisinä kysymyksinä ilman kokonaisnäkyä suhteiden muutostarpeista ja kehityssuunnasta. Tällainen kokonaiskartoitus on tehty viimeksi 1970-luvulla parlamentaaraisessa Kirkko ja valtio -komiteassa. Arkkipiispa John Vikström totesi vuonna 1992, että kirkon ja valtion suhteita olisi tarkasteltava kolmen kysymyksen avulla. Ensimmäiseksi olisi pohdittava, miten kirkon ja valtion suhteiden säätely toimii, toiseksi sitä, millaisiin lähtökohtiin oikeudenmukainen ja kestävä ratkaisu perustuu ja kolmanneksi, mihin tavoitteisiin mahdollisella kirkon ja valtion suhteita koskevalla uudistuksella tähdätään.⁷

Suomalainen kirkko- ja uskontopoliittikka ei kuitenkaan rajoitu vain Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja valtion suhteisiin. Kyse on laajemmasta vyyhdestä asioita, jotka koskettavat kirkkoja, uskonnollisia yhdyskuntia ja yhteisöjä sekä katsomuksellisia yhteisöjä niin lainsäädännön, talouden kuin hallinnon saralla. Uskonto- ja kirkkopoliittikka tulee todeksi siinä ilmapiirissä, jossa uskonnonvapautta ja valtion suhdetta uskontoihin ja katsomuksiin toteutetaan. Ilmapiiri vaikuttaa ratkaisevasti siihen, miten valtion suhde uskontoihin ja uskonnollisiin ja katsomuksellisiin toimijoihin ilmenee käytännön ratkaisujen tasolla.⁸

Kaikkien uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen suhdetta Suomen valtioon ja niiden asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa pitäisi selvittää. Uskonnonvapauden korostuminen ja uskonnollisen kentän moninaistuminen vaativat sen, että Suomessa pohdittaisiin kokonaisstrategiaa uskontojen ja vakaumusten oikeuksista, velvollisuuksista ja asemasta yhteiskunnassa. Kokonaiskuvan hahmottumattomuus ja pelisääntöjen epäselvyys vaikeuttavat uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen asemaa ja toimintaa julkisessa tilassa.⁹

Tästä huolimatta tämä katsaus keskittyy yhteen palapelin palaan, Suomen evankelis-luterilaisen kirkon asemaan ja valtiosuhteeseen. Pohdin, kuten Vikström vuosikymmeniä sitten ohjeisti, millainen voisi olla oikeudenmukainen ja kestävä ratkaisu kirkon ja valtion suhteissa Suomessa. Kertaan aluksi kirkon ja valtion suhteiden historiaa ja kirkon erityisaseman perusteluja. Tarkastelen myös uskonnonvapauden tulkintaa eurooppalaisessa kontekstissa sekä kirkkojen ja valtioiden keskinäisiä suhteita koskevia tulkintoja ja muutossuuntia. Lopuksi kartoitan vaihtoehtoja, millainen luterilaisen kirkon ja valtion suhde voisi tulevaisuudessa olla. Kirkossa ja suomalaisessa yhteiskunnassa on tarve kiihkottomalle, asialliselle ja toisia

5 Saukkonen 2013, 216; Heikkilä 2014; HS Kuukausiliite 2014.

6 Fox 2008, 1–4.

7 Vikström 1992, 48.

8 Seppo 1998, 240; Kühle 2011, 208–209.

9 Luoto 1992, 28; Nielsen & Kühle 2011, 174–175; Summary Report on the RELIGARE Project 2013, 3–4.

näkemyksiä kunnioittavalle uskontojen ja katsomusten asemaa sekä valtiosuhdetta koskevalle keskustelulle. Tämä katsaus pyrkii osaltaan vastaamaan tähän haasteeseen tarjoamalla tietoa keskustelun taustalla vaikuttavista tekijöistä ja kehityskuluista niin Suomessa kuin muual- lakin Euroopassa. Katsaus ei kuitenkaan tarjoa yksityiskohtaista strategiaa kirkon ja valtion suhteisiin.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispat julkaisivat elokuussa 2014 asiakirjan ”Kutsu yhteyteen”, jonka tehtävänä on auttaa kirkkoa ja kirkossa löytämään yhteyden mahdollisuudet erilaisten näkemysten ja ristiriitojen keskellä. ”Yhteys edellyttää tosiasioiden tunnustamista ja tahtoa dialogiin”.¹⁰ Tätä yhteyden etsimisen halua tarvitaan niin kirkon ja valtiovallan kesken kuin kirkon ja eri uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen kesken. Kaikilla uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen jäsenillä on oikeus etsiä yhteistä hyvää sekä velvollisuus tukea oikeudenmukaista ja tasavertaista kohtelua jokaiselle.

10 Kutsu yhteyteen 2014.

2 SUOMEN EVANKELIS-LUTERILAISEN KIRKON VALTIOSUHDE

2.1 Historia

Kirkon ja valtion suhteiden tiivis yhteys Euroopassa juontaa juurensa Rooman valtakunnan aikoihin. 300-luvun lopulla Rooman keisari Theodosius teki kristinuskosta valtionuskonnon ja samalla määräsi sen valtion ainoaksi sallituksi uskonnoksi. Tämän jälkeen Euroopan historiaan on vaikuttanut merkittävästi poliittisen ja uskonnollisen vallan eli sittemmin valtioiden ja kirkkojen suhde.¹¹

Ylikansallisena kirkkona katolinen kirkko oli pyrkinyt luomaan itselleen valtioista ja niiden oikeusjärjestyksistä vapaan aseman. Keskiajalla, reformaation vaikutuksesta, katolisen kirkon valta Ruotsi-Suomessa murtui. Tässä yhteydessä kirkko joutui maallisen vallankäytön vaikutuspiiriin ja vahvaksi kansalliskirkoksi suhteessaan valtioon. Maallinen esivalta otti sekä kirkollista valtaa että kirkon omaisuutta itselleen. Tämän prosessin seurauksena luterilaisiin maihin muotoutui tiivis valtiokirkkojärjestelmä. Tällä tarkoitettiin tiivistä taloudellista, hallinnollista ja henkistä yhteyttä kirkon ja valtion välillä. Ajatus maallisen ja hengellisen hallitusvallan keskinäisestä vuorovaikutuksesta oli luterilaisuudessa kyllä vahva, mutta ajatukseen yhdistyi näkemys molempien pysymisestä omilla tehtäväkentillään. Niiden ei tullut myöskään sekaantua toistensa asioihin.¹²

Kirkon ja valtion tiivis yhteys oli itsestäänselvyys itsevaltiuden aikana. Kirkon tuki oli hallitsijalle tärkeä kansan moraalin, kasvatuksen ja kansan yhtenäisyyden vuoksi. Kirkko ohjasi kansalaisia hyvään alamaisuuteen ja edisti näin yhteiskunnallista rauhaa ja tyytyväisyyttä hallitsijan toimintaan. Kirkko taas sai hallitsijalta taloudellisesti, opillisesti ja kulttuurisesti suojatun aseman. Valtion ja kirkon läheinen yhteys oli tyyppillistä 1800-luvun Euroopassa. Venäjän hallitsija Aleksanteri I tavoitteli suurimmissa visioissaan kristillistä yhtenäiskulttuuria. Sillä tähdättiin rauhaan ja yhteyteen, jonka pohjavireenä olisi ollut kristinusko ateismin, materialismin ja vallankumoustavoitteiden vastavoimana.¹³

Samanaikaisesti 1800-luvun alussa, ennen muuta valistuksen ja liberalismien vaikutuksesta, ajatus kirkon ja valtion suhteiden etäännyttämisestä levisi ympäri Eurooppaa. Myös uskonnonvapauden näkökulma alkoi vahvistua. Kirkon ja valtion suhdetta alettiin arvioida uudelleen. Autonomisessa Suomessa toteutettiin 1860-luvulla lukuisia muutoksia, jotka olivat tämän ajattelutavan mukaisia. Koululaitos siirtyi kirkolta yhteiskunnan vastuulle ja kunnat erotettiin seurakunnista erillisiksi toimijoiksi. Kirkon näkökulmasta merkittävä muutos oli myös vuoden 1869 kirkkolaki, jonka seurauksena kirkon kirkolliskokous sai ratkaisevan vallan kirkkolainsäädäntöön. Tämä oli askel kirkon ja valtion suhteiden etäännyttämisessä, mutta

11 Christensen & Göransson 1974, 134–142; Toiviainen 1979, 112.

12 KVK 1977, 12–14; Juntunen 1996, 36; Raunio 2001, 294–299. Uskonnonvapauden kysymys oli olennainen osa kirkko-valtiosuhteen järjestelyjä jo Augsburgin uskonrauhan (1555) ja Westfalenin rauhan (1648) yhteyksissä. Durham & Richards & Thayer 2013, 31–32, 47.

13 Heininen & Heikkilä 1996, 163–164; Juntunen 1996, 36–41; Seppo 1998, 240; Thorkildsen 2014, 94–95.

myös uskonnonvapauden vahvistumiseksi. Kirkkolain laatija Frans Ludvig Schaumanin ajatus oli, että valtion tuli olla uskonnolliselta kannaltaan neutraali. Käytännössä kuitenkin vuoden 1869 kirkkolaki tarkoitti vain uskonnon harjoittamisvapautta, sillä se edellytti kaikkien kuuluvan johonkin uskontokuntaan. Ensimmäiset askeleet uskonnonvapauden toteutumiseksi eivät poistaneet sitä, että yhteiskunta ja valtio edelleen rakentuivat kristilliselle pohjalle.¹⁴

1800-luvun lopulla angloamerikkalaisperäiset uskonnolliset liikkeet saapuivat Suomeen. Ne arvostelivat kirkon yhteiskunnallista asemaa. Amerikkalainen uskonnonvapausnäkemys ja erilaisten uskontojen tasavertainen asema olivat kuitenkin vieraita käsityksiä suomalaisessa keskustelussa. Uskonnonvapauden vahvistumiseksi 1800-luvun lopulla toteutettiin pieniä lainsäädännöllisiä uudistuksia, jotka vahvistivat ei-luterilaisten vapautta ja asemaa yhteiskunnassa. Itsenäisyyden myötä hyväksytty vuoden 1919 hallitusmuoto ja vuoden 1923 uskonnonvapauslaki selkeyttivät uskonnonvapauden tunnustamista kaikille, myös uskonnottomille. Sidonnaisuus valtion ja luterilaisen uskon välillä muuttui myös periaatteellisesti. Kristillisen valtion näystä luovuttiin ja valtiosta tuli tunnustuksellisesti neutraali. Valtio ei enää tunnustanut luterilaista uskoa eikä mitään muutakaan vakaumuksellista ideologiaa. Kansalaisten oikeudet tai velvollisuudet eivät riippuneet heidän uskonnollisista tai katsomuksellisista kannoistaan. Valtion tunnustuksettomuus ja uskonnollinen neutraalius ei kuitenkaan merkinnyt kaikkien siteiden katkaisemista luterilaisen kirkon ja valtion väliltä. Erityisesti luterilaisen kirkon asema kansan selvän enemmistön kirkkona johti siihen, ettei suuria muutoksia kirkon ja valtion suhteisiin pidetty mahdollisina.¹⁵

Valtion tunnustuksettomuus ja täydellinen uskonnonvapaus toteutuivat itsenäisyyden alkuvuosina. Tästä huolimatta kirkon tiivis valtiosuhde säilyi käytännössä ennallaan Suomen itsenäisyyden ensimmäisten vuosikymmenien poliittis-yhteiskunnallisen jakautuneisuuden ja ideologisen taistelun vuosina. Yhtäältä kirkon rooli kansan eheyttäjänä ja kasvattajana tunnustettiin yleisesti. Toisaalta kysymys kirkon asemasta tai valtiosuhteesta ei noussut ensisijaiseksi pohdinnan kohteeksi. Kirkossa kysyttiin oman aseman ja valtiosuhteen pohdinnan sijaan, miten käy Suomen valtion tulevaisuuden.¹⁶

Kirkon taloudellisten ja hallinnollisten asioiden hoitaminen siirtyi laajamittaisesti kirkon itsensä vastuulle 1940-luvulla. Ainakin kirkon piirissä varsinaisen valtiokirkkojärjestelmän katsottiin viimeistään tällöin kumoutuneen. Tästä huolimatta monet valtiokirkolliset piirteet ja kristilliset perinteet säilyivät yhteiskunnassa. Valtion näkökulmasta lähes koko kansan kuuluminen kirkkoon tarkoitti sitä, että kirkolla oli yhä painoarvoa maallisen järjestyksen, hyvinvoinnin, sivistyksen ja moraalien rakentamisessa. Samalla kirkko edusti historiallista jatkuvuutta identiteettiään rakentavassa kansakunnassa. Luterilainen kirkko sai järjestelystä tukea kansankirkolliseksi kuvatulle identiteetilleen. Kansalaisuus ja kirkon jäsenyys olivat yhä saman kolikon eri puolia. Myös taloudellisesti ja toiminnallisesti kirkon ja valtion yhteistyö hyödytti molempia. Muiden Pohjoismaiden valtiokirkkojärjestelmät antoivat sivustatukea suomalaiselle järjestelylle. Valtiokirkollisia piirteitä säilyttäneitä kirkon ja valtion suhteiden järjestelmää arvosteltiin voimakkaimmin sosialistis-aatteellisista ja vapaakirkollisista lähtökohdista käsin.¹⁷

14 KVK 1977, 17–20; Juntunen 1996, 38; Sorsa 2010, 40; Hokkanen 2014, 50–51.

15 KVK 1977, 19–22; Heininen & Heikkilä 1996, 204–207; Juntunen 1996, 38–39.

16 Seppo 1999, 10–18.

17 Heininen & Heikkilä 1996, 195–196, 225–228; Juntunen 1996, 37; Hilson 2008, 93; Hegstad 2013, 131–132.

Uskonnonvapaus sekä kirkkoon valtion taholta kohdistunut positiivinen asenne ja toimintavapaus loivat niin itsenäistymisen jälkeen kuin erityisesti sotien aikaan tilanteen, jossa kirkon ja valtion suhteissa ei enemmistön keskuudessa koettu olevan erityisiä ongelmia. Sotien jälkeen kansakunnan poliittisesti vaikea tilanne ateistisen Neuvostoliiton naapurimaana ei asettanut kirkon paikkaa ja tehtävää yhteiskunnassa juurikaan kyseenalaiseksi. Tosin poliittisesta vasemmistosta kuului toiveita kirkon aseman muuttamiseksi ja kirkon vaikutusvallan vähentämiseksi. Vasta 1960- ja 70-luvuilla voimakkaan kirkkokriittisyyden voimistuttua niin kirkossa kuin yhteiskunnassakin ryhdyttiin selvittämään kirkon ja valtion suhteiden tulevaisuutta. Näiden selvitysten myötä toteutettiin 1990-luvulla muutamia kirkon ja valtion suhteita etäännyttäneitä ja samalla kirkon itsenäisyyttä korostaneita muutoksia. Nämä olivat kirkkolain jakaminen eduskunnan hyväksymään kirkkolakiin ja kirkolliskokouksen hyväksymään kirkkojärjestykseen, tuomiokapitulien siirtäminen valtiolta kirkolle ja piispannimitysoikeuden siirtäminen tasavallan presidentiltä kirkon omille toimielimille. Poliittinen ilmapiiri oli kenties vapautunut tavalla, joka osaltaan mahdollisti kirkon ja valtion suhteiden etäännyttämistä. Myös kysymykset uskonnonvapauden toteutumisesta ja sen tulkinnasta, kirkon itsenäisyydestä sekä uskonnollisten yhdyskuntien tasa-arvoisuudesta olivat nousseet uudella tavalla esiin. Uuden uskonnonvapauslain valmistelu ja astuminen voimaan vuonna 2003 nostivat uskonnonvapauden kansalaisten keskuudessa laajempaan tietoisuuteen. Kirkko korosti erityisesti positiivista uskonnonvapautta ja puolusti tällä myös kirkon asemaa yhteiskunnassa.¹⁸

2.2 Valtiokirkollisuuden tulkinnat Suomessa

Jokainen kirkko tai uskonnollinen yhdyskunta joutuu rakentamaan jonkinlaiset suhteet valtiovaltaan. Kirkot ja uskonnolliset yhdyskunnat toimivat yhteiskunnallisella kentällä ja lainsäädännön mukaisesti silloinkin, kun ne ovat pieniä ja joskus myös eristyksissä olevia yhteisöjä. Ainoa poikkeus tähän on tilanne, jossa uskonnon harjoittaminen on kiellettyä ja se on siksi painunut piiloon. Valtion tehtävänä on turvata ja suojella uskonnonvapautta, mutta valtio voi myös estää tai polkea sitä. Siksi valtiovalta voi päätöksillään ja toiminnallaan vaikuttaa merkittävästi kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien toimintavapauteen ja uskonnonvapauden toteutumiseen.¹⁹

Uskontoon ja uskonnollisuuden toteuttamiseen on aina liittynyt valtion intressi. Luterilaiseen uskonnolliseen elämään ovat kuuluneet julistamisen ja uskonnonharjoittamisen ohella koulutukseen sekä henkiseen ja sosiaaliseen huolenpitoon liittyvät asiat. Koska uskonto on vaikuttanut olennaisella tavalla ihmisten toimintaan, moraalisiin, elämään, tapakulttuuriin ja kulttuurielämään sekä koskettanut syvällisellä tavalla yksilön persoonallisuutta ja suhteita toisiin ihmisiin ja yhteiskuntaan, se ei ole ollut valtiolle yhdentekevä asia. Tämä on lähentänyt kirkkoa ja valtiota toisiinsa.²⁰

Pitäisikö valtion tukea ja edistää joitakin uskonnollisia uskomuksia ja perinteitä rakentamiseen yhteiskunnan arvomaailmaa ja pitääkseen yllä menestyvää ja tasapainoista yhteiskuntaa? Valtiokirkollista järjestelmää tai sen piirteiden säilyttämistä puolustavat perustelevat kantaansa muun muassa tällaisella *yhteiskunnan rakentamisen* näkökulmalla. Järjestelmää on

¹⁸ KVK 1977, 23; Sorsa 2010, 51–52, 295–302.

¹⁹ Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013, 6; Thorkildsen 2014, 98.

²⁰ Juntunen 1996, 42.

perusteltu myös sillä, että valtion katsotaan olevan vastuussa ihmisten *hengellisen hyvinvoinnin* tukemisesta. Valtio tunnustaa näin ollen hengellisen sektorin merkityksen yhtenä elämän osana. Yksi perustelu on *historiallisen ja kulttuurisen perinteen* säilyttäminen. Lisäksi *valtio on hyötynyt* kirkon tekemästä työstä esimerkiksi koulutuksen, terveydenhoidon ja sosiaalisen huolenpidon sarjoilla. *Uskonnollisessa tulkinnassa* valtiokirkollisen järjestelyn katsotaan muistuttavan Jumalan vallan ylemmyydestä maalliseen valtaan nähden. Siinä maallisen vallankin katsotaan tulevan Jumalalta.²¹

Miten valtiokirkkojärjestelmästä osallinen tai sen piirteitä omaava kirkko hyötyy tästä järjestelystä? Ensinnäkin kyse on uskonnollisen arvomaailman ja työn saamasta *arvostuksesta* yhteisön tai suuren kansanosan uskona ja arvomaailmana. Tämä on mahdollistanut monipuolisen *näkyvyyden ja toimintatilan*. Malli on tarjonnut kirkon työlle tilaa yhteiskunnassa. Toiseksi valtiokirkkojärjestelmä on kirkolle – tosin usein myös valtiolle – *taloudellisesti hyvä* järjestely. Kirkon taloutta tuetaan verotuksen kautta. Sekä kirkko että valtio hyötävät myös *tehtävien jakamisesta* esimerkiksi hautaustoimen, väestökirjanpidon sekä kasvatus- ja diakoniatyön sarjoilla.²²

Kirkon sisällä valtiosuhde on aina ollut myös jännitteinen asia. Toisaalta valtion antama tuki kirkon työtä kohtaan on koettu kirkossa arvokkaaksi ja tervetulleeksi. Yhteinen työnäky kansan parissa ja kansallisen yhtenäisyyden, edistyksen ja arvopohjan hyväksi on yhdistänyt kirkkoa ja valtiota toisiinsa. Toisaalta näiden keskinäinen suhde on aina ollut myös sisä- ja ulkopoliittikan väline. Vaikka kirkossa on pääsääntöisesti kannatettu valtion tukea ja suojaa kirkolle ja kristilliselle uskolle, tiivistä valtiosuhdetta on myös arvosteltu erityisesti poliittisista ja yhteiskunnallisista pyrkimyksistä vapaan uskonnollisuuden näkökulmasta. Lutherin näkemys, jossa kirkko ja valtio ovat periaatteellisesti toisistaan irrallisia, on säilynyt kirkollisen ajattelun perusvireenä. Valtion mahdollisuus vaikuttaa kirkon sisäisiin hengellisiin asioihin on lähtökohtaisesti ollut kielteistä. Historialliset ja poliittiset syyt ovat vaikuttaneet keskeisesti valtiokirkollisen järjestelmän keventämiseen ja kirkollisen itsenäisyyden korostamiseen Suomessa. Erityisesti ortodoksisen Venäjän valta ja sittemmin ateistisen Neuvostoliiton vaikutus on heijastunut myös Suomen uskontopoliittikkaan. Poliittiset syyt ovat vaikuttaneet tiiviin kirkko–valtio-suhteen nopeampaan purkautumiseen Suomessa kuin muissa Pohjoismaissa.²³

Pohjoismaisen valtiokirkkojärjestelmän keskeisiä piirteitä ovat olleet valtiovallan sitoutuminen luterilaiseen uskontunnustukseen ja luterilaisen kirkon kiinnittyminen valtion hallintoon. Tämä on näkynyt erityisesti kahdessa asiassa; lainsäädännössä ja taloudessa. Valtiokirkkomalleissa uskonto on valtion virallinen ideologia ja osa julkista hallintoa. Tällöin kirkolla ei ole oikeudellista tai hallinnollista itsenäisyyttä, vaan kirkon hallintoa ja taloutta on hoidettu valtion hallinnossa. Valtasuhde on siis kulkenut valtiosta kirkkoon, ei toisinpäin. Kuitenkin käytännössä vallankäytön määrä on vaihdellut suuresti.²⁴

Valtion neutraliteetista huolimatta Suomessa on kaksi erityisasemassa olevaa kirkkoa, luterilainen ja ortodoksinen. Näiden valtiosuhteissa on samankaltaisuutta, mutta myös eroavaisuuksia. Erityisaseman perusteluina on mainittu erityisesti kirkkojen historiallinen ja kulttuurinen vaikutus sekä merkittävän enemmistökirkon ja suuren vähemmistökirkon asema.

21 Numminen 1992, 35; Monsma & Soper 1997, 5; Leino 2002, 81–82; Berger & Davie & Fokas 2008, 83–84; Ahdar & Leigh 2013, 108–109.

22 Numminen 1992, 35; Leino 2002, 81–82; Ahdar & Leigh 2013, 108–109; Van den Breemer & Wüller 2014.

23 Heininen & Heikkilä 1996, 162–178, 185; Heikkilä 1999, 137; Reijonen 2005, 114; Sorsa 2010, 206–216; Riikonen 2014.

24 Juntunen 1996, 39–41; Hokkanen 2014, 52–53.

Pohjoismaissa, joissa kirkon ja valtion suhteiden järjestely on ollut historiassa hyvin samankaltainen kuin Suomessa, on vain yhdelle kirkolle, luterilaiselle, annettu erityisasema. Erityisasema on ilmennyt sekä lainsäädännössä että taloudellisesti.²⁵

Kirkon ja valtion suhteiden kehittämistä Suomessa on pitkään leimannut halu ylläpitää tietynasteinen *status quo*. Suhteiden muotoja on usein pohdittu vasta ongelmien tultua ilmi. 1960- ja 70-luvuilla esitettyjen muutosvaatimusten vuoksi lainsäädännössä toteutetut kirkon ja valtion suhteen muutokset jäivät lopulta yksittäisten ongelmakohtien purkamiseksi. 1970-luvun työskentelyissä lähdettiin liikkeelle siitä, että kirkon asema oli syytä pääsääntöisesti säilyttää ennallaan. Tämä linjaus on säilyttänyt kirkon ja valtion suhteen perusrakenteen ja samalla se on hiljentänyt kirkon ja valtion suhteiden uudistamistarvetta ja tulevaisuutta koskevaa pohdintaa.²⁶

Kirkossa on viimeisten vuosikymmenten aikana noussut esiin tavoite kirkon itsenäisyyden vahvistamisesta suhteessa maalliseen valtaan. Järjestely, jossa kirkko on itsenäinen ja päättää omista asioistaan, mutta tekee yhteistyötä valtion kanssa, on koettu tavoitteeksi. Suomen evankelis-luterilainen kirkko on 1944 toteutuneen kirkkohallituksen perustamisen ja vielä laajemmin 1994 voimaan astuneen kirkkolain jakamisen jälkeen ollut hyvin itsenäinen päättämään omista asioistaan ja hallinnollisesti omatoiminen. Itsenäisyys ei kuitenkaan ole merkinnyt halua jättäytyä pois yhteiskunnalliselta kentältä tai tavoitetta lainsäädännön ja taloussuhteiden radikaalista uudistamisesta. Kirkon tavoitteena ei ole ollut ero valtiosta, vaan itsenäinen, näkyvä asema yhteiskunnassa ja yhteistyö valtion kanssa.²⁷

Suomessa kirkon erityisasema suhteessa valtioon ilmenee niin lainsäädännöllisessä rakenteessa kuin taloudessa. Keskeisin ja vahva kirkon erityisaseman merkki on luterilaisen kirkon asema lainsäädännössä, erityisesti sen mainitseminen vuonna 2000 voimaan astuneessa perustuslaissa. Suomen perustuslain 76 §:n mukaan ”kirkkolaisissa säädetään evankelis-luterilaisen kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta. Kirkkolain säätämisyjärjestyksestä ja kirkkolakia koskevasta aloiteoikeudesta on voimassa, mitä niistä mainitussa laissa erikseen säädetään.” Erityinen lainsäädännöllinen asema määrää kirkon aseman julkisoikeudelliseksi. Kirkolliskokouksen tekemät lainmuutosesitykset kirkkolakiin hyväksytään erityisessä säätämisyjärjestyksessä eduskunnassa, joka estää kansanedustajia tekemästä muutoksia kirkkolakien asialliseen sisältöön.²⁸

Toinen keskeinen kirkon erityisaseman merkki on verotusoikeus. Seurakunnat keräävät jäseniltään kirkollisveroa toimintaansa valtion verotuksen yhteydessä. Seurakunnat maksavat valtion verohallinnolle verotuksesta aiheutuvat kulut. Vielä vuonna 2014 kirkko on saanut valtiolta osuuden yhteisöveron tuotosta, mutta järjestelmän muuttamista valmistellaan. Muutoksen yhteydessä tarkastellaan myös kirkon yhteiskunnallisten tehtävien hoitamisen

25 Seppo 1998, 240; Saukkonen 2013, 210. Ortodoksisen kirkon erityisasemalla on myös poliittis-ideologisia perusteluja, kuten rajakarjalaisten irrottaminen Neuvostoliiton vaikutuksesta. Ks. tarkemmin ortodoksisen kirkon aseman ja valtiosuhteen järjestelystä Nokelainen 2010. Mary Hilson toteaa, että Suomi on ollut ainoa Pohjoismaa, joka on tukenut vähemmistöjä antamalla niille erityisaseman; näin sekä kielellisesti (ruotsinkielisten asema) että uskonnollisesti (ortodoksisen kirkon asema). Tätä on kuvattu hyvänä esimerkkinä kulttuurisen moninaisuuden huomioon ottamisesta. Hilson 2008, 173.

26 Kirkko ja valtio -komitea 1977; Verschuren 1992, 46–47; Sorsa 2010, 295–296. Wikipedian mukaan *status quo* tarkoittaa ”Kuvaannollisesti --- asioiden vallitsevaa tilaa, jossa totuttuja toimintatapoja ei tarvitse muuttaa. Sitä voidaan pitää vastakohtana suurille, radikaaleille muutoksille.”

27 Vikström 1992, 48–51; Juntunen 1996, 40–41; Sorsa 2010, 300–301.

28 PL 76 §; Kotiranta 2014, 250–251.

korvaamista. Näitä tehtäviä ovat hautausmaiden ylläpito, eräät väestökirjanpidon tehtävät sekä kulttuurihistoriallisen perinnön säilyttäminen.²⁹

Yhteistyön muotoja on monia. Julkisoikeudellisena yhteisönä kirkko on sidottu valtion lainsäädäntöön. Kirkon on noudatettava perustuslakia, mutta lisäksi kirkko on sidottu valtion lainsäädäntöön esimerkiksi hallinnollisissa, virkamiesoikeudellisissa ja tasa-arvokysymyksissä. Kirkon sisäisiä riita-asioita käsitellään valtion tuomioistuimissa. Lisäksi kirkon ja valtion yhteistyö näkyy monilla sektoreilla. Kirkon papistolla on avioliittoon vihkimisoikeus, vaikka avioliitto lainsäädännöllisine seurauksineen on yhteiskunnallinen sopimus. Valtio palkkaa pappeja julkisiin laitoksiin: puolustusvoimiin ja vankiloihin. Tämän perusteluna on ollut, että valtio järjestää uskonnonvapauden toteutumiseksi kansalaisille myös hengellistä apua tilanteessa, jossa valtio ikään kuin pakottaa kansalaisen irtaantumaan tavanomaisesta elinympäristöstään. Yksi kirkon ja valtion yhteistyön muoto on kirkon saama lähetysaika valtakunnallisissa radio- ja tv-lähetyksissä. Varsinaisen kirkon ja valtion välisen yhteistyön lisäksi suomalaisessa yhteiskunnassa on kristillisiä piirteitä, jotka nousevat kristinuskon merkityksestä maan historiassa ja kulttuurissa. Yhteiskunnallinen kalenteri nojaa pitkälti kirkolliseen kalenteriin ja juhlaperinteeseen. Nämä vaikuttavat muun lainsäädännön kautta työaikaan, virastojen ja kauppojen aukioloaikoihin sekä liikenteeseen. Valtiopäivien avajaisissa ja valtion merkkipäivinä, kuten itsenäisyyspäivänä, järjestetään valtiollisia jumalanpalveluksia, jotka toteutetaan ekumeenisessa yhteistyössä.³⁰

Vaikka yhteistyön muotoja on monia, ei professori *Juha Sepon* mukaan Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa voi enää pitää perinteisenä valtiokirkkona. Suurin syy tähän on hänen mielestään kirkon sisäinen itsenäisyys ja kirkon mahdollisuus aktiivisesti vaikuttaa valtioon päin. Vaikka kirkko ei voi suomalaisessa järjestelyssä sanoa viimeistä sanaa kaikkiin itseään koskeviin asioihin, valtio ei käytännössä voi määrätä kirkkoa koskevia asioita ilman kirkon myötävaikutusta.³¹

Myös oikeusteologian dosentti *Hannu Juntunen* katsoo, että Suomessa valtiokirkkojärjestelmä on jo kumoutunut eikä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon suhdetta valtioon voi kuvata valtiokirkon käsitteellä. Hänen mukaansa kaikki eivät kuitenkaan ole olleet valmiita yhtymään tulkintaan Suomen valtion perustuslaillisesta tunnustuksettomuudesta ja luterilaisen kirkon lainsäädännöllisestä erillisyydestä.³²

Kuitenkin Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa on yhdytty näihin näkemyksiin. Kirkon verkkosivuilla todetaan: ”Valtiokirkko tarkoittaa järjestelmää, jossa valtio on sitoutunut tiettyyn uskontunnustukseen ja hallintojärjestelmään tai jossa valtio muuten käyttää ratkaisevaa päätösvaltaa kirkkoon liittyvissä asioissa. Suomessa oli valtiokirkko vuoteen 1870 asti.” Kirkko ei siis omasta näkökulmastaan katso olevansa valtiokirkon asemassa. Erityisesti kolme taho arvioivat tilanteen kuitenkin toisin. Ensinnäkin ateististaustaisessa kritiikissä kirkon asema yhteiskunnassa tulkitaan lähtökohtaisesti valtiokirkolliseksi. Myös vähemmistökirkojen keskuudessa on näkemystä suomalaisesta valtiokirkkojärjestelmästä. Kolmanneksi

29 Seppo 1998, 240–241. Evankelis-luterilaisten seurakuntien valtiolle maksamat verotuskustannukset olivat vuonna 2012 20,5 miljoonaa euroa. Ks. Yhteiskunnallisista tehtävistä aiheutuvien kustannusten korvaaminen 2013. Juha Sihvola näkee kirkollisverojärjestelmän ostopalvelusopimuksena, jossa kirkko maksaa valtiolle verotuksesta aiheutuvat kulut. Myös ammattiliitot voivat hoitaa jäsenmaksunsa keruun ennakkoerotuksen kautta. Sihvola 2011, 301–302.

30 Seppo 1998, 240–241; Sihvola 2011, 301–310; Kirkon ja valtion suhteista ks. www.evl.fi.

31 Seppo 1998, 241–242.

32 Juntunen 1996, 38–41. Myös professori Matti Kotiranta arvioi kirkon olevan valtiosta selvästi irrallinen instituutio, vaikka kirkon ja valtion suhteissa on säilynyt valtiokirkollisia piirteitä. Kotiranta 2014, 243.

suomalaiset ihmisoikeusjuristit ovat pitäneet suomalaista järjestelmää yksiselitteisesti valtiokirkollisena järjestelmänä.³³

Ateistista maailmankatsomusta ajava *Vapaa-ajattelijain Liitto ry* ilmaisee tavoitteekseen uskonnoista vapaan maailmankatsomuksen levittämisen ja uskonnollisen aineksen poistamisen julkisista laitoksista ja toiminnoista. Heidän tavoitteenaan on myös valtiokirkkojen etuoikeuksien poistaminen ja julkisoikeudellisen aseman purkaminen.³⁴

Vähemmistökirkkojen puolestapuhujana toimineen seurakuntaneuvos *Valtter Luodon* mukaan luterilainen kirkon erityisasema vastasi valtiokirkon asemaa. Valtiokirkkoasema näkyi erityisesti kirkon julkisoikeudellisessa asemassa. Suomessa toimivan katolisen kirkon entinen piispa *Paul Verschuren* taas kannatti ylipäätään kirkkojen ja valtion suhteiden eroa. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut kirkon ja valtion yhteistyön päättymistä tai edes julkisoikeudellisesta asemasta luopumista. Sen sijaan kirkon ja valtion ero merkitsi erityisesti kirkon itsenäisyyttä ja päätäntävaltaa omiin asioihinsa ja työhönsä. Hänen mukaansa kaikenlainen valtion käyttämä nimitysvalta kirkkoon, valtiopäiväjumalanpalvelukset ja rukouspäiväjulistukset olivat kuva kirkon ja valtion liian läheisistä suhteista. Verschurenin mukaan uskonnonvapauden tuli ohjata kirkon ja valtion suhteiden järjestymistä niin, että niissä toteutui kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien itsenäisyys, valtion neutraliteetti ja oikeudenmukainen ja mahdollisimman tasa-arvoinen asema kaikille kirkoille ja uskonnollisille yhdyskunnille. Hänen mielestään esimerkiksi julkisoikeudellisen aseman myöntämiseen uskonnollisille yhdyskunnille vaikuttivat kuitenkin niiden jäsenmäärä, yhteiskunnallinen asema, kansainvälinen merkitys, historiallinen tausta sekä uskonnollisten yhdyskuntien oma valinta.³⁵

Juristit *Tuomas Ojanen* ja *Martin Scheinin* lähtevät perusoikeuksia käsittelevässä pohdinnassaan siitä, että Suomessa on valtiokirkkojärjestelmä, jota uskonnonvapauden toteutumisen ei ole poistanut. Ojanen ja Scheinin katsovat erityisaseman takeena olevan perustuslain 76 §, jonka mukaan kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta säädetään kirkkolaissa. Kirkon julkisoikeudellinen asema sitoo kirkon perustuslain perusoikeussäännösten noudattamiseen. Ojanen ja Scheinin viittaavat myös vuoden 1982 perustuslakivaliokunnan lausuntoon, jonka mukaan Suomessa valtio ei ole tunnustukseton mutta ei myöskään tunnustuksellinen.³⁶

Tutkija *Pete Hokkanen* taas arvioi, että Suomessa on valtion ja kirkon suhteissa jonkinlainen ”välimuotojärjestelmä”. Suomessa ei ole hänen tulkintansa mukaan valtiokirkkoa, muttei kirkon ja valtion selkeää eroakaan. Kirkon ja valtion suhteet ovat rakentuneet soveltuvan yhteistoiminnan mukaisesti enemmistöuskonnon mukaan.³⁷

Suomessa on siis esitetty toisistaan poikkeavia tulkintoja siitä, onko luterilaisen kirkon ja valtion suhteen järjestely yhä valtiokirkollinen vai ei. Valtiokirkko-käsitteen erilaisten tulkintojen vyyhtiin kietoutuvat uskonnonvapauden, yhdenvertaisuuden ja valtion neutraliteetin kysymykset. Onkin nähtävissä, että suomalaisessa keskustelussa ei ole olemassa selvää yhtenäistä käsitystä siitä, mikä maan kirkko- ja uskontopoliittinen rakenne tällä hetkellä on ja miten sitä tulisi tulkita. Toisistaan poikkeavat näkökulmat suomalaisesta uskonto- ja

33 Luoto 1992; Juntunen 1996, 39–41; Ojanen & Scheinin 2011; Heikkilä 2014; www.evl.fi.

34 www.vapaa-ajattelijat.fi; Sihvola 2004, 244–245; Reijonen 2005, 115; Kettunen 2012, 5–6.

35 Luoto 1992, 28–29; Verschuren 1992, 46–47; Seppo 1998, 242; Reijonen 2005, 115. Myös Juha Seppo arvioi valtiopäivien avajaisjumalanpalvelusten olevan osa valtiokirkollista yhteyttä. Seppo 1998.

36 Leino 2003, 79–80, 306–307; Ojanen & Scheinin 2011, 414, 441–443.

37 Hokkanen 2014, 53.

kirkkopoliittisesta rakenteesta eivät kuitenkaan ole omiaan rakentamaan hyvää uskontojen ja katsomusten välistä yhteistyötä tai avointa keskustelua.

Usein yksittäisissä valtiokirkollisia piirteitä arvostelevissa näkemyksissä korostuu tavoite kirkon ja valtion erosta. Kirkon ja valtion suhteiden erottamista ajavissa on heitä, jotka näkevät uskonnon yksityisasiana, johon valtion ei pidä osallistua. Toisille valtion ja kirkon suhde näyttäytyy kirkon vallan ylläpitämisenä. Valtion tulisi hoitaa tämän näkemyksen mukaan ne tehtävät, jotka kirkon toiminnassa ovat valtion kannalta tärkeitä. Kuitenkin kirkon ja valtion suhteen purkamista ajavat myös he, jotka puolustavat kirkon itsenäisyyttä ja katsovat valtiosuhteen etäännyttämisen vahvistavan kirkon uskonyhteisöluonnetta. Kirkkojen aseman muuttamista ja uskontojen tasapuolista kohtelemista voidaan ajaa niin uskontokielteisistä kuin uskontomyönteisistä lähtökohdista käsin.³⁸

Valtiokirkon käsitteeseen on liittynyt suomalaisessa keskustelussa varsin usein kielteinen ideologinen sävy. Valtiokirkko-termiä on käytetty niin kirkon sisällä kuin sen ulkopuolellakin negatiivisena terminä sitä tarkemmin määrittelemättä. Keskustelussa sekoittuvat sekä lainsäädännöllisten sidosten kyseenalaistaminen eli kahden kirkon erityisaseman perusteet että liian voimakkaaksi koettu kirkon aatehistoriallinen ja yhteiskunnallinen asema.³⁹

Käsitteiden tulkinnan ongelmat eivät yksistään ole syynä uskonto- ja kirkkopoliitiikan jännitteisiin. 1990-luvun perusoikeusuudistuksessa ja vuonna 2000 voimaan astuneen perustuslain valmisteluvaiheissa ilmeni halua poistaa perustuslain maininta kirkoista ja uskonnollisista yhdyskunnista Suomessa. Samoin perustuslakiehdotuksessa esitettiin kirkon itsenäisyyden kannalta keskeisen kirkkolainsäätämisyjärjestyksen poistamista, mikä olisi johtanut valtiokirkollisten piirteiden vahvistumiseen. Nämä esitykset eivät sellaisenaan toteutuneet, mutta nostivat esiin suomalaisessa yhteiskunnassa uskonnollisiin kysymyksiin ja uskonnollisten yhdyskuntien asemaan liittyviä jännitteitä. Kuitenkaan vuoden 2000 perustuslakiin ei otettu enää mainintaa muista uskonnollisista yhdyskunnista ja kirkoista kuin luterilaisesta. Tämä ei tukenut kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien tasavertaista kohtelua Suomessa. *Juha Seppo* on arvioinut, että tällainen linjaus tuskin olisi ollut mahdollista missään muualla Euroopassa, jossa päinvastoin on kuljettu kirkko- ja uskontopoliittisissa ratkaisuisissa uskontokuntien keskinäistä asemaa tasavertaisesti suuntaan.⁴⁰

2.3 Kansankirkon sosiologiset perustelut

Kirkolle on sen valtiosuhteessa ja yhteiskunnallisessa asemassa ratkaisevan tärkeää vain se, että kirkon toiminta saa tapahtua sellaisissa puitteissa ja ilmapiirissä, jotka tukevat kirkon työtä. Työn muodot rakentuvat kirkon teologisesta ymmärryksestä tehtävästään. Sen sijaan kirkon suhde valtioon, kirkon rakenteellinen järjestysmuoto, julkisoikeudellinen asema tai yhteiskunnallinen tila ovat pelkästään tarkoituksenmukaisuusasioita. Niitä ei ole syytä säilyttää ennallaan, jos ne estävät kirkon tehtävän toteutumista. Niitä ei kirkon näkökulmasta ole syytä murtaakaan, jos ne tukevat kirkon työtä ja ovat oikeudenmukaisia yhteiskunnassa.

38 Numminen 1992, 35; Leino 2002, 81; Sihvola 2011, 252–254.

39 Juntunen 1996, 40–41; Saukkonen 2013, 213; Kotiranta 2014, 243.

40 Seppo 1998, 244–245; Seppo 2003, 53–57; Sorsa 2010, 251–256. Perustuslain valmisteluvaiheessa kirkolliskokous esitti kaikkien kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien mainitsemista perustuslaissa tasavertaisesti. Tällöin luterilainen kirkko ilmaisi, ettei se itse tavoittele itselleen muista etuoikeutettumpaa asemaa yhteiskunnassa. Seppo 1998, 244.

Ei kuitenkaan voida todeta, että pelkästään teologiset ideat ohjaisivat kirkkoa käytännössä tiettyyn hallintomalliin tai järjestysmuotoon. Kulloinenkin yhteiskunnallinen ja poliittinen tilanne sekä historiallinen kehys vaikuttavat siihen, millainen valtiosuhde kirkolle kussakin valtiossa muotoutuu. Ratkaisujen on kirkon näkökulmasta kuitenkin oltava sellaisia, jotka kirkko itse hyväksyy. Tilanne, jossa valtio ohjaa tai määrää kirkon toimintaa, on kirkolle teologisesti kestävä.⁴¹

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon itseymmärrystä valtiosuhteestaan ja sen tavoitteita on vaikea ymmärtää, jos kirkon *kansankirkolliseksi* kuvattua identiteettiä ei oteta huomioon. Kansankirkolla on tarkoitettu käytännöllistä, historiallista ja sosiologista ihannetta ja todellisuutta. Samalla se on ollut kustakin aikakaudesta vaikutteita saanut teologinen näky työstä kansan parissa. Kun kirkossa pohditaan, onko se tai voiko se tulevaisuudessa olla kansankirkko, joudutaan vastaamaan kahteen kysymykseen. Ensinnäkin on pohdittava *teologista* näkemystä, takaako kansankirkkomalli parhaiten kirkon olemuksen ja tehtävän toteuttamisen. Toiseksi on harkittava, ovatko vielä olemassa ne *sosiologiset* edellytykset, erityisesti kirkon enemmistöasema ja yhteiskunnallinen merkitys, joilla on perusteltu kansankirkkomallin säilyttämistä. Tai onko noussut esiin uusia perusteluita, jotka tukevat kansankirkollista identiteettiä? Kansankirkon problematiikkaan kietoutuvat myös organisatorinen kysymys kirkon suhteesta valtioon sekä tulkinnat kirkon asemasta yhteiskunnassa ja julkisessa tilassa.⁴²

Teologisesti kirkon identiteetin pohtiminen johtaa kysymään, mikä on kirkon syvin olemus ja mitä varten se on olemassa. Kysymys on siitä, mihin kirkon olemassaolo perustuu, mutta myös siitä, miten tämä näkyy sen toiminnassa, elämässä ja rakenteessa. Identiteetti ei kuitenkaan ole vain kirkon sisäinen asia, vaan siihen vaikuttaa myös se ympäristö, jossa kirkko elää ja toimii. Viimeisten vuosikymmenten aikana on tullut voimakkaasti näkyviin kirkon ja moniarvoisen yhteiskunnan välillä oleva jännite. Kirkon pyrkimykset sopeutua yhteiskuntaan ovat rikastaneet ja avartaneet kirkkoa, mutta kärjistäneet myös kirkon sisäisiä ristiriitoja.⁴³

Kalevi Toiviainen on todennut, että yksi kansankirkon etu, mutta myös haaste on kyvyssä sietää sisällään uskonnollista moninaisuutta. Kirkon avarat rajat ovat tukeneet uskonnollisen moninaisuuden hyväksymistä. Toisaalta kansan enemmistön kirkkona kansankirkko muotoutuu väistämättä yhteiskunnallisen mielipiteen ja tavoitteiden mukaiseksi. Erimielisyyttä syntyy kirkon opista ja raamatuntulkinnasta sekä näiden heijastumisesta kirkon elämään ja päätöksiin. Tällöin kansankirkko onkin kärsinyt siitä, että sen sisällä elää ja vaikuttaa monenlaista uskonnollisuutta.⁴⁴

Toinen kansankirkon kohtaama haaste on ollut vaara eristäytyä universaalista kirkosta. Luther ei omassa kirkkokritiikissään tahtonut luoda uutta kirkkoa – saati valtio- tai kansankirkkoa – vaan uudistaa ja palauttaa juurilleen ja alkuperäiseen tehtäväänsä kirkko, joka hänen mielestään oli siitä irrottautunut. Liiallinen kansasidonnaisuus saattaa heikentää teologisen yhteyden näkemistä ja kokemista. Nationalistisesti sävyttynyt kansankirkollinen identiteetti on ristiriitainen asia. Kansankirkollisen identiteetin pohtiminen ja universaaliin kirkkoon sitoutuminen muistuttavat siitä, ettei ainoa oikea kirkko löydy yhden kansan

41 Vikström 1992, 48–49; Juntunen 1996, 14–18.

42 Toiviainen 1979, 117. Ks. myös Karttunen 2014.

43 Häkkinen 2013, 104–106.

44 Toiviainen 1979, 121; Häkkinen 2013, 106–110.

keskuudesta tai tiettyjen valtiollisten rajojen sisältä. Kirkossa onkin irrottauduttu nationalistisesta kansankirkkotulkinnasta.⁴⁵

Kansankirkollista identiteettiä voi tarkastella myös *sosiologisten* edellytysten toteutumisen kautta. Kansankirkko on pääsääntöisesti edellyttänyt jonkinlaista yhteiskunnallisesti näkyvää ja tunnustettua asemaa ja se on hyötynyt myönteisistä suhteista vallanpitäjien ja kirkon välillä. Kansankirkko-termi ei itsessään kerro, millainen oikeudellinen tai käytännöllinen valtiosuhde kirkolla tulisi olla. Silti kansankirkko-malli on kätkenyt sisäänsä myös valtiosuhteeseen liittyvää todellisuutta. Mielenkiintoista on, että niin Ruotsissa kuin Norjassakin toteutetut kirkko–valtio-suhteen etäännyttämiseen tähänneet muutokset ovat johtaneet kansankirkko-termin näkyvään käyttöön valtiokirkko-termin sijaan.⁴⁶

Suomessa on samanaikaisesti havaittavissa merkkejä kansankirkko-termin erilaisista tulkinnoista. Kansankirkko-termi ei enää välttämättä yhdistä kirkkoa, kuten aiemmin, vaan sen käyttö paljastaa myös arvostelua kirkon laitosmaisuuksia tai valtiokirkollisuutta kohtaan. Myös sanan nationalistinen kaiku on koettu kielteisenä. Kansankirkko-termin sisällöllistä merkitystä hämärtää myös suomen kieli ja sanoille annetut erilaiset käännökset. Sanakirjassa kansankirkko määritellään seuraavasti: ”kirkkokunta, johon kansan enemmistö jollakin alueella kuuluu ja jolla sen tähden on lain nojalla etuoikeutettu asema”. Valtiokirkko taas on ”kirkkokunta, joka hallinnollisesti ja taloudellisesti on valtiosta riippuvainen”. Suomen kielessä on vain yksi sana termille kansa, kun esimerkiksi englanniksi sillä on vastineina sanat folk, people tai nation. Kansankirkko käännetään termeillä church of the people, people’s church, established church, folk church tai national church. Samalla valtiokirkko-termi on englanniksi state church, national church tai established church. Termiä on selitetty sanakirjassa seuraavasti: “officially recognized national church”. Termistä ”national church” käytetään myös suomennosta kansalliskirkko tai kansalaisten kirkko. Termit ovat siis myös kielellisesti monitulkintaisia ja kansankirkon ja valtiokirkon sisällöllisiä eroja häivyttäviä.⁴⁷

Kirkon voimassa olevaa valtiosuhdetta on perusteltu ennen kaikkea kahdella tavalla. Ne molemmat ovat kiinteästi kiinni kansankirkon tulkinnassa ja olemuksessa. Ensimmäinen näistä on *kulttuurinen ja historiallinen* perustelu. Se korostaa kirkon merkitystä Suomen kansakunnan ja valtion historiassa sekä kulttuurisena ja yhteiskunnallisena vaikuttajana.⁴⁸

Suomessa kansankirkon historiallinen perustelu tulee lähelle ranskalaisen sosiologin *Danièle Hervieu-Légerin* esittämää näkemystä, jossa uskonnoilla on nähty olevan keskeinen merkitys kansakunnan muistina ja perinteen siirtäjänä. Yksilön oman valinnan korostuminen modernien yhteiskuntien olennaisena piirteenä on kuitenkin heikentänyt myös uskonnollisen tradition siirtymistä. Myös globalisaatio ja uskonnollisuuden painopisteen siirtyminen instituutioista henkilökohtaiseen uskonnollisuuteen on heikentänyt uskonnollisten instituutioiden merkitystä kansakunnan muistina ja traditioiden siirtäjinä. Historialliset kirkot eivät enää entiseen tapaan kannattele eurooppalaista uskonnollisuutta, sillä uskonnollisuuden kirjo ja uskonnollinen passiivisuus on muuttanut tilanteen.⁴⁹

45 Toiviainen 1979, 122; Karttunen 2014, 30, alaviite 3.

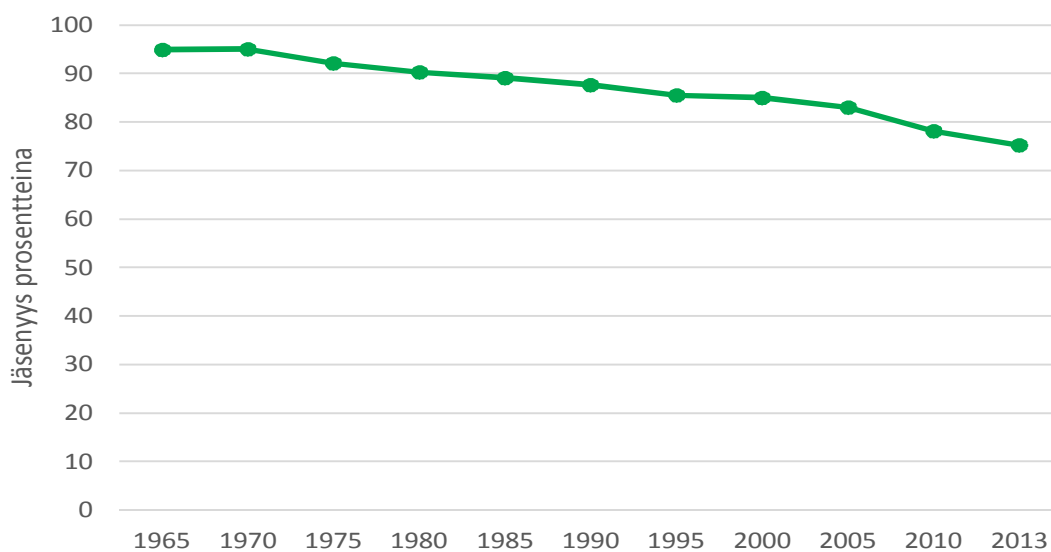
46 Toiviainen 1979; Sorsa 2010, 35–40; Juntunen 2014. Tutkija Pasi Saukkosen mukaan virallisen aseman sijaan uskontojen historiallinen ja identiteetin rakentamiseen nojaava perustelu voi mahdollistaa puhumisen esimerkiksi kansallisista uskonnoista tai kansallisista kirkoista. Saukkonen 2013, 216–217.

47 Saukkonen 2013, 209, 217; Kotiranta 2014, 243.

48 Toiviainen 1979, 117–118; Seppo 1998, 240; Kotiranta, 239.

49 Davie 2000, 177–194; Hervieu-Léger 2000, 123–140, 163–176; Kääriäinen 2003, 109–111; Kotiranta 2014, 239–240.

Toinen perustelu on ollut kirkon *enemmistöasema*. Kansankirkollisen identiteetin vahvana tukijana on ollut kirkon merkittävä asema kansan keskuudessa. Vielä 1970-luvulla kirkkoon kohdistuneen voimakkaan arvostelun jälkeen kirkkoon kuului suuri enemmistö kansasta, yli 90 %. Vuoden 2013 lopussa kirkkoon kuului noin 75 % suomalaisista. Lähitulevaisuudessa luterilaisen kirkon enemmistöasema säilynee, mutta oheisen kuvion käyrän suunnan säilyessä ennallaan on tulossa aika, jolloin kirkon jäsenmäärä laskee alle 50 prosentin. Monikulttuurisuuden vahvistumisen ja uskonnollisten katsomusten yhdenvertaisuuden, mutta erityisesti kirkon laskevan jäsenmäärän johdosta herää kysymys, onko tämäkään perustelu enää sellainen, jonka varaan sen enempää kirkon teologista kuin lainsäädännöllistäkään asemaa voidaan rakentaa.⁵⁰

Kuvio 1. Kirkon jäsenyyden kehitys 1965–2013.

John Vikström on todennut, että kirkon ja valtion suhteen tulee demokraattisessa yhteiskunnassa perustua ennen kaikkea vallitsevaan uskontopoliittiseen tilanteeseen, jota parhaiten mittaa kansan uskontokuntajakauma. Kirkon ja valtion suhteen tulee heijastella tätä jakaumaa. Myös kirkon tulkinta olemuksestaan ja tehtävästään sekä uskonnonvapauden toteutuminen vaikuttavat kirkon ja valtion suhteeseen.⁵¹ Tämän tulkinnan looginen seuraus on se, että kirkon on varauduttava jäsenmäärän laskiessa siihen, että enemmistöaseman purkautuessa kirkon valtiosuhde, ehkä myös teologinen identiteetin tulkinta, on muutoksen edessä.

Kysymys kirkon identiteetistä ja sen näkymisestä kirkon rakenteissa on noussut puheenaiheeksi kirkossa silloin, kun valtiosuhteisiin on esitetty muutoksia. Yksi tulkintamalli kirkon piirissä on ollut niin sanottu ”uusvaltiokirkollisuus”. Siinä ajatuksena on kansankirkollisen identiteetin ja kirkon toimintavapauden säilyttäminen samalla, kun kirkon ja valtion suhteissa olisi syytä säilyttää julkisoikeudellinen asema ja positiivinen yhteistyö. Tässä yhteydessä kirkon ja valtion suhteita on kuvattu halkopinolla. Sen mukaan halot kuvaavat yksittäisiä

50 Toiviainen 1979, 118, 123; Seppo 1998, 240; www.evl.fi; Saukkonen 2013, 212.

51 Vikström 1992, 50–51; Seppo 1998, 245.

kirkon ja valtion suhteen muotoja. Jos halkoja poistetaan pinosta liian monta, halkopino – kirkon ja valtion suhteiden kokonaisuus – sortuu kirkkoa ja sen toimintaedellytyksiä vahingoittavalla tavalla. Helsingin hiippakunnan piispa *Eero Huovinen* listasi vuonna 1994 neljä kirkon ja valtion suhteen muotoa, jotka olivat kansankirkollisen identiteetin kannalta keskeisiä. Nämä olivat uskonnonvapaus, kirkkolain säätämisyjärjestys, julkinen uskonnon-opetus ja kirkon verotusoikeus.⁵² Kansankirkolliseen identiteettiin yhdistyy tässä ajattelussa valtiokirkollisia piirteitä.

Viimeisinä vuosikymmeninä kirkon ja valtion suhteiden keventämistä ajanut kansankirkollisuuden tulkinta on kuitenkin saanut kirkon sisällä ”uusvaltiokirkollisuutta” enemmän kannatusta. Suhteiden keventämisen on katsottu vahvistavan kansankirkollisen identiteetin toteuttamista ja kirkon aktiivisuutta kansalaisyhteiskunnan keskellä. Juuri kirkon itsenäisyyden ja itsemääräämisoikeuden keskeisyyden on katsottu korostuvan moniuskontoisessa ja monikulttuurisessa maailmassa. Kirkon ja valtion suhteiden etäännyttämisen ei myöskään katsottu välttämättä vaikuttavan kirkon julkisoikeudellisen aseman toteuttamiseen. Yhteistä kirkon piirissä esiintyneille erilaisille tulkinnoille on ollut se, että ne ovat tahtoneet säilyttää kirkon paikan yhteiskunnassa. ”Uusvaltiokirkollisuudessa” muodollisten valtioyhteyksien katsottiin tukevan kirkon näkyvyyttä ja tehtävää yhteiskunnassa. Kirkon ja valtion suhteiden etäännyttämistä tavoitelleet katsoivat valtiosuhteen jopa estävän kirkon luontevaa yhteyttä kansaan.⁵³

Ei voida osoittaa, että kirkon ja valtion suhteiden etäännyttäminen olisi johtanut kirkon ja kansan lähentymiseen Suomessa. Ei tosin voida todentaa sitäkään, olisiko valtiokirkollisten piirteiden laajempi säilyttäminen pitänyt yllä kirkon merkitystä kansan keskuudessa nykyistä paremmin. Sosiologi *José Casanovan* mukaan mitä kiinteämpi on ollut uskonnon ja valtion suhde, sitä voimakkaammin uskonnolliset käytänteet ovat vähentyneet ja itse usko heikentynyt. Uskontojen siirtyessä valtion läheisyydestä yhteiskunnan keskelle ne ovat menettäneet ehkä valtion tuen, mutta saaneet mahdollisuuden vapaaseen toimintaan kansalaisyhteiskunnassa. Tiiviin kirkko–valtio–suhteen omaavat Pohjoismaiden enemmistökirkoit kärsivät jäsenkadosta ja uskonnollisen osallistumisen vähyydestä. Pohjoismaisessa vertailussa Suomen uskonnollisen osallistumisen ja jäsenyyden väheneminen on kuitenkin ollut muita maita keskimääräistä hitaampaa. Tätä on selitetty osittain kirkon ja valtion suhteita keventäneillä muutoksilla, joita Suomessa on tehty muihin Pohjoismaihin nähden varsin varhain.⁵⁴

Kirkon valtiosuhde ei ole yksistään kirkon ratkaistavissa oleva asia, vaikkakin lienee selvää, että valtio Suomessa kunnioittaa ja kuuntelee kirkon näkemystä sitä koskevia asioita ratkaistaessa. Kansainvälisesti on huomattavissa se, että kirkko–valtio–suhteiden uudistamispaaine on parhaillaan voimakasta maissa, joissa on taustalla valtiokirkollinen järjestelmä. Maissa, joissa valtio ja kirkko ovat sopineet yhteistyöstään sopimusluontoisesti tai kirkon ja valtion juridinen ero on jo selvästi toteutunut, ei ole parhaillaan erityistä painetta suhteiden muuttamiseksi.⁵⁵

Kirkon valtiosuhteen muutostoiveet tuskin hiljenevät, sillä kyselytutkimuksen mukaan kirkon ja valtion suhteiden muuttamista kannatetaan selvästi enemmän nuorempien kuin vanhempien ikäluokkien keskuudessa. Mitä nuoremasta ikäluokasta on kysymys, sitä kriittisemmin suhtaudutaan kirkon ja valtion suhteiden nykyisiin ilmenemismuotoihin.⁵⁶

52 Sorsa 2010, 238–239.

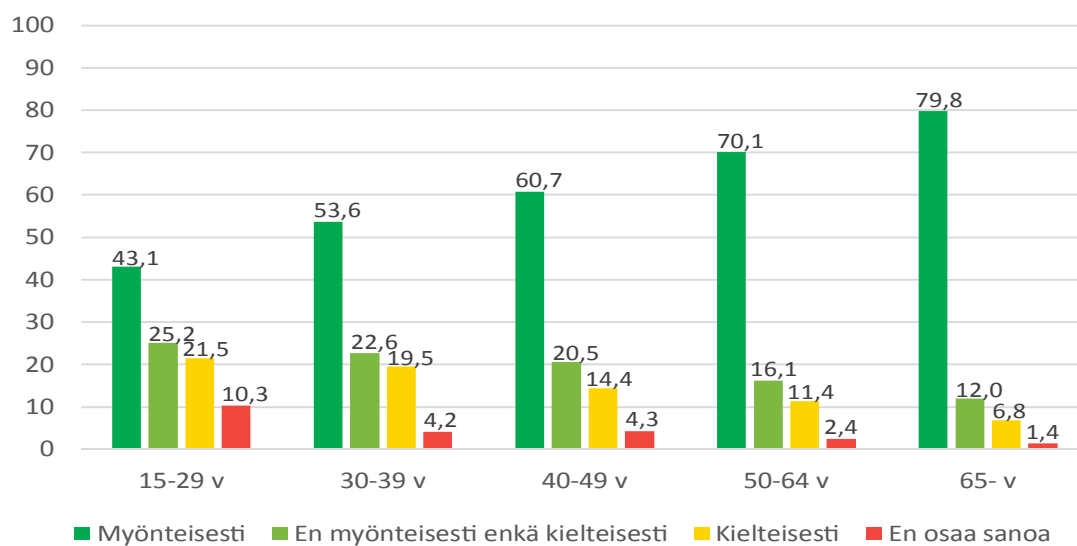
53 Sorsa 2010, 236–243, 299–302; Saukkonen 2013, 212.

54 Casanova 1994, 213–214; Kääriäinen 2003, 112–113; Kääriäinen & Niemelä & Ketola 2003, 259–260.

55 Heikkilä 2014.

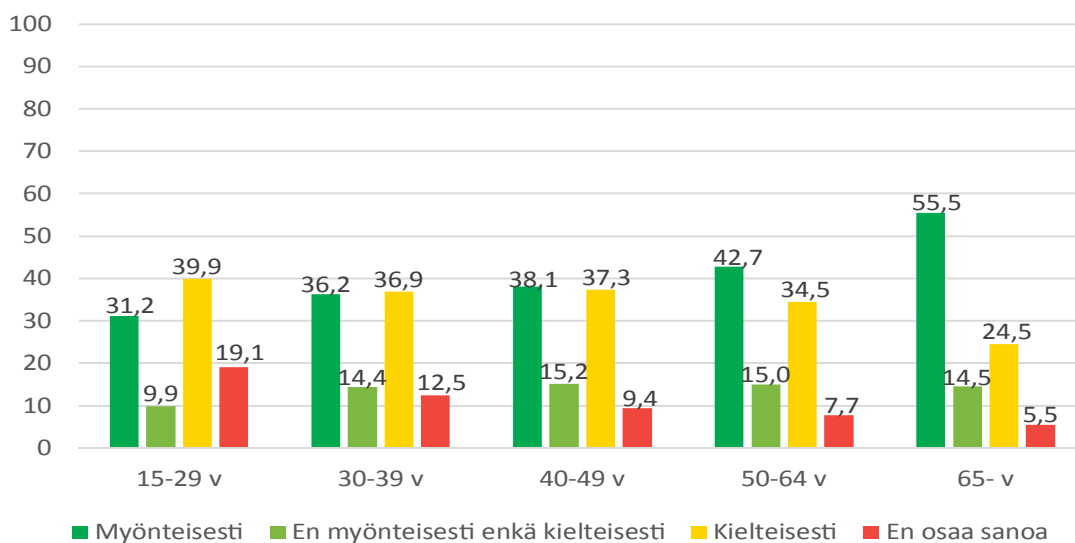
56 Gallup Ecclesiastica 2011. Ks. myös Durham & Richards & Thayer 2013, 46.

Kuvio 2 kertoo eri ikäryhmien suhtautumisesta valtiopäivien avajais- ja päättäjaisjumalanpalvelusten järjestämiseen. Vuonna 2011 toteutetun Gallup Ecclesiastica -kyselytutkimuksen mukaan nuorimmasta ikäluokasta (15–29-vuotiaat) 43 prosenttia suhtautui melko tai erittäin myönteisesti valtiopäivien avajais- ja päättäjaisjumalanpalveluksien viettoon kun yli 65-vuotiaista myönteisiä oli lähes 80 prosenttia. Koko ikäjakaumassa on havaittavissa suuntaus, jonka mukaan kirkon ja valtion yhteistyömuotoihin suhtautuvat myönteisimmin vanhemmat ikäluokat ja kielteisimmin nuorimmat. Nuorten joukossa lisäksi on paljon heitä, jotka eivät ottaneet väitteeseen myönteistä eivätkä kielteistä kantaa. Tosin myös niiden, jotka eivät osanneet sanoa mielipidettään, määrä oli suurempi nuoremmissa kuin vanhemmissa ikäluokissa.

Kuvio 2. Suomalaisten suhtautuminen valtiopäivien avajais- ja päättäjaisjumalanpalvelusten järjestämiseen (%).

Samaa suuntausta heijastavat myös saman kyselytutkimuksen vastaukset, kun kysyttiin kantaa kirkon verotusoikeuden säilyttämiseen. Vanhimmat ikäluokat kannattivat verotusoikeuden säilyttämistä selkeästi nuorempia enemmän. Verotusoikeuden säilyttämistä kannatti vanhimmassa ikäryhmässä noin 55 prosenttia ja nuorimmassa noin 31 prosenttia. Verotusoikeuden poistamista kannatti vanhimmista lähes 25 prosenttia ja nuorimmista noin 40 prosenttia.

Kuvio 3. Suomalaisten suhtautuminen kirkon verotusoikeuden säilyttämiseen (%).

Kirkon historiallisen ja kulttuurisen merkityksen sekä enemmistöaseman vaikutus kirkon valtiosuhteeseen herättää tällä hetkellä erilaisia mielipiteitä. Professori *Matti Kotirannan* mukaan Suomessa kirkon ja valtion suhteita voidaan nykyisin tarkastella ottaen huomioon perinteen ja historian merkitys, uskonnonvapauden näkökulmat sekä valtion neutraliteetti. Kirkon rooli tunnustetaan ja nähdään erityisesti osana kansalaisyhteiskuntaa, jossa kirkko yhdessä muiden uskonnollisten yhdyskuntien kanssa toimii kansalaisten hyväksi. On myös esitetty, että entistä selkeämpi irtaantuminen valtiosidonnaisuuksista ja poliittisista toimijoista voi myös antaa kirkolle enemmän tilaa hengellisestä tehtävästä ja tulkinnasta nouseviin kannanottoihin. Uudenlaisessa orientaatioissa kansankirkko voi lähestyä kansaa myös *José Casanovan* kuvaamien kolmen lähtökohdan kautta, joiden hän arvioi vahvistavan kirkkojen ja uskontojen asemaa. Näitä ovat 1) toiminta perinteisen elämäntavan ja arvojen puolustajana, 2) yksilöiden ja sosiaalisten ja ekologisten näkökohtien puolustaminen taloudellisten vaatimusten puristuksessa ja 3) yhteisen hyvän etsiminen vastakohtana individualismille.⁵⁷

Huolimatta kansankirkon sosiologisten perusteluiden ja valtiosuhteen muutoksista kansankirkko voi teologisena näkökulmasta olla elinvoimainen. Huolimatta kirkon jäsenmäärän vähenemisestä, uskonnollisuus ei tutkimuksen mukaan ole häviämässä Suomesta. Se on sen sijaan pirstoutunut ja muuttunut kansanomaiseksi, ihmisten omista tarpeista nousevaksi hengellisyydeksi. Ihmiset eivät kaipaa uskonnollisia auktoriteetteja tai instituutioita, vaan aineksia elämän pohdintaan ja laatuun. Casanovan mukaan kirkkojen asema voi myös vahvistua Euroopassa, jos ne siirtyvät omien etuoikeuksien puolustamisesta yksilöiden ja uskonnonvapauden puolustamiseen. Tällöin kirkko siirtyy valtio-orientoituneesta yhteiskuntaorientoituneeksi toimijaksi.⁵⁸

Tämä teema ei nouse kirkon sisäisessä keskustelussa esiin ensimmäistä kertaa. Kansankirkollista identiteettiä ja sen haasteita on aiemmin pohtinut myös piispa Kalevi Toiviainen. Hänen kuvauksensa vuodelta 1979 on tänä päivänäkin hyvin ajankohtainen:

57 Casanova 1994, 227–230; Kääriäinen 2003, 113; Sihvola 2011, 254; Häkkinen 2013, 104–111; Uskonnonvapaus ja ulkopolitiikka 2013, 4; Kotiranta 2014, 247.

58 Casanova 1994, 220–223; Kääriäinen 2003, 112–113; Kääriäinen & Niemelä & Ketola 2003, 260–261.

On todennäköistä, että juuri yhteiskunnallinen muutos on kaikkein eniten koetteleva kansankirkon edellytyksiä. Kansankirkko ei näet ole mikään selväpiirteinen teologinen käsite, vaan lähinnä tietynsuuntaisen historiallisen kehityksen tulos, jota on sitten yritetty tulkita teologisestikin. Näyttää kuitenkin siltä, että historiallinen tilanne on siinä määrin muuttumassa ja muuttunut, että on joko kasvamassa esiin uusi kansankirkon tyyppi tai kansankirkko joutuu muuntumaan joksikin toiseksi kirkkomuodoksi.”⁵⁹

Kalevi Toiviainen

59 Toiviainen 1979, 124.

3 USKONNONVAPAUDEN KESKEISYYS

3.1 Oikeus ja vastuu

Uskonnonvapauden kysymykset ovat nousseet näkyvästi esiin Euroopassa ja erityisesti Euroopan Unionissa viimeisten vuosien aikana. Vuonna 2009 allekirjoitetun Lissabonin sopimuksen myötä perusoikeuksien merkitys on korostunut entistäkin voimakkaammin Unionin toiminnassa ja jäsenmaissa. Moniuskontoisessa Euroopassa uskonnonvapauskysymyksiä kohdataan kaikkialla. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuin tekee jatkuvasti päätöksiä uskonnonvapautta koskevista ristiriita-asioissa. On selvää, että Euroopan maissa uskonnonvapauden tulkinnan merkitys vain korostuu tulevaisuudessa. Siksi pelkkä passiivinen tai muodollinen uskonnonvapauden hyväksyminen ei enää riitä, vaan päätöksentekijöiltä ja yhteiskunnallisilta toimijoilta edellytetään aiempaa aktiivisempia toimia uskonnonvapauden suojelemiseksi ja edistämiseksi.⁶⁰

Uskonnonvapaus on vahvasti tunnustettu ihmisoikeus ja Euroopan maiden lainsäädännössä tunnustettu perusoikeus. Uskonnonvapaudessa on syvimmiltään kysymys siitä, että yksilö saa toteuttaa uskonnollista tai katsomuksellista vakaumustaan ilman, että julkinen valta tai toiset yksilöt puuttuvat vakaumuksen sisältöön tai erottelevat yksilön vakaumuksen perusteella muita heikompaan asemaan. Uskonnonvapaudella on kuitenkin vahva yhteisöllinen puolensa, koska uskontoa tai katsomusta harjoitetaan lähes aina yhdessä toisten ihmisten kanssa.⁶¹

Uskonnonvapauden korostuminen nousee toisen maailmansodan jälkeisistä vaiheista. Ihmisoikeuksien syvimät rikkomukset johtuivat erityisesti uskonnonvapauden rikkomisesta. Maailmansotien kauheus käynnisti uudenlaisen ihmisoikeuksien prosessin, josta sitten muovautuivat ensisijaisesti Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeusjulistus ja sittemmin erilaiset ihmisoikeussopimukset. Ihmisoikeusjulistuksen tausta on uskonnollisesti neutraali, jotta ideologioiltaan ja näkökannoiltaan suuresti jakautuneet maat kykenivät allekirjoittamaan julistuksen. Sen juuret olivat kuitenkin jo syvällä keskiajan teologiassa ja julistuksen valmistelijat olivat uskonnollisia aktiiveja. Sittemmin yksi keskeinen kriittinen näkökanta ihmisoikeusjulistukseen on ollut sen arvopohjan kestävyys juuri uskontoneutraaliuden johdosta. Arvostelua on kohdistunut myös siihen, että tie julistuksesta käytännön tekoihin on osoittautunut erittäin pitkäksi ja mutkaiseksi. Yhteistä on kuitenkin se, että jokainen ihminen toivoo tulevansa kohdelluksi kunnioittaen ja inhimillisesti. Kultaisen säännön lähtökohta on yhteinen ja löytyy eri uskontojen ja esimerkiksi filosofisen ajattelun piiristä.⁶²

Länsimaissa uskonnonvapauden käsite ja sisältö ovat jo varsin tunnettuja asioita. Silti hyvin laajalti eri puolilla maailmaa uskonnonvapautta ei tunnusteta ainakaan käytännön tasolla. Todellisuudessa uskonnonvapaus on kehittyneiden, demokraattisten yhteiskuntien turvaama

60 Davie 2000, 176–177; Reijonen 2005, 114–115; Summary Report of the RELIGARE Project 2013, 4; Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013, 3–4.

61 Juntunen 1996, 41; Davie 2000, 176–177; Seppo 2003, 18–20; Durham & Richards & Thayer 2013, 37.

62 Palva 2005; Durham & Richards & Thayer 2013, 32–37; Hertzke 2013, 5–6; Sentürk 2013; Heikka 2014, 27–34. Raamatun mukaan kultainen sääntö kuuluu: ”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.”(Matt.7:12)

oikeus. Epävarmoissa olosuhteissa ja epävakaisissa yhteiskunnissa uskonnonvapauden puute on yleistä. Pew Research Centerin tilastojen mukaan yli 70 prosenttia maailman ihmisistä elää maissa, joissa uskonnonvapautta ei kyetä takaamaan tai sitä ei edes haluta taata. Yhteiskunnallinen demokratia tai kehittyneisyys eivät nekään takaa automaattisesti uskonnonvapauden toteutumista. Uskontoihin, uskonnollisuuteen ja sekä uskoviin että uskonnottomiin ihmisiin kohdistuva vihamielisyys on voimistunut Euroopassa viime vuosien aikana. Vaikka uskonnonvapauden arvo ja merkitys ymmärrettäisiinkin entistä paremmin, uskonnonvapautta uhkaavat erityisesti autoritääriäinen vallankäyttö, aggressiiviset sekularistiset vaatimukset sekä kasvava eliitin välinpitämättömyys uskonnonvapautta kohtaan.⁶³

Uskonnonvapauden turvaaminen ja edistäminen on ensi sijassa valtion tehtävä. Uskonnonvapauden toteutuminen on sivistysvaltion mittari ja keskeinen tekijä ihmiskunnan kestäväen rauhan rakentamisessa. Se on olennaisella tavalla rakentamassa perustaa demokraattiselle valtiolle. Se on myös merkittävä tekijä demokraattisen valtion kehityksessä ja säilymisessä. Uskonnonvapautta on kuvattu erityisesti amerikkalaisessa ihmisoikeusajattelussa ensimmäiseksi oikeudeksi, kaikkien muiden ihmisoikeuksien tukipilariksi ja kulmakiveksi. Euroopassa korostetaan pikemminkin ihmisoikeuksien jakamattomuutta niin, että kaikki ovat yhtä tärkeitä eikä ihmisoikeuksien välillä ole hierarkioita. Yksittäisenkin ihmisoikeuden toteutumisen katsotaan sen sijaan edellyttävän aktiivista vuorovaikutusta kaikkien ihmisoikeuksien kesken.⁶⁴

Uskonnonvapaus on laaja-alainen oikeus. Ensinnäkin se on selvästi *yksilön* oikeus, ja tätä uskonnonvapauden puolta kutsutaan absoluuttiseksi oikeudeksi. Samanaikaisesti uskonnonvapaus on sosiaalinen, *yhteisöllinen*, oikeus. Uskonnonvapauden yhteisölliseen tulkintaan sisältyy kaksi ulottuvuutta: uskonnonvapauden positiivinen ja negatiivinen tulkinta. *Positiivisella uskonnonvapaudella* tarkoitetaan sitä, että uskonnonvapaudessa korostuu oikeus uskontoon ja vakaumukseen, sen aktiiviseen harjoittamiseen ja ilmaisemiseen yksin ja yhdessä toisten kanssa. *Negatiivisessa uskonnonvapautulkinnassa* korostuu oikeus olla erossa uskonnosta tai katso-
muksesta ja oikeus olla osallistumatta siihen. Negatiivinen uskonnonvapaus turvaa vapautta uskonnollisesta pakottamisesta ja syrjinnästä. Euroopassa ja myös Suomessa on korostettu uskonnonvapauden positiivista tulkintaa ja myönteistä asennetta uskonnollisuuteen, vaikkakin myös uskonnonvapauden negatiivinen tulkintatapa, vapaus uskonnosta, on tunnustettu.⁶⁵

Uskonnonvapautta voidaan kuvata yhteiskunnallisesta näkökulmasta katsoen kahdella tavalla. Ensinnäkin uskonnonvapaus nähdään ihmisluonnolle luonnostaan kuuluvana oikeutena ja vapautena. Toinen merkitys sille tulee kuitenkin silloin, kun yhteiskunnassa toteutetaan lainsäädännöllisesti uskonnonvapauden periaatetta. Tällöin uskonnonvapauden tulkinta ja käsitys sen edistämisestä suhteessa yksilöihin ja uskonnollisiin yhteisöihin voi vaihdella suuresti.⁶⁶

Uskonnonvapaus on ihmisen sisäisen uskon, ajatuksen ja vakaumuksen vapautta (forum internum), mutta se on yhtäläillä näkyvää uskonnollisen tai vakaumuksellisen viestinnän ja toiminnan vapautta (forum externum). Vuonna 2007 eri puolilla maailmaa asuville ihmisille tehdyn tutkimuksen mukaan 90 prosentille oli tärkeää asua maassa, missä heillä oli mahdollisuus toteuttaa uskonnollisuuttaan. Vain kaksi prosenttia ihmisistä ei pitänyt tätä tärkeänä asiana. Uskonnonvapaus elää ja voi hyvin siellä, missä yhteiskunnassa hyväksytään

63 Ahdar & Leigh 2013, 125; Durham & Richards & Thayer 2013, 45–54; Grim 2013, 86–102; Hertzke 2013, 3–4, 8–11; Religious Hostilities 2014.

64 Pellonpää 2000, 407; Evans 2001, 208; Berger & Davie & Fokas 2008, 28–29; Ahdar & Leigh 2013, 1–2; Ojanen 2010, 117–118; Hertzke 2013, 15.

65 Ahdar & Leigh 2013, 127–128.

66 Seppo 2003, 34–36; Wolterstoff 2014.

moniarvoisuuden ja suvaitsevaisuuden lähtökohdat. Siksi esimerkiksi väkivaltaiset tai hyökkäävät tavat levittää uskonnollisia tai vakaumuksellisia ajatuksia ja viestejä eivät kuulu ihmisoikeuksien turvan piiriin.⁶⁷

Mihin saakka demokraattisen valtion tulee hyväksyä uskonnollisuudesta voimansa saavaa tai uskonnollisesti perusteltua toimintaa, joka on vastoin yhteiskunnassa olevaa käsitystä hyvinvoinnin tukemisesta tai yleisesti hyväksytyistä normeista? Jos valtiossa toteutetaan äärimmäisyyteen asti positiivista uskonnonvapautta, se merkitsee kaikenlaisen uskonnollisuuden tai katsomuksellisuuden ja niihin liittyvien ilmiöiden hyväksymistä sellaisenaan. Tämä sisältää mahdollisuuden myös uskonnon tai katsomuksen nimissä tehtävien eettisesti arveluttavien tekojen tai jopa rikosten hyväksymiseen. Tällaista mallia mikään järjestäytyneet valtio ei voi sallia. Näin ollen positiivinen uskonnonvapaus täydellisimmillään ei ole mahdollista. Sama koskee negatiivisen uskonnonvapauden toteutumista. Äärimmäisessä tulkinnassaan se johtaa kaikenlaisen uskontoon tai katsomukseen viittaavan ja siitä muistuttavan toiminnan kieltämiseen ja piilottamiseen. Yhdistyneiden kansakuntien kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva asiakirja toteaa, että ”henkilön vapaudelle tunnustaa uskontoaan tai uskoaan voidaan asettaa vain sellaisia rajoituksia, jotka on säädetty lailla ja jotka ovat välttämättömiä suojelemaan yleistä turvallisuutta, järjestystä, terveydenhoitoa tai moraalialia tahi muiden perusoikeuksia ja -vapauksia.”⁶⁸ Näin ollen valtion suhde uskonnonvapauteen voi olla jotakin sellaista, joka ottaa huomioon molemmat tulkintamallit, mutta ei toteuta kumpaakaan niistä täydellisesti.

Huolimatta uskonnonvapauden tunnustamisesta perustavana oikeutena, sisältyy uskonnonvapauden toteuttamiseen yhteiskunnassa myös rajoitusmahdollisuus, toisinaan rajoitusvelvollisuuskin. Kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin liittyy myös ihmisoikeuksien väärinkäytön kieltävä määräys, jonka mukaan ihmis- ja perusoikeuksia koskevia säännöksiä ei saa käyttää sellaisen toiminnan tai teon oikeutukseen, jonka tarkoituksena on tehdä tyhjäksi jokin toinen ihmis- tai perusoikeus. Tällä on pyritty estämään väärinkäytökset, joissa esimerkiksi rikollista tai vihamielisyyttä lietsovaa toimintaa pyritään oikeuttamaan sananvapauden tai muun oikeuden kautta. On selvää, että perusoikeuksia edistävä valtio voi puuttua ja sillä on myös velvollisuus puuttua uskonnollisten yhdyskuntien toimintaan, mikäli niiden toiminnassa havaitaan jotakin ihmisoikeuksia loukkaavaa. Näin ollen sellaista uskonnollista vapautta, jota kukaan muu yhteisön ulkopuolinen ei saa valvoa, ei voi olla olemassa. Tässä mielessä uskonnollinen toiminta on aina lain ja valvonnan alla.⁶⁹

Vaikka uskonnonvapauden toteutuminen on valtion vastuulla, vastuuta yritetään siirtää toisinaan uskonnollisille yhteisöille. Vaikka uskontodialogi ja uskontojen välinen yhteistyö tukevat parhaimmillaan uskonnonvapauden edistämistä, jää vastuu uskonnonvapaudesta kaikesta huolimatta valtion vastuulle. Valtio voi tukea uskontodialogia ja ehkäistä samalla uskonnollisia ääri-ilmiöitä ottamalla aktiivisen roolin uskonnonvapauden edistämässä ja antamalla tilaa uskonnoille ja vakaumuksille yhteiskunnassa. Tutkija *Anthony Gill* kuitenkin toteaa, että poliittisessa päätöksenteossa uskonnonvapaus alkaa kiinnostaa vasta silloin, kun se lisää poliittista valtaa, vahvistaa taloutta ja verotuloja sekä vähentää sosiaalisia ongelmia.⁷⁰

67 Monsma & Soper 1997, 3-5; Ojanen & Scheinin 2011, 417-419; Durham & Richards & Thayer 2013, 41-42; Grim 2013, 100-101; Hertzke 2013, 5.

68 Ferrari S. 2012, 148-149; Juntunen 1996, 42; Seppo 2003, 15-17. Uskonnonvapauden rajoittamisesta laajasti ks. Ahdar & Leigh 2013, 157-197.

69 Sihvola 2004, 239-240; Ojanen 2010, 137-138, 143; Durham & Richards & Thayer 2013, 41-45.

70 Gill 2013, 108; Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013, 6, 20.

... olen tullut yhä vakuuttuneemmaksi, etteivät ihmisoikeudet ole nollasummapeliä. Kenenkään ihmisoikeudet eivät ole toisilta poissa. Kun sorrettujen ihmisoikeudet vahvistuvat, kaikki voittavat.

Mikko Heikka 2014

3.2 Erilaisia tulkintatapoja

Uskonnonvapautta tulkitaan hyvin erilaisista lähtökohdista käsin. Keskeinen ja monia yhdistävä uskonnonvapauden tulkintatapa nousee ihmisarvosta ja sen kunnioittamisesta sekä ihmisten tasavertaisuudesta. Yksilönä ihminen tulkitsee uskonnonvapautta useimmiten omasta taustastaan ja omasta uskonnollisesta tai katsomuksellisesta näkemyksestään käsin, itselleen myönteisesti. Vaikka monissa uskonnoissa ja katsomuksissa on vapaan tahdon näkökulma, kulloisetkin tavoitteet ja pyrkimykset muokkaavat uskonnonvapauden tulkintaa. Tästä kertovat monet kielteiset ilmiöt, kuten uskonnollinen ja katsomuksellinen painostus, pakottaminen sekä vihapuheet, kidutukset ja tuomiot. Myös valtiot käyttävät uskonnonvapauden tulkintaa omien tavoitteidensa saavuttamisessa.⁷¹

Kuten edellä on jo todettu, uskonnonvapaus nousi perustavanlaatuisesti oikeudeksi ja isoksi kansainväliseksi asiaksi toisen maailmansodan jälkeen. Uskonnonvapautta oli juutalaisvainoissa poljettu tavalla, joka järkytti koko maailmaa. Uskonnonvapauden juuret olivat kuitenkin jo valistuksen ajasta alkaen kuuluneissa liberalistisissa toiveissa. Uskonnonvapauden tulkinnassa *liberalismin* lähtökohtia ovat valtion neutraali suhtautuminen eri uskontoihin ja katsomuksiin ja toisaalta yhteiskuntarauhan takaaminen ja turvaaminen. Liberalistisen tulkinnan mukaan valtion ei tule arvottaa, minkälainen elämänmuoto tai toiminta on hyvää ja kannatettavaa. Valistuksen ajan liberalistit ajoivat erityisesti negatiivisen uskonnonvapauden tulkintaa ja ajattelivat tiukan kirkon ja valtion eron mahdollistavan valtion ja uskonnon pysymisen omilla kentillään. Ajatuksena oli myös, että uskonto saisi eron myötä kukoistaa entistäkin paremmin, mutta tämän tuli tapahtua ihmisten yksityisen elämän saralla.⁷²

Liberalistisen ajattelutavan mukaan valtiossa tulisi pyrkiä kahteen tavoitteeseen: vapauden ja tasa-arvoisuuden takaamiseen ihmisille. Tästä ideologiasta on noussut voimakkaana esiin vaatimus uskonnonvapauden sekä uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen yhdenvertaisuuden toteuttamiseksi. Perinteisesti tämä tulkinta on johtanut näkemykseen, jonka mukaan valtion neutraliteetti uskonnollisissa kysymyksissä merkitsee, että valtio suhtautuu samanlaisesti erilaisiin uskontoihin ja vakaumuksiin. Näin ollen se ei aseta näitä eriarvoiseen asemaan keskenään eikä suhtautumisessaan ota huomioon uskontojen tai vakaumusten erilaisia piirteitä.⁷³

Liberalistinen ajattelutapa on usein taustalla, kun on esitetty toiveita sekularistisemman valtion saavuttamiseksi. Tällöin tavoitteena on purkaa valtionkirkkojärjestelmä, uskonnollisesta juhlaperinteestä nousevat vapaa- ja loma-ajat sekä esimerkiksi uskonnolliset toiminnot

71 Evans 2001, 18–33. Ihmisoikeuksien, myös uskonnonvapauden länsimaiseen tulkintaan kohdistuu myös kritiikkiä, ks. esim. Jacob 2005, 183–188; Reijonen 2005, 111–112.

72 Monsma & Soper 1997, 8–9; Ahdar & Leigh 2013, 51–61, 83–84.

73 Holtug 2009, 165.

kouluissa. Toisinaan tavoitteina on esitetty uskonnollisen argumentoinnin poistaminen soveltumattomana esimerkiksi politiikasta ja pyrkimys uskonnon näkyvyyden minimoimiseen yhteiskunnassa ja julkisessa tilassa. Usein nämä tavoitteet on sisällytetty sekä valtion neutraaliuteen että uskonnonvapauden vaatimusten alle. Äärimmillään niissä on kuitenkin taustalla eräänlaisen tunnustuksellisen valtion luominen, jossa tunnustuksena on uskonnottomuus.⁷⁴

Kristillinen uskonnonvapaustulkinta taas pohjautuu Raamattuun ja siitä johdettuihin oppikäsityksiin, joita esittelen seuraavaksi. On kuitenkin otettava huomioon, että välttämättä kaikki kristilliset yhteisöt eivät hyväksy seuraavia näkemyksiä sellaisenaan, vaikkakin nämä tai suuri osa näistä todennäköisesti vastaavat kristittyjen valtaosan näkemyksiä. Raamatun ja opin erilaiset tulkinnat vaikuttavat näkemysten moninaisuuteen.

Ensinnäkin kaiken taustalla on ymmärrys ihmisen arvosta ja hänen hyvästä kohtelemisesta pelkästään hänen ihmisyytensä perusteella. Jokainen ihminen on Jumalan luoma. Usko taas nähdään henkilökohtaisena Jumalan lahjana ihmiselle. Se ei ole ihmisen oma valinta, vaan Jumalan työtä, jota ihminen ei voi pakottaa. Jeesus kutsui kaikkia, mutta ei pakottanut ketään seuraansa. Tästä johtuen seurassa pysyminen jää ihmisen ratkaisuksi. Vainoaminen tai kiusaaminen kristinuskon vuoksi nähdään uskon häpäisemisenä ja Jumalan tahdon vastaisena. Ajattelutavat, joissa muut uskonnot ja niiden kannattajat nähdään lähestulkoon vihollisina tai pakottaminen kristinuskoon nähdään oikeutetuksi, koetaan yhtä lailla ongelmallisiksi. Kristinuskossa korostuu näkemys ihmisen erehtyvyydestä ja tämä heijastuu niin, että ihmisen tulisi kieltäytyä tuomitsemasta toista hänen erilaisen vakaumuksensa tai uskonnollisten näkemystensä vuoksi.⁷⁵

Uskonnonvapauden puolesta puhuu kristillisen tulkinnan mukaan myös lopunajallinen näky, jonka myötä kristitty voi luottaa Jumalan lopullisen tahdon toteutumiseen. Kristitty ei voi pakolla edesauttaa Jumalan työtä. Universaalien tulkinnan mukaan Jumala puhuttelee ihmisiä eri aikoina, eri tavoin ja eri paikoissa. Jumalan luonnollisen tuntemisen pohja voi olla näin ollen muiden uskontojen taustalla, vaikkakin pelastavan totuuden katsotaan olevan kristinuskolla. Lisäksi kristillistä tulkintaa leimaa ajatus, jossa valtion tehtäviin ei katsota kuuluvan kansalaisten sielujen ohjaaminen tai pakottaminen, vaan maallisten, ajallisten asioiden hoitaminen. Silloin valtion tehtäviin ei kuulu uskonnon tai uskomisen ohjaaminen.⁷⁶

Kristillistä uskonnonvapaustulkintaa ohjaa myös taustalla vaikuttava näkemys vastakohdasta oikeus-velvollisuus. Ihminen ei voi vain saada itselleen oikeuksia, vaan niiden tulee toteutua yhdessä toisen ihmisen oikeuksien kanssa. Ihminen on vastuussa toisista ihmisistä ja velvollinen takaamaan ihmisoikeudet myös toiselle. Näin ollen oikeudet voivat toteutua vain yhdessä velvollisuuksien ja vastuunkannon kanssa.⁷⁷

Nykyaikana uskonnonvapaus merkitsee Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sisäisessä tulkinnassa kahdensuuntaista asiaa: yhtäältä valtion tukemaa uskonnonvapautta kirkon jäsenille ja heitä yhteen kokoavan kirkon toiminnalle ja toisaalta kirkon tukemaa uskonnonvapautta niin jäsenilleen kuin muillekin.⁷⁸

74 Holtug 2009, 166, 169–170.

75 Katekismus 2001, 34–35; Reijonen 2005, 110–111; Ahdar & Leigh 2013, 50; Hertzke 2013, 6. Kristillisen uskonnonvapaustulkinnan historiasta kirjoittaa mielenkiintoisesti Juha Sihvola. Sihvola 2011, 187–249.

76 Katekismus 2001, 58–59; Ahdar & Leigh 2013, 50.

77 Heikka 2014, 64–67; Hertzke 2013, 6.

78 Bader 2011, 3, 2.

On selvää, että niin uskontoihin kuin vakaumuksiin on sisäänrakennettuna sellaisia hengellisiä ja henkisiä arvoja, jotka voivat vahvistaa ihmisarvon tunnustamista ja ihmisoikeuksien takaamista. Uskonnonvapauden tunnustamisen osalta ei suomalaisessa yhteiskunnassa ole erimielisyyksiä. Erilaisista maailmankatsomuksellisista tulkinnoista nousevat näkökannat yhtyvät siinä, että uskonnonvapaus nähdään keskeisenä ja tärkeänä perusoikeutena. Erilaisia näkökantoja on kuitenkin siitä, mitä uskonnonvapaus merkitsee kirkon ja valtion suhteiden järjestämisen tai uskonnollisuuden yhteiskunnallisen näkyvyyden osalta. Uskonnonvapauden negatiivisen ulottuvuuden tunnustaminen ja suojaaminen yhteiskunnassa eivät merkitse sitä, että yhteiskunnassa suosittaisiin maallistumista tai uskonnottomuutta. Tällainen suosiminen tulisi ilmi silloin, jos yhteiskunnassa ja valtion lainsäädännössä annetaan etusija oikeudelle olla harjoittamatta uskontoa. Esimerkiksi Neuvostoliiton ateistisen valtion ajatus toteutti tätä linjaa, mutta demokraattisessa yhteiskunnassa se olisi hyvin heikosti perusteltavissa.⁷⁹

Sekä kristillisen että ateistisen valtion tavoitteita voi perustella uskonnonvapaudella. Ensisijaisen tärkeää on, että niin uskontojen kuin katsomustenkin edustajat huolehtivat siitä, että omien näkemysten lisäksi yhteiskunnassa on tilaa myös toisenlaisille näkemyksille ilman, että niitä leimataan vääriksi tai vastenmielisiksi. Toimivaan demokratiaan ja terveeseen kansalaisyhteiskuntaan kuuluu nykyaikana olennaisena osana moniarvoisuus, johon erilaiset näkökulmat, ajatukset ja kulttuurit tuovat sävynsä. Niin uskontojen kuin uskonnottomien keskuudesta on noussut ajoittain vihapuheen omaisia kannanottoja. Uskonnonvapauden toteutumisen tae on lopulta ihmisten keskinäinen kunnioitus ja moniarvoisuuden hyväksyminen. Uskonnonvapauden perustalta kaikenlainen uskonnollisuuden tai uskonnottomuuden halveksinta ja syrjintä ovat lähtökohtaisesti kiellettyä. Omia oikeuksia ei voi saavuttaa polkemalla samalla toisten oikeuksia.⁸⁰

3.3 Uskonnonvapauden vaikutus kirkon valtiosuhteeseen

Uskonnonvapauden puolesta ovat puhuneet alun perin ennen kaikkea he, joille ei tätä oikeutta lähtökohtaisesti suotu. Myös Suomessa uskonnolliset vähemmistöt ja uskonnottomat korottivat 1800-luvulla vähitellen ääntään saadakseen kansalaisyhteisyydet ja tasavertaisen aseman. Uskontokielteiset poliittiset ideologiat tai valtioiden tukemat ja suojelemat enemmistökirkot eivät perinteisesti ole olleet uskonnonvapauden edelläkävijöitä. Vielä nykyisin monet valtiot pyrkivät vaikuttamaan siihen, mitkä uskonnot ja uskonnolliset yhdyskunnat saavat toimia tai millainen uskonnollinen tapakulttuuri kussakin maassa saa vaikuttaa.⁸¹

Myös Euroopan Unionin toiminnassa korostuu uskonnonvapauden teema. Lähtökohtana on tasapuolinen ja neutraali suhtautuminen kirkkoihin ja uskonnollisiin sekä katsomuksellisiin yhteisöihin. EU ei ohjaa jäsenmaittensa uskonnollista kenttää tai uskontojen asemaa EU-maassa, vaan kunnioittaa kunkin maan omia ratkaisuja näissä asioissa. Tosin lähtökohtana on se, että uskonnonvapaus ja muut perusoikeudet, tasa-arvo, demokratia ja syrjinnänvastaisuus tulee ottaa ensisijaisesti huomioon.⁸²

79 Seppo 2003, 37; Uskonnonvapaus ja ulkopoliitiikka 2013, 17.

80 Uskonnonvapaus ja ulkopoliitiikka 2013, 16–18.

81 Seppo 2003, 17; Gill 2008, 1–18.

82 Robbers 2005, 585–586.

Toive vuonna 2003 toteutuneesta uskonnonvapauslain kokonaisuudistuksesta oli elänyt jo pitkään erityisesti vähemmistökirkkojen keskuudessa. Uskonnonvapauden toteutumisen edellytyksenä katsottiin olevan luterilaisen ja ortodoksisen kirkon epäoikeudenmukaiseksi koetun julkisoikeudellisen aseman selvittäminen. Jo 1970-luvulla tehdyissä selvityksissä ei pidetty yksiselitteisen selvänä sitä, että kahden kirkon erityisasema oli vähemmistöyhteisöjen uskonnonvapauden kannalta myönteinen asia. Uusittu uskonnonvapauslaki paransi monella tavoin uskonnollisten yhdyskuntien asemaa. Kuitenkaan yhdenvertaista asemaa eri uskonnollisten yhdyskuntien kesken uskonnonvapauslaki ei edelleenkään edellyttänyt. Se ei myöskään toteuttanut uskonnollisten yhdyskuntien mahdollisuutta saada toiminnalleen valtiolta taloudellista tukea. Vasta vuoden 2008 valtion talousarvioon lisättiin tätä varten 200 000 euron varaus.⁸³

Taloudellinen yhdenvertaisuus on uskonnollisille yhteisöille ja heidän jäsenilleenkin keskeinen asia, mutta se toteutuu Suomessa huonosti. Ensinnäkin tuen saaminen on sidoksissa rekisteröitymiseen. Tämä siirtää suoraan osan uskonnollisista yhteisöistä ja liikkeistä tuen ulkopuolelle. Toisaalta tuen määrä vaihtelee eri kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien kesken. Tällöin valtio kohtelee ja tukee uskonnollisten yhteisöjen jäseniä eriarvoisesti, kun yhteisöt ovat erilaisten taloudellisten edellytysten johdosta eriarvoisessa asemassa järjestämässä esimerkiksi uskonnollisia palveluita. Vaikka yhteisöverojärjestelmän muutokset tuovat todennäköisesti uudistuksia myös uskonnollisten yhdyskuntien saamaan taloudelliseen tukeen, ei ole näköpiirissä sellaista kokonaisuudistusta, jonka jälkeen valtio tukisi kirkkoja ja uskonnollisia yhdyskuntia tasavertaisesti.⁸⁴

Demokraattinen yhteiskunta ei voi lähteä siitä, että olisi olemassa etuoikeuksia joillekin uskonnoille tai katsomuksille. Myös kirkon ja valtion suhteet ovat muutoksen kohteina siinä missä muutkin järjestelyt demokraattisessa yhteiskunnassa. Valtion tehtävä on viime kädessä vain taata uskonnonharjoituksen vapaus ja vapaus levittää uskonnollisia tai katsomuksellisia arvoja yhteiskunnassa sekä estää uskonnollisesta tai uskonnottomasta perusteesta nouseva syrjintä. Valtiokirkollisen järjestelmän omaavan maan haasteena on huomata epäsuora, esimerkiksi taloudellinen suosiminen ja syrjintä sekä vähemmistöjen painostaminen tai taivuttaminen valtauskontoon.⁸⁵

Samanaikaisesti uskonnonvapautta ja kirkon ja valtion suhteita selvittäneissä kansainvälisissä tutkimuksissa todetaan, että nykyaikana kirkon ja valtion suhteiden järjestely ei sellaisenaan kerro uskonnonvapauden toteutumisesta tai toteutumattomuudesta. Uskonnonvapauslainsäädäntö, sen ajantasaisuus tai puutteellisuus, eivät kerro todellisuutta maan uskonnonvapaus tilanteesta käytännön tasolla.⁸⁶

Tuomas Ojasen ja Martin Scheininin mukaan valtiokirkkojärjestelmä, joka pohjautuu historiallisiin seikkoihin, ei sinällään ole ongelma uskonnonvapauden kannalta, mikäli uskonnonvapaus toteutuu moitteettomasti. Tämä edellyttää niin uskonnonvapauden kuin yhdenvertaisuudenkin toteutumista uskovien ja uskonnottomien kesken. Valtiokirkkojärjestelmä ei saa johtaa ihmisoikeuksien loukkaamiseen. Tällöin esimerkiksi yhdelle uskontokunnalle osoitetut taloudelliset erioikeudet eivät ole hyväksyttävissä. Vaikka valtiokirkkomainen tai

83 Uskonollisten yhteisöjen oikeusasematoimikunnan mietintö 1981; Seppo 2003, 50–52. Sorsa 2010, 265–266, 283; Saukkonen 2013, 210–211; Edström 2014.

84 Kääriäinen 2011, 163–166; Saukkonen 2013, 210–211; Yhteiskunnallisista tehtävistä aiheutuvien kustannusten korvaaminen 2013.

85 Kettunen 2012, 41; Minkenberg 2012, 79–80.

86 Monsma & Soper 1997, 200–222; Evans 2001, 22, 80–81.

muu erityisjärjestely ei estä uskonnonvapauden toteutumista, on tällaisessa järjestelyssä kiinnitettävä erityistä huomiota yhdenvertaisuuteen ja uskonnonvapauden hengen tulkintaan ja noudattamiseen.⁸⁷

Uskonnonvapaus voi siis toteutua moitteettomasti silloinkin, kun valtiolla on erityinen side johonkin tiettyyn uskonnolliseen yhdyskuntaan. On kuitenkin selvästi nähtävissä suuntaus, jossa uskonnonvapaus tulkitaan yhä selkeämmin uskonnollisten toimijoiden *yhdenvertaisuuden* kautta. Tämä saa tukea syrjinnänvastaisuudesta ja ihmisten tasavertaisuudesta. Tätä näkökulmaa ei siksi voida enää ohittaa, kun puhutaan uskonnonvapauden toteutumisesta.

Lähtökohtaisesti vuoden 2003 uskonnonvapauslaki nosti suomalaisen uskontolainsäädännön perusteet modernille tasolle. Lainsäädäntö antoi vahvan perustan uskonnonvapauden moitteettomalle toteutumiselle yhteiskunnassa. Huolimatta siitä, että uskonnonvapauden tunnustaminen ja perusteet ovat Suomessa tällä hetkellä kunnossa, tapahtuu myös Suomessa uskonnonvapausloukkauksia. Tiiviin sisäpiirin uskonnollisissa ryhmissä on uskonnonvapauden kannalta ongelmallisia tilanteita esimerkiksi uskonnollisesta yhteisöstä irrottautumisen yhteydessä. Uskonnollisen yhteisön tiivis vallankäyttö jäseniinsä voi joskus olla jäsenille haitallista. Suomessa on myös käyty oikeutta syrjinnän vuoksi, jossa on ollut taustalla uskonnollinen pukeutumiskulttuuri.⁸⁸ Valtion tehtävänä on puuttua uskonnonvapauden toteutumisen ongelmiin, mutta myös kirkko muiden uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen kanssa kantaa vastuuta uskonnonvapausloukkauksiin puuttumisesta ja niiden estämisestä.

Kirkon tulevaisuusselonteossa *Kirkkona monikulttuurisessa yhteiskunnassa* todetaan: ”Suomen evankelis-luterilaisen kirkon yhteiskunnallinen asema velvoittaa sitä pitämään huolta muiden kristillisten identiteettien sekä muiden uskonnollisten vakaumusten ja identiteettien oikeudesta näkyä julkisessa tilassa. Positiivista uskonnonvapautta voidaan puolustaa ja edistää tehokkaasti vain yhdessä muiden kirkkojen ja uskontokuntien kanssa.”⁸⁹ Uskonnonvapauden puolesta puhuminen ja merkityksellinen ihmisoikeustyö edellyttävät positiivisen uskonnonvapauden lisäksi myös uskonnonvapauden negatiivisen tulkinnan puolustamista ja turvaamista yhteiskunnassa.

3.4 Ajankohtaisia kysymyksiä

3.4.1 Yhteiskuntarauha

Uuden vuosituhannen alussa uskonnonvapaus on noussut jälleen näkyvään rooliin 1900-luvun jälkipuoliskolla ennustetusta uskontojen häviämisestä huolimatta. Pew Research Centerin tutkimusten mukaan maailman väestöstä yli 80 prosenttia mieltää kuuluvansa johonkin uskonnolliseen yhteisöön. Sosiologi *Peter Berger* on todennut, että ihmiskunta on nykyisin jopa aiempaa vahvemmin uskonnollinen. Sielläkin, missä modernisaatio ja sekularisaatio ovat tutkimusten mukaan heikentäneet uskonnollisuuden näkyvyyttä ja ihmisten uskonnollisuutta, arvellaan uskontojen säilyttävän asemansa ja näkyvyytensä yhteiskunnassa. Uskonnollisista ryhmistä kasvavat tällä hetkellä voimakkaimmin islam ja kristinuskon piirissä

⁸⁷ Sihvola 2004, 241; Ojanen & Scheinin 2011, 441–442.

⁸⁸ Seppo 2003, 144–154; Freedom of Religion and Belief 1997, 259; Hurtig 2013, 289–308.

⁸⁹ Kirkkona monikulttuurisessa yhteiskunnassa 2014, 43.

erityisesti helluntailaisuus, jotka ovat säilyttäneet uskontulkinnassaan perinteisyyden, jopa konservatiivisuuden.⁹⁰

Uskonnollisuus ei ole maailmanlaajuisesti suuntautumassa hiljaiseen, yksilölliseen ja yksinäiseen uskonnonharjoitukseen, vaan vahvasti julkiseksi ja näkyväksi asiaksi. Uskonnolliselle tietotaidolle ja hienotunteiselle, uskonnollisuuden ilmentymistä ja merkitystä ymmärtävälle otteelle on yhä enemmän tarvetta, kun pohditaan uskonnonvapauden kysymyksiä. Uskonnollisesti motivoituneet terrori-iskut ovat johtaneet uskonnonvapauden kaventumiseen eri puolilla maailmaa, kun kansallisen turvallisuuden nimissä uskonnonharjoitusta ja uskonnollisuuden näkyvyyttä on joissakin maissa rajoitettu. Tavalliset uskonnonharjoittajat joutuvat kärsimään uskonnonvapauden kaventumisesta ja uskonnonharjoittamisen rajoittamisesta, kun on luotu kuvaa uskonnoista väkivallan motivoijina ja oikeuttajina.⁹¹

Piispa *Mikko Heikka* toteaa, että uskonnoilla on kiistämättömiä vahvuuksia ihmisoikeuskysymyksissä. Silti on totta sekin, että uskonnot myös loukkaavat ihmisoikeuksia. Heikan mukaan uskontojen ihmisoikeusteologian tai -käytäntöjen ongelmat on nostettava esiin. Vain niiden tunnistamisen ja tunnustamisen kautta uskontojen rooli ihmisoikeuksien puolustajina ja yhteiskuntarauhan rakentajina voi vahvistua.⁹²

Vaikka uskontoja on syytetty toisinaan yhteiskuntarauhan estäjiksi tai rikkojiksi, on syytä huomata, että monet muut tekijät ovat yhteiskunnallisen liikehdinnän ja epäsovun taustalla. Usein yhteiskunnalliset ongelmat tai ihmisoikeusloukkaukset nostattavat vihaa ja ääri-ilmiöitä, joihin sekoittuu uskonnollinen ulottuvuus, vaikka kiistan ydin ei olisikaan uskonnollinen. Kuitenkin tiedetään, että historiassa uskonnosta on tullut yhteiskunnan rauhalle ja kehitykselle vaarallinen voima silloin, kun yksi tai useampi uskonnollinen ryhmittymä on vaatinut itselleen valta-asemaa. Samoin on tilanne silloin, kun jokin tietty uskonto määrää valtiota tai kun toisten uskonnollisten toimijoiden asemaa tai toimintamahdollisuuksia heikennetään. Tosin tämä sama uhka koskee myös ateistisia ideologioita.⁹³

Uskontojen rooli maailman kriisipesäkkeissä on lisännyt uskontoihin kohdistuvia epäluuloja ja tyytymättömyyttä. Epäilyjen kasvaessa ja väärinkäytösten ilmetessä tai niiden pelossa uskonnoille on asetettu uusia vaatimuksia. Ne eivät enää ole yksiselitteisen viattomia ja vaarattomia, vaan uskonnoilta odotetaan yhä selkeämmin todistusta ja toimia siitä, että ne tukevat yhteiskunnan hyvää eivätkä syyllisty väärinkäytöksiin. Toisaalta valitettavan harvoin uskonnollisten yhdyskuntien ja kirkkojen tekemästä paikallis- tai kansainvälisen tason rauhantyöstä ja yhteistyöstä puhutaan julkisuudessa.⁹⁴

Pew Research Centerin tutkimustulosten mukaan uskonnonvapaus toteutuu heikoimmin maissa, jotka ovat väkirikkaita, heikon yhteiskuntarakenteen omaavia, kommunistisia tai kommunismin jälkeistä aikaa eläviä valtioita, muslimienemmistöisiä valtioita tai hallinnoltaan autoritaarisia maita. Myös demokraattisissa maissa uskonnonvapauden kohdistuneet uhat ovat voimistuneet. Kyse on sekä valtiovallan harjoittamasta uskonnonvapauden rajoittamisesta että sosiaalisesta eristämisestä, vihamielisyydestä tai väkivallasta uskonnollisuuden perusteella.⁹⁵

90 Ahdar & Leigh 2013, 2; Summary Report on the RELIGARE Project 2013, 5; The Global Religious Landscape 2014.

91 Ahdar & Leigh 2013, 2–4.

92 Heikka 2014, 17–18.

93 Monsma & Soper 1997, 217–218; Sihvola 2004, 257–258; Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013, 12.

94 Freedom of Religion and Belief 1997, 259; Ahdar & Leigh 2013, 12.

95 Farr 2014, 4–5; Grim 2013, 86–102; Hertzke 2013, 10; Religious Hostilities 2014.

Yllättäen uskonnonvapaustilanne on heikentynyt merkittävästi myös Euroopassa. Asenteet uskontoja ja uskonnollisuutta kohtaan ovat koventuneet, mikä on näkynyt vihamielisyytenä ja jopa väkivaltaisuuksina. Merkittävin yksittäinen asenteellinen tekijä on ollut sekularististen mielipiteiden voimistuminen. Tällöin on toivottu uskontojen hylkäämistä tai siirtämistä siivuun julkisesta elämästä. Toisaalta monet Euroopassa käydyt sodat ja ihmisiin kohdistuneet vihamielisyydet ovat sisältäneet uskonnollisia piirteitä tai suoraa uskonnollisuuteen kohdistuvaa halveksuntaa, minkä johdosta Euroopassa saattaa pinnan alla esiintyä paljonkin uskonnollisävytteistä vihamielisyyttä. Silloin, kun uskonnollisuus otetaan mukaan sodan perusteluksi tai väkivallan puolustukseksi eri maiden tai kansojen kriisitilanteissa, on uskonnollisuutta käytetty väärin ja sen tarkoitusperien vastaisesti.⁹⁶ Olisi merkittävää, etteivät uskonnolliset johtajat ja ihmiset hyväksyisi uskontonsa väkivaltaista tulkintaa osana yhteiskunnallisia, etnisiä tai kansakuntien välisiä ristiriitoja. Avoin irrottautuminen poliittisista päämääristä on helpompaa, jos uskonnolliset toimijat ovat aidosti itsenäisiä ja valtion tavoitteista irrallisia. Tämä edellyttää sitä, että uskonnonvapaus toteutuu.

Toisaalta ihmisten parempi tietoisuus ihmisoikeuksista ja uskonnonvapauden sisällöstä on lisännyt keskustelua ja oikeudellisia prosesseja uskonnonvapauden tematiikasta Euroopassa. Ihmisoikeustuomioistuinten uskonnonvapautta koskevat päätökset kuitenkin osoittavat, miten monitahoinen asia uskonnonvapauden toteuttaminen on. Jo pelkästään ihmisoikeussopimusten kääntäminen eri kielille ja tulkinta eri kulttuureissa muovaavat oikeuden sisältöä, mikä vaikuttaa yksittäisten ihmisten oikeussuojaan ja uskonnonvapauden toteutumiseen käytännössä.⁹⁷

Nykypäivänä uskonnonvapauslain olemassaolo ja muodollinen noudattaminen eivät enää riitä, vaan uskonnonvapauden hyvän toteutumisen katsotaan edellyttävän yhteiskunnassa aktiivisia toimia. Parhaimmillaan vahva uskonnonvapaus tukee yhteiskunnan kehitystä monella sektorilla. Ensinnäkin se tukee demokratian vahvistumista ja myös muiden ihmisoikeuksien toteutumista. Tämä taas vahvistaa taloudellista kehitystä ja hyvinvointia sekä poliittista vapautta. Vahvan uskonnonvapauden maissa esimerkiksi köyhyys on tutkimusten mukaan alhaisempaa. Keskeinen asia, jota uskonnonvapaus saa myös aikaan, on uskonnollisesti motivoituneen väkivallan ja terrorismin väheneminen.⁹⁸

Uskonnonvapauden heikkeneminen taas merkitsee koko maailmassa inhimillisen kärsimyksen lisääntymistä. Kysymys uskonnonvapauden toteutumisesta onkin tällä hetkellä yhä keskeisempi asia yhteiskuntarauhan ja turvallisuuden takaamisessa.⁹⁹

3.4.2 Neutraliteetti ja yhdenvertaisuus

In Finland, for example, one of the world's most benign and tolerant institutions, the established Lutheran Church, owns all the cemeteries. If a Jew wants to bury a loved one, the Jew has to apply to the Lutheran Church for permission to use an area within a Lutheran cemetery. That's quintessential modern Establishmentarianism: power and tolerance. The

96 Evans 2001, 1–2, 21; Berger & Davie & Fokas 2008, 25–26; Durham & Richards & Thayer 2013, 46–47, 52–53; Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013, 10–11; Farr 2014, 6–8; Sillfors 2014.

97 Evans 2001, 18–33.

98 Grim 2013, 101–102; Hertzke 2013, 3–4; Summary Report of the RELIGARE Project 2013, 4; Uskonnonvapaus ja ulkopoliittikka 2013, 11, 39; Farr 2014, 10–12.

99 Hertzke 2013, 24–25; Farr 2014, 5, 10–12.

*others get their rights as the sufferance of the majority. Even if the majority is nice and always says yes, there is something unequal about the situation.*¹⁰⁰

filosofi Martha C. Nussbaum

Tämä filosofi Martha C. Nussbaumin esimerkki suomalaisesta hautaustoimen järjestelystä kiinnittää huomion yhdenvertaisuuden toteutumiseen eri uskontoja ja katsomuksia edustaville ihmisille Suomessa. Yhdenvertaisuuden kysymys on noussut yhdeksi keskeiseksi uskonnonvapauden teemaksi.

Euroopan maissa kansalaisten uskonnonvapauden turvaaminen ja uskontoon perustuvan syrjinnän kieltäminen ovat jo perustuslaeissa tunnustettuja ja käytännössäkin useimmiten toteutettuja asioita. Useimmat Euroopan maat turvaavat lisäksi yhteisöllisen eli uskonnon kannattajia kokoavan yhteisön uskonnonvapauden ja myös uskonnollista toimintaa tuetaan niin, että valtion ja uskonnollisten yhteisöjen ja yhdyskuntien välillä on useimmissa maissa yhteistyötä. Lähtökohtina ovat suvaitsevaisuus, valtion puolueettomuus ja uskontokuntien yhdenvertainen kohtelu.¹⁰¹

Yhdenvertaisuuden toteutuminen ja valtion neutraliteetti uskontoja ja vakaumuksia kohtaan on tärkeä kysymys uskontopolitiikassa. Kirkon ja valtion suhteiden ratkaisuja joudutaan yhä tarkemmin pohtimaan siitä näkökulmasta, kohdellaanko kaikkia uskonnollisia ja uskonnottomia toimijoita samojen pelisääntöjen mukaan ja tarjotaanko niiden jäsenille yhdenvertaiset mahdollisuudet uskonnon ja vakaumuksen harjoittamiseen.

Neutraliteetilla voidaan tarkoittaa esimerkiksi sitä, että valtio ottaa neutraalin kannan siihen, mikä ihmisten mielestä on hyvää. Näin ollen valtio pyrkii tarjoamaan jokaiselle yksilölle mahdollisuuden siihen hyvään, mitä yksilö itse pitää hyvänä – riippumatta siitä, miten kallista tai halpaa sen tukeminen on. Tätä mallia pidetään pääsääntöisesti mahdottomuutena.¹⁰²

Toiseksi valtion neutraliteetilla voidaan tarkoittaa valtion pyrkimystä tarjota kansalaisilleen yhdenvertaiset mahdollisuudet pyrkiä tahtomaansa hyvään. Tällöin kaikki asetetaan samalle viivalle ja valtio tukee kaikkia samoin perustein. Kolmanneksi voidaan arvioida valtion neutraliteettia pohtimalla sitä, onko valtion tuki oikeutettua, vaikka se olisikin erilaista eri tahoille. Neutraliteetilla ei kuitenkaan tarkoiteta välinpitämättömyyttä eikä vihamielisyyttä.¹⁰³

Uskonnollisten yhdyskuntien ja yhteisöjen suhteessa valtioon voisi Euroopassa toteuttaa kahdenlaista mallia. Ensimmäinen vaihtoehto olisi se, että kaikki uskonnolliset toimijat olisivat samassa asemassa suhteessaan valtioon eikä kukaan saisi mitään tukea tai etua valtiolta. Käytännössä tämän toteuttaminen tai toteutuminen on kuitenkin epärealistista. Valtioiden ja uskonnollisten toimijoiden taloudellisillakin suhteilla on niin pitkät historialliset ja kulttuuriset piirteet, että niiden poistaminen kokonaan tuskin onnistuisi. Sen lisäksi malli asettaisi uskonnolliset toimijat eriarvoiseen asemaan muiden kolmannen sektorin toimijoiden kanssa, kun ne esimerkiksi hakevat valtiolta tukea sosiaaliseen tai kasvatukselliseen työhönsä. On vaikea perustella, miksi uskonnolliset toimijat asetettaisiin tällaisen tuen ulkopuolelle pelkästään sen vuoksi, että niiden tausta on uskonnollinen. Toiseksi olisi mahdollista rakentaa malli, jossa valtio ei ota keneltäkään mitään pois, vaan laajentaa etuuksista nauttivien piirin yhdestä tai muutamasta entistä useampiin uskonnollisiin yhdyskuntiin. Tämä on ollut

¹⁰⁰ Nussbaum 2012, 92.

¹⁰¹ Seppo 2003, 28–29.

¹⁰² Holtug 2009, 167.

¹⁰³ Freedom of Religion and Belief 1997, 1; Holtug 2009, 168.

Euroopassa kasvavana suuntauksena. Samalla on kuitenkin todettava, että tämäkään malli ei takaisi kaikkien uskonnollisten ja uskonnottomien toimijoiden asettamista samalle viivalle, vaan valtio joutuisi asettamaan tietyt määritelmät, joiden perusteella tukea ja etuisuuksia jaettaisiin. Kun valtio asettaisi edellytykset, jotka täyttävät uskonnolliset tai katsomukselliset toimijat voivat saada valtiolta tukea, rajautuu väistämättä osa toimijoista – usein pienimmät vähemmistöt – tuen ulkopuolelle.¹⁰⁴

Ranskassa on toteutettu kirkon ja valtion ero vuonna 1905. Valtion tulkitaan olevan uskontopolitiikassaan puolueeton. Kuitenkaan käytännössä tätä on vaikea toteuttaa. Täydellinen puolueettomuus on Ranskassa pikemminkin varovaista yhteistyötä uskonnollisten yhteisöjen kanssa, jotka toimivat sinällään täysin yksityisoikeudellisin säännöin, ilman julkisyhteisön asemaa. Vaikka valtiossa on korostunut tiukka ero uskontoihin ja uskonnollisiin toimijoihin, käytännössä kirkkojen painoarvo yhteiskunnassa tunnustetaan ja vuorovaikutus valtion ja uskonnollisten yhdyskuntien välillä nähdään tarpeelliseksi. Käytännössä tämä osoittaa, ettei sellaista neutraliteettia voida toteuttaa, jonka tavoitteena on siirtää uskonnolliset toimijat ja näkökulmat pois yhteiskunnalliselta kentältä ja päätöksenteosta. Tämä olisi mahdollista tiukassa uskontokielteisessä ilmapiirissä, mutta se taas on uskonnonvapaudelle kohtalokasta.¹⁰⁵

Saksassa lähtökohtana on, että kaikki uskonnolliset yhdyskunnat voivat organisoitua joko julkisyhteisöiksi tai yksityisiksi yhdistyksiksi. Tällöin oikeus veronkantoon jäsenmaksuja kerätessä on lähes kaikilla – tosin korvausta vastaan. Vain pienimmät ovat tämän oikeuden ulkopuolella. Uskonnollisilla yhdyskunnilla on samat oikeudet historiasta, koosta, opista tai tunnustuksesta riippumatta. Tämän järjestelmän on tulkittu pohjautuvan vahvasti positiiviseen uskonnonvapauteen, jonka mukaisesti uskonnollisia vakaumuksia kunnioitetaan ja tuetaan.¹⁰⁶

Kirkon ja valtion suhteisiin perehtynyt italialainen tutkija *Alessandro Ferrari* näkee eurooppalaisten valtioiden toteuttavan neutraliteetissään linjaa, jossa kirkon ja valtion välille ei rakenneta eristävästä muuria eikä valtio suhtaudu yhdentekevästi uskonnonvapauteen. Valtio tahtoo säilyttää mahdollisuuden puuttua uskonnollisten yhdyskuntien toimintaan ilman, että se kontrolloi tai tuhoaa niitä. Näin ollen valtio ei sulje uskontoja pois tai tulkitse neutraliteettia erottavaksi tekijäksi, vaan ennemminkin etäisyydeksi. Samalla kuitenkin on nähtävissä, että eurooppalaisissa valtioissa ei haluta vaarantaa vakiintuneiden kirkkojen asemaa. Tällöin uusien uskontojen aseman tunnustaminen ja erilaisuuden hyväksyminen on yllättävän vaikeaa. Tämä ei ole kuitenkaan käänny vakiintuneiden kirkkojen eduksi, sillä mikään uskonnollinen yhteisö ei lopulta hyödy toisten uskonnollisten yhteisöjen hiljentämisestä tai niiden tasa-arvoisen aseman rajoittamisesta.¹⁰⁷

Vaikka Euroopassa uskonnonvapauden arvioidaan yksilötasolla toteutuvan myönteisesti, voivat uskonnollisten yhdyskuntien erilaiset asemat johtaa ihmisten eriarvoiseen asemaan. Ihmiset saattavat olla oikeutettuja eritasoisesti etuuksiin riippuen siitä, kuuluvatko he uskonnolliseen yhdyskuntaan vai eivät ja toisaalta, kuuluvatko he enemmistö- vai vähemmistökirkkoon. Juha Sepon mukaan Suomi on ollut esimerkki valtiosta, joka on suojannut enemmistökirkkonsa oikeusaseman muita uskontokuntia tehokkaammin.¹⁰⁸

104 Seppo 2003, 31–32.

105 Heikkilä 1999, 134–135.

106 Seppo 2003, 28–29; Robbers 2005b, 77–91.

107 Seppo 2003, 17; Ferrari A. 2012, 77–80; Luoma 2014, 54.

108 Seppo 1998, 243–244; Seppo 2003, 29–30; Kettunen 2012, 39, 69–79, 86–88; Yhteiskunnallisista tehtävistä aiheutuvien kustannusten korvaaminen 2013.

Kirkon ja valtion suhteita tutkinut professori *Stephen V. Monsma* kutsuu *positiiviseksi neutraliteetiksi* käytäntöä, jossa valtio ei aseta mitään uskonnollista tai vakaumuksellista näkemystä erityiseen asemaan. Silloin valtio ei myöskään ohjaa ihmisiä asettumaan minkään näkemyksen puolelle tai mitään näkemystä vastaan. *Stephen V. Monsma* ja *J. Christopher Soper* katsovat, että tällaisen, länsimaisesta liberalismista nousevan neutraliteetin tulkinnan tulisi olla tavoitteena kaikkialla, riippumatta siitä, millainen kirkkojen ja valtion suhde tällä hetkellä vallitsee. Päinvastoin kuin tiukassa, jopa uskontokielteisessä liberalismissa, *Monsma* ja *Soper* katsovat, että uskontoja ei voi siirtää pelkästään yksityisen elämän piiriin tai jättää valtion tuen ulkopuolelle siksi, että ne ovat uskonnollisia toimijoita. Siksi kirkon ja valtion tiukka ero johtaa helposti uskonnonvapauden heikompaan toteutumiseen kuin malli, jossa valtio on neutraali suhteessa eri uskontoihin ja katsomuksiin, mutta tukee niitä samoin periaattein kuin muitakin toimijoita yhteiskunnassa.¹⁰⁹

Vertailuna voisi katsoa, että myös urheilun ja kulttuurin keinoin kansalaistensa hyvinvointia tukeva valtio voi tukea myös kansalaistensa hengellisiä tarpeita. Sekä uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen lainsäädännöllisen aseman että taloudellisten suhteiden järjestämisessä on kysymys ennen kaikkea siitä, nähdäänkö uskonnolliset ja katsomukselliset yhdyskunnat valtion näkökulmasta tukemisen ja yhteistyön arvoisina, hyvän puolesta toimivina kansalaisorganisaatioina. *Juha Sihvolan* mukaan sellaiset uskonnolliset käsitykset ovat tukemisen arvoisia, joissa yleisinhimillistä moraalialla pidetään uskontoon nähden autonomisena, katsotaan kaikkien ihmisten kykenevän keskusteluun moraalien tulkinnasta ja ajatellaan uskonnon tukevan moraalista toimintaa.¹¹⁰

Merkittävä, käytännöllinen näkökulma erilaisten uskontojen ja vakaumusten yhdenvertaisuuteen on taloudellinen. Esimerkiksi Ruotsissa on tuettu taloudellisesti myös muita uskonnollisia yhdyskuntia kuin luterilaista kirkkoa valtionavun keinoin. Norja taas tukee taloudellisesti myös vakaumuksellisia yhteisöjä samoin perustein kuin uskonnollisiakin toimijoita. Suomessa luterilainen ja ortodoksinen kirkko ovat olleet taloudellisesti erityisasemassa suhteessa muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin. *Juha Sepon* mukaan taloudellisen tasa-arvoisuuden toteutumisen vaikeus on ilmentänyt asenteellista ongelmaa uskonnollisten yhdyskuntien ja kirkkojen tasa-arvoisessa kohtelussa. Näin ollen Suomessakin on uskontokunnat jaoteltu ”kahden kerroksen väkeen”.¹¹¹

Taloudellisesti tasa-arvoisen kohtelun merkitys uskonnollisten ja vakaumuksellisten yhteisöjen kesken on kasvanut yhdenvertaisuuden ja neutraliteetin vaatimusten myötä. Samalla kriittisyys vain perinteisiä uskontoja tukevaan malliin on vahvistunut. RELIGARE-projektissa todettiin, että valtion tuki uskonnollisille toimijoille on Euroopassa yleistä, mutta katsomuksellisille yhteisöille tällainen tuki on mahdollista vain harvoissa maissa. Suhtautuminen valtion tukeen uskonnollisille yhteisöille on Euroopassa siis myönteinen. Tuki voi olla esimerkiksi verotuksellista, koulutuksellista, rahoitusta kulttuurihistoriallisesti merkittävien rakennusten ylläpitoon, mahdollisuus viestintään kansallisissa medioissa tai apua kasvatuksellisten ja sosiaalisten tehtävien hoitamiseen. Euroopassa on kuitenkin voimistunut käsitys, että sekä perinteisiä että uusia uskonnollisia ja katsomuksellisia toimijoita on tuettava yhdenvertaisesti silloin, kun niiden tehtävät arvioidaan yhteiskunnan kannalta hyödyllisiksi.¹¹²

109 Monsma & Soper 1997, 6–10, 216–222.

110 Seppo 2003, 33; Sihvola 2004, 244–245, 252–254; Kettunen 2012, 87.

111 Sorsa 2010, 281–283; Kühle 2011b, 212; Ojanen & Scheinin 2011, 426–427.

112 Summary Report on the RELIGARE Project 2013, 31–40.

Liberalististen äänenpainojen vaatimukset sellaisesta yhdenvertaisuudesta, joka ei ota huomioon ihmisten näkemysten erilaisuutta, vaan edellyttää kaikilta samanlaisuutta ja kaikille samanlaista kohtelua, ei ole ainoa tapa arvioida yhdenvertaisuuden toteutumista. Tämä voi johtaa jopa uskonnonvapauden kaventumiseen. Siksi on mahdollista, että tunnustuksellisesti neutraalissa valtiossa otetaan huomioon eri tavalla uskovien ja ajattelevien uskonnonvapauden paras mahdollinen toteutuminen heidän omasta ymmärryksestään käsin.¹¹³ Tällaisessa tulkinnaassa uskonnolliset ja katsomukselliset toimijat saavat vaikuttaa siihen, millaisen valtiosuhteen tai taloudellisen sidonnaisuuden ne haluavat rakentaa vai haluavatko sellaista lainkaan.

Voi myös kysyä, onko neutraalissa valtiossa syytä ottaa huomioon ihmisten erilaisia etnisiä, kulttuurisia tai uskonnollisia erityispiirteitä. Jos ei ole, ihmiselle taataan samat lähtökohdat vapauksiensa ja oikeuksiensa toteuttamiseen riippumatta siitä, mikä hänen taustansa on. Tätä on mahdollista perustella yhdenvertaisena kohteluna. Jos taas katsotaan, että on mahdollisuus tukea ihmisen erityispiirteiden näkymistä ja toteutumista, annetaan erityisesti pienemmille vähemmistöille suurempi mahdollisuus erityispiirteidensä säilyttämiseen ja vapautensa toteuttamiseen. Mahdollisuus yhdenvertaisuuteen ei tarkoita yksinomaan sitä, että valtion tulisi kohdella kaikkia uskonnollisia ja vakaumuksellisia yksilöitä ja ryhmiä samalla tavoin, vaan myös sitä, että valtio takaa kaikille omien erityispiirteidensä pohjalta soveltuvan tavan toimia ja vaikuttaa yhteiskunnassa. Valtio voi kuitenkin pitää kriteerinä sitä, että tällaisenkin toiminnan tulee tukea yhteiskunnan ja valtion päämääriä.¹¹⁴

3.4.3 Uskonnollisuuden näkyminen yhteiskunnassa

Lähes kaikkialla Euroopassa erityisesti kristinuskolla on perinteisesti ollut näkyvä asema yhteiskunnassa. Uskontojen näkyvää julkista asemaa ja myös uskonnollisten yhdyskuntien tukemista ovat asettaneet uuden tarkastelun alle kaksi suuntausta, jotka ovat Euroopassa parhaillaan voimakkaita. Ensimmäinen niistä on uskonnottomien tai uskontokuntiin kuulumattomien lukumäärän kasvu ja toinen on ei-perinteisten uskontojen kannattajien lukumäärän kasvu. Nämä kaksi suuntausta toivovat vastakkaisia asioita. Ensiksi mainitut toivovat uskontojen siirtämistä pois julkisuudesta. He myös kyseenalaistavat uskonnollisen toiminnan saaman valtion tuen. Toinen joukko, ei-perinteiset uskonnolliset toimijat, taas toivovat samaa julkista tilaa ja samoja oikeuksia kuin perinteisillä uskonnollisilla toimijoilla Euroopassa. He kannattavat myös uskonnollisen moninaisuuden tunnustavaa ilmapiiriä. Joissakin perinteisissä eurooppalaisissa kristillisissä kirkoissa nämä suunnat ovat herättäneet pelkoa, toisaalta oman asemansa menettämisestä ja toisaalta niin kirkkojen kuin niiden tekemän työnkin siirtämisestä pois julkisesta tilasta pelkästään yksityiseen toimintapiiriin.¹¹⁵

Uskonnollisuuden näkyminen Euroopassa poikkeaa Yhdysvaltojen käytännöstä. Siinä, missä Yhdysvalloissa uskonnollisuus on näkyvä osa ihmisten yksityistä elämää, se on avoimesti nähtävissä myös yhteiskunnallisessa toiminnassa ja keskustelussa, vaikkakaan ei julkisissa rakenteissa. Euroopassa taas uskonnollisuus ja uskonnon harjoittaminen ovat kyllä sallittuja, mutta ne on siirretty selkeämmin yksityiseen elämään. Julkisessa toiminnassa uskonnollisuus

113 Juntunen 1996, 43; Holtug 2009, 177; Sihvola 2011, 257–260.

114 Davie 2000, 181; Seppo 2003, 32–33; Holtug 2009, 174–175.

115 Reijonen 2005, 112; Ferrari S. 2012, 139.

on nähtävissä selvästi heikommin, vaikkakin rakenteissa, kuten lainsäädännössä se on läsnä. Uskonnonvapautta kannatetaan, mutta uskonnon harjoittamista ja uskonnon näkymistä julkisessa elämässä ja keskustelussa vierastetaan. Myös perinteisiä kirkkoja siirretään yhä enemmän sivuun yhteiskunnassa.¹¹⁶

Wilfred McClay mainitsee viisi asiaa, jotka yhdysvaltalaisessa kontekstissa puolustavat uskonnon erityisroolia yhteiskunnassa. Ensimmäisenä hän mainitsee yhteiskunnan historian ja perinteen, jotka kumpuavat uskonnollisesta kentästä. Toisena keskeisenä perusteluna McClay mainitsee sen, että elävä ja kukoistava uskonnollinen moninaisuus rakentaa moraalista järjestystä ja yhteisöllisyyttä. Kolmanneksi erityisen uskonnollisuudesta tekee se, että ihmisen tiedetään luonnostaan suuntautuvan uskonnollisuuteen ja se heijastuu luontaisesti myös ihmisen suhtautumisessa toiseen ihmiseen. Jos tämä saa näkyä vapaasti, se suuntautuu yhteiskuntaa vahvistavaksi. Jos uskonnollisuuden näkyminen yhteiskunnassa kielletään, se muodostaa helposti alakulttuureita ja voi olla arvaamaton voima yhteiskunnassa. Neljäntenä perusteluna McClay mainitsee uskontojen tekemän hyvän työn eri sektoreilla. Viides perustelu on filosofisempi: valtaosa ihmisistä määrittelee universumin ja oman elämänsä merkityksen ja mielekkyyden uskonnollisuuden avulla. Siksi sillä on ihmisyyttä tukeva ja elämää kannustava merkitys.¹¹⁷

Euroopassa vallitsee nykyisin hyvin erilaisia tulkintoja uskonnollisten toimijoiden asemasta ja merkityksestä julkisessa kentässä. Tätä kuvaavat viime vuosien keskustelut esimerkiksi minareettien rakennuskiellosta Sveitsissä, huivien käyttökiellosta julkisissa tiloissa esimerkiksi Ranskassa ja krusifiksien jättämisestä valtion koulujen seinille Italiassa. Euroopan Ihmisoikeustuomioistuimien joutuu yhä useammin ottamaan kantaa uskonnonvapauden rajoihin Euroopassa. On nähtävissä, että uskonnon harjoittamisen tulkinta ja toisaalta valtion neutraliteetin rajojen määrittely tuottaa vaikeuksia. Ihmisoikeuksien toteutumisesta nouseva lähtökohta kuitenkin on se, että Euroopan maiden tehtävänä on rakentaa kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien sekä valtion väliset suhteet yhdenvertaisuutta kunnioittaen, mutta samalla on mahdollista ottaa huomioon kunkin maan historia ja kulttuurinen tausta. Sekä uskonnon ja valtion hyvin läheisiä suhteita tukeva malli että sekularismia ajava malli sisältävät molemmat ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta sekä hyviä että huonoja puolia.¹¹⁸

Eurooppalaiset tulkinnat uskontojen asemasta julkisessa tilassa voidaan jakaa arvostetun italialaisen oikeusoppineen, professori *Silvio Ferrarin* mukaan kolmeen erilaiseen malliin. Ensimmäisen mukaan perinteisillä uskonnoilla katsotaan yhä olevan kansaa yhdistävä ja yhteiskunnan arvopohjaa rakentava vaikutus. Tässä mallissa myös uskonnon rooli nähdään merkittävänä maiden monimuotoistumis- ja kansainvälistymiskehityksessä ja siksi uskonnon katsotaan tarvitsevan myös julkista näkyvyyttä. Toisen mallin mukaan kansakunnan yhtenäisyys tai identiteetti eivät enää voi perustua uskontoon, kirkkoon tai johonkin kulttuuriin. Siksi yhteiskunnan tulee rakentua sekulaareille lähtökohdille ja arvoille, jotka kaikki ihmiset voivat hyväksyä riippumatta uskonnosta, rodusta, etnisestä taustasta tai poliittisista kannoista. Kolmannessa mallissa lainsäädäntöä ohjaa erityisesti ihmisoikeuksien tiukka kunnioittaminen. Ongelmia syntyy kuitenkin silloin, kun ihmisoikeuksien tulkinta johtaa tilanteeseen, jossa uskonnonvapautta rajoitetaan. Tämä tulkintamalli on vaarassa johtaa tilanteisiin, joissa

116 Berger & Davie & Fokas 2008, 130–131. Yhdysvaltojen uskonnonvapauden toteutumisesta ja kirkko–valtio-suhteiden järjestämisestä ks. Eisgruber & Sager 2007 ja Berger & Davie & Fokas 2008, 28–31, 72–77. Ks. myös Hokkanen 2014, 243–257.

117 McClay 2012.

118 Nussbaum 2012, 3–4, 132–136; Hokkanen 2014, 251–253; Kotiranta 2014, 258; Slotte 2014.

uskonnollisten toimijoiden oppia tai uskoa ei kunnioiteta, vaan ihmisoikeuksien tulkinta vaikeuttaa uskonnollisten toimijoiden omaa päätäntävaltaa.¹¹⁹

Ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien toteutumista yhteiskunnassa edistää se, että niin yksityiset ja julkiset kuin niin sanotun kolmannen sektorin toimijat toimivat yhdessä ja vuorovaikutuksessa keskenään. Näin ollen kirkoilla ja uskonnollisilla yhdyskunnilla tulisi olla mahdollisuus yhteiskunnalliseen asemaan, vaikka niiden oikeudellinen ja taloudellinen suhde valtioon rakennettaisiin millä tavalla tahansa. Uskonnollisten toimijoiden on taustastaan käsin aivan luontevaa osallistua keskusteluun ihmisarvon, ihmisoikeuksien ja erilaisten vakaumusten kunnioittamisesta sekä oikeudenmukaisuuden, moraalien ja yhteisen hyvän edistämisestä. Tutkija *Brian J. Grim* toteaa, että valtioiden asettamat uskonnolliset rajoitukset synnyttävät vihamielisyyttä uskonnollisten toimijoiden keskuuteen. Tämä taas käynnistää huonon kierteen, jossa uskontoja rajoitetaan yhä enemmän ja kielteisten uskonnollisesti motivoituneiden ilmiöiden riski kasvaa. Sen sijaan valtioiden uskonnollisuuden rajoittamisen vähyys ja tasapuolisuus uskonnollisten toimijoiden kesken lisää positiivista kierrettä – uskontojen keskinäistä kunnioitusta, uskonnollisuuden tuottamaa sosiaalista hyvää sekä turvallisuutta.¹²⁰

Uskonnonvapauden kuuluu olennaisena osana mahdollisuus niin rituaaleissa kuin tapakulttuurissa tai pukeutumisessa ilmaista omaa uskonnollisuuttaan. Ilman uskonnonvapauden räikeää rikkomista on käytännössä mahdotonta poistaa uskonnolliset piirteet yhteiskunnasta. Juhlaperinteet ja juhla-ajat nousevat kussakin maassa pääosin sen uskonnollisesta perinteestä. Pukeutumiskulttuuri ja käytöstavat taas saattavat ilmentää ihmisen uskonnollista taustaa. Jos nämä uskonnolliset vaikutteet kielletään, annetaan etusija sekularistisille katsomuksille uskonnollisten kustannuksella. Myös poliittisessa keskustelussa esiin nousevia näkemyksiä on oltava mahdollisuus perustella vakaumuksesta rakentuvista arvoista käsin. Ei voida ajatella, että esimerkiksi liberalismien arvot ja niistä nousevat tulkinnat olisivat parempia tai kestävämpiä kuin uskonnollisesta tulkinnasta nousevat arvot. Sen sijaan on yhteiskunnan ja poliittisen päätöksenteon kannalta hyvä, että niin uskonnolliset kuin muutkin ideologiset tai vakaumukselliset taustavaikuttajat ovat avoimesti tiedossa.¹²¹

Erityisesti uskonnollinen moninaistuminen ja uskonnollisten tapakulttuurien herättämät kiistat Euroopassa johtavat pohtimaan, miten sekä yksilöiden että yhteisöjen uskonnonvapaus toteutuisi parhaiten ilman, että ne tai joku niistä siirretään pois julkisesta kentästä tai että niiden ominaislaatuista ja opillista perinnettä ja tapakulttuuria heikennetään. Kristilliseen traditioon on aina kuulunut julkinen rooli. Se on kuulunut olennaisesti myös teologiseen tulkintaan kristillisten kirkkojen tehtävästä, vaikka uskonnollisuus olisikin koettu yksityiseksi asiaksi. Nykyisin uskontojen julkisuus on kuitenkin sikäli erilaista, että se kattaa monien eri uskontojen toiminnan ja näkyvyyden, kielen ja symbolit, tavat ja kulttuurin. Myös uskonnottomien vakaumus tulee ottaa huomioon, kun etsitään linjauksia uskonnollisuuden näkymiseen esimerkiksi julkisissa organisaatioissa. On kuitenkin huomattava, että uskonnonvapauden turvaamiseksi valtion ei tule vaikuttaa uskonnollisten johtajien valintaan eikä estää uskonnollisia toimijoita rakentamasta kirkkoja, synagogia, moskeijoita tai muita rakennuksia. Myöskään uskonnon oppikäsitys tai moraaliset kannanotot eivät ole valtion asioita.¹²²

119 Reijonen 2005, 114; Ferrari S. 2012, 140–143.

120 Ferrari A. 2012, 71–72; Grim 2013, 98–100; Hertzke 2013, 10; Seiple & Hoover 2013, 315–327; Kalanges 2014.

121 Monsma & Soper 1997, 200–204; Sihvola 2004, 240; Holtug 2009, 170–173. Ks. Yhdysvaltojen uskonnonvapautulkinnan ja pukeutumiskulttuurin suhteesta Bradley 2013, 216–217.

122 Ferrari S. 2012, 146–147; Ahdar & Leigh 2013, 375–426.

Miksi Euroopassa uskonnollisuuden näkyminen, esimerkiksi huivin käyttö julkisessa tilassa herättää runsasta keskustelua? Yhdysvaltalainen filosofi Martha C. Nussbaum arvioi, että taustalla on eurooppalainen ymmärrys siitä, että kansallinen identiteetti rakentuu tietyn etnisyyden, kielen, tapakulttuurin (esimerkiksi pukeutumisen tai ruokaperinteen) ja uskonnollisuuden pohjalle. Tästä yhtenäisyydestä poikkeavan on aina ollut vaikea kuulua joukkoon. Erilaisuus on valitettavasti tarkoittanut vierautta, joka usein on aiheuttanut ”kantaväestössä” pelkoa. Nussbaumin mukaan uskonnollisen erilaisuuden hyväksymättömyys pohjautuu pelkoon.¹²³

Se, että uskonnot tai katsomukset piilotetaan yhteiskunnalliselta kentältä, ei rakenna yhteiskuntarauhaa. Vakaumus – on se sitten uskonnollinen tai katsomuksellinen – on ihmisen syvimpään olemukseen sisältyvä asia. Ihminen katsoo maailmaa ja elämää itsessään ja ympärillään tämän kautta. Jos esimerkiksi uskonnon todeksi eläminen piilotetaan tai kielletään yhteiskunnassa, uskonnonharjoittaja pakotetaan ei-uskonnolliseen tapaan elää. Pakottava uskonnollisuus taas pakottaa ateistin uskonnolliseen elämäntapaan. Uskonto tai katsomus niin määräävänä kuin piiloon pakotettunakin on omiaan ruokkimaan kielteisiä vaikutuksia. Positiivinen suhtautuminen uskonnollisuuteen ja yhdenvertaisuuden takaaminen tukevat vakaumusten näkyvyyttä, mutta eivät aseta ketään toisia etuoikeutetumpaan asemaan. Lisäksi tällainen asenne rakentaa vakaumusten välistä ymmärrystä ja vähentää erimielisyyksiä. Tällaisen asenteen on katsottu tukevan myös maahanmuuttajaryhmien kotoutumista ja sopeutumista yhteiskuntaan.¹²⁴

Uudenmaan ELY-keskuksessa tehdyn selvityksen mukaan uskontojen ja uskonnollisten yhteisöjen merkitys maahanmuuttajien kotoutumisen edistämässä ja hyvinvointipalvelujen tarjoajina on kasvanut. Pelkän negatiivisen uskonnonvapauden korostaminen julkisessa toiminnassa on vaarassa vaikeuttaa yhteistyötä uskonnollisten yhteisöjen ja viranomaisten välillä. Yhteistyössä on koettu olevan vaikeuksia siksi, että toinen osapuoli on uskonnollinen. Selvityksen mukaan ei ole kuitenkaan mielekäästä jättää yhteistyötä ja sen myötä yhteisöjen tarjoamia sosiaalisia resursseja käyttämättä vain siksi, että viranomaisten tulee tehdä yhteistyötä uskonnollisten toimijoiden kanssa. Toiveena on ennakoluuloton asenne uskonnollisia yhteisöjä kohtaan. Tällainen hälventää pelkoja ja ennakoluuloja ja integroi uskonnolliset yhteisöt osaksi yhteiskuntaa.¹²⁵

Vuonna 2011 toteutetussa Gallup Ecclesiastica -kyselyssä kysyttiin suomalaisten suhtautumista uskonnollisen identiteetin tunnusten esillä pitämiseen julkisissa tehtävissä. Tutkimustulokset osoittivat, että suomalaiset suhtautuivat ristien käyttämiseen kaikkein myönteisimmin. 45 prosenttia suomalaisista suhtautui erittäin tai melko myönteisesti ristin näkymiseen julkisissa tehtävissä toimivilla. Kielteisesti suhtautui 8 prosenttia. Kun kysyttiin suhtautumista pelkät hiukset peittävän huivin käyttämiseen, myönteisesti suhtautui 21 prosenttia ja kielteisesti 37 prosenttia suomalaisista. Koko vartalon, myös silmät peittävän burkhan käyttämiseen julkisissa tehtävissä suhtautui myönteisesti vain 5 prosenttia, mutta kielteisesti jo 76 prosenttia suomalaisista.¹²⁶ On selvää, että suomalaiset eivät suhtaudu eri uskontojen pukeutumiskulttuuriin samalla tavoin. Asenne muslimien pukeutumiskulttuuriin on merkittävästi kielteisempää kuin kristilliseen tapakulttuuriin. Ongelmana on se, että tällöin

123 Nussbaum 2012, 13–14, 20–58; Uskonnonvapaus ja ulkopolitiikka 2013, 22–23.

124 Monsma & Soper 1997, 218; Sihvola 2011, 262–265.

125 Recommendation 1804 2007, kohta 11; Timonen 2014, 18–19.

126 Haastettu kirkko 2012, 50–52

kristittyjen uskonnonvapaus toteutuu myönteisemmin kuin näkyvämmän tapakulttuurin omaavien islaminuskoisten.

Suomessa uskonnollisuuden julkista näkymistä ei ole rajoitettu. Huivin, turbaanin tai ristin käyttäminen näkyvästi julkisilla paikoilla on sallittua. Tämä pätee pääosin myös työelämään. Ihmisen uskonnollisuuden piilottaminen esimerkiksi työnantajan vaatimuksena on syrjintää ja siksi kiellettyä. On kuitenkin tilanteita, joissa työnantaja voi estää työntekijää käyttämästä huivia, ristiä, turbaania tai muuta uskonnollista symbolia. Kyseessä ovat tilanteet, joissa joko työntekijän itsensä tai esimerkiksi hänen hoitamansa potilaan terveys tai turvallisuus voi vaarantua. Tällaisia voivat olla esimerkiksi terveydenhuollon erityistä hygieniää vaativat työt, rakennustyömaat tai vaarallisten koneiden läheisyys. Huolimatta muodollisesta uskonnollisten symbolien käytön hyväksymisestä käytännön tasolla syrjintää tapahtuu. Esimerkiksi huivin käyttö voi todellisuudessa heikentää työllistymistä. Huivien käyttökieltoa on perusteltu julkisen tilan säilymisellä ”uskontovapaana”, mikä on sekularistinen tavoite. Tämä linjaus rajoittaa uskonnonvapauden toteutumista.¹²⁷

Euroopan maita tutkiessa RELIGARE-projektissa todettiin, että yhden julkisen tilan sijaan onkin olemassa kolme julkista tilaa, joissa uskonnon näkyvyyttä voidaan tarkastella. Lähtökohtaisesti *yleisessä* julkisessa tilassa uskonnollisen moninaisuuden tulee saada näkyä. Tämä tarkoittaa arkisen elämän tapahtumia ja tilaa, joissa ihmiset elävät ja toimivat. *Poliittisessa* tilassakin täytyy olla demokraattisessa yhteiskunnassa mahdollisuus ja vapaus uskonnon julkiselle näkyvyydelle, merkeille ja tavoille. Moninaisuus tulisi nähdä myönteisenä arvona ja tältä osin uskonnollinen elämä soveltuu hyvin julkiseen tilaan. Sen sijaan projektin johtopäätöksissä katsotaan, että *institutionaalisisessa* tilassa on mahdollisuus rajata uskonnollisuuden näkymistä. Silloin voi olla perusteltua, ettei esimerkiksi opettaja tai tuomioistuimen tuomari näytä uskonnollisuuttaan pukeutumis- tai tapakulttuurillaan työtehtävissä ollessaan. Tämän linjauksen katsotaan kunnioittavan uskontojen ja katsomusten moninaisuutta ja toisaalta takaavan julkisten tehtävien puolueettomuuden ja ihmisten tasa-arvoisen kohtelun säilymisen.¹²⁸

Nähdäkseni tämä ajattelu tulee lähelle keskustelua uskonnollisen tapakulttuurin säilyttämisestä julkisissa kouluissa. Keväällä 2014 Suomessa herätti runsasta keskustelua apulaisoikeuskansleri Mikko Puumalaisen päätös. Siinä hän otti kantaa uskonnonvapauden ja yhdenvertaisuuden toteutumisesta kouluissa. Puumalaisen mukaan uskonnollisten tilaisuuksien järjestäminen koulussa on ongelmallista julkisen vallan neutraaliuden ja yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta.¹²⁹ Nähdäkseni tämä päätös kutsui pohtimaan perusoikeuksien edistämistä kouluissa. Tulisiko julkisten koulujen olla tällaisia *institutionaalisia* tiloja, joissa avoimesti uskonnollisia tai uskonnottomia muotoja tulisi rajoittaa yhdenvertaisuuden ja yhteisöllisyyden vahvistamiseksi?

Pete Hokkanen pohtii hallintotieteen väitöskirjassaan niin uskonnonopetuksen kuin uskonnollisen toiminnan ja tapakulttuurin aiheuttamia uskonnonvapauskysymyksiä monikulttuuristuvissa kouluissa Suomessa. Hänen näkemyksensä mukaan oppilaiden ja koko kouluyhteisön monikulttuurisuus, moniarvoisuus ja uskontojen moninaisuus edellyttävät kehittämistä niin opetuksen sisällössä kuin uskonnollisen yhdenvertaisuuden toteutumisessa. Moniarvoisuus ja perusoikeuksien yhtäläinen toteutuminen edellyttävät koulujen uskonnonopetuksen sisällön ja toteutuksen sekä uskonnollisen aineksen, kuten juhla- ja tapakulttuurin uudelleenarviointia

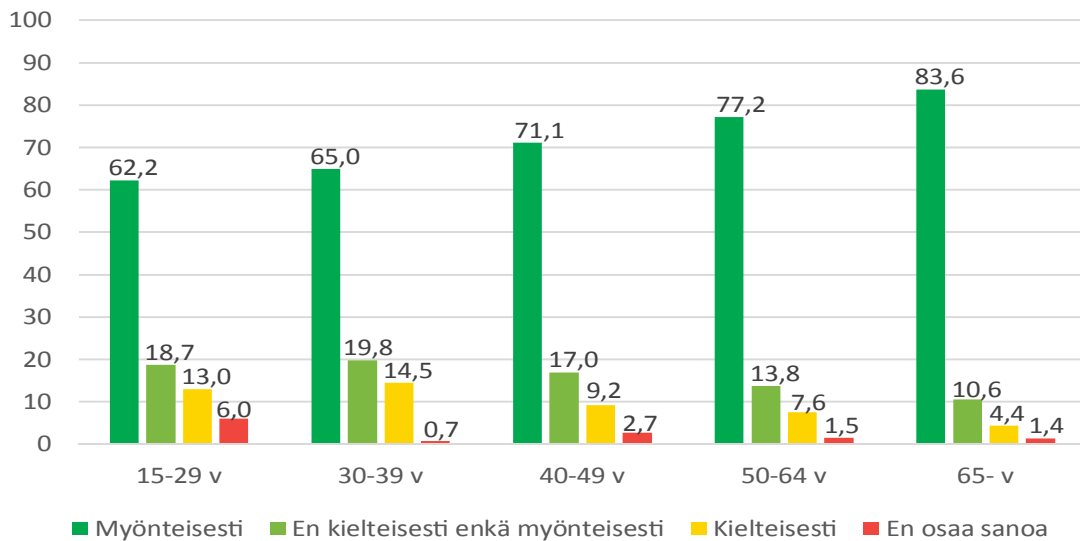
127 Kettunen 2012, 31–33, 42; Nussbaum 2012, 5–6; Kotiranta 2014, 258.

128 Summary Report on the RELIGARE Project 2013, 28.

129 Berger & Davie & Fokas 2008, 81–87; Apulaisoikeuskanslerin päätös 2014; Hokkanen 2014, 202–214, 238–243.

sekä erityisesti vähemmistöjen huomioon ottamista. *Juha Sihvolan* mukaan Suomessa koulujen uskonnonopetus kohtelee kokonaisuudessaan uskontokuntia ja uskonnottomia melko tasapuolisesti, vaikkakin järjestelyä on mahdollista myös arvostella.¹³⁰ Hokkasen tulkinnessa koulut nähdään institutionaalisina tiloina, joissa uskonnollisuuden näkymistä voi olla tarpeen heikentää kaikkien uskonnonvapauden vahvemmaksi toteutumiseksi. Pyrkimyksenä on niin oppilaiden keskinäinen kuin kirkkojen, uskonnollisten yhdyskuntien ja katsomuksellisten toimijoiden keskinäinen yhdenvertaisuus.

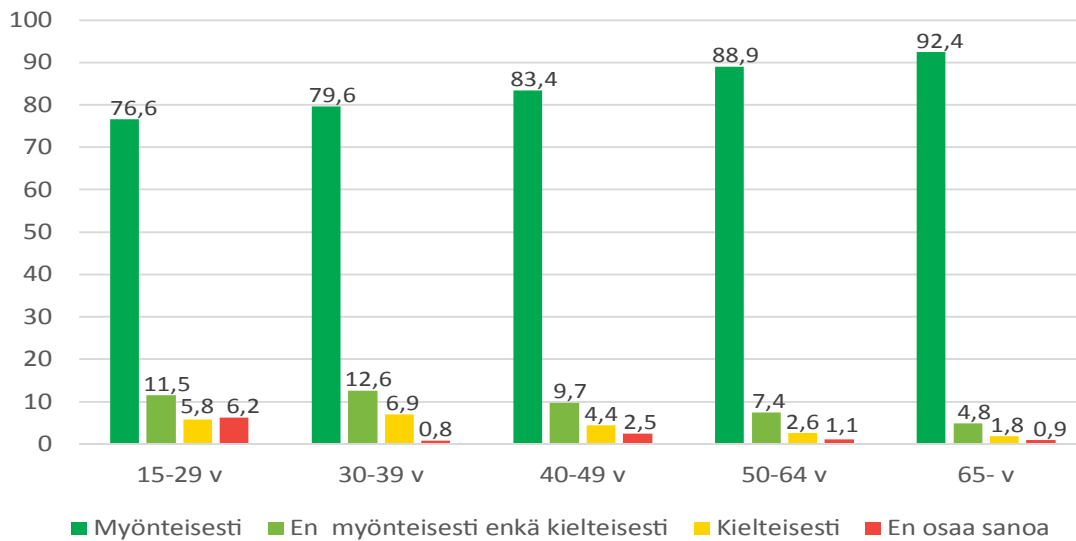
Suomalaisissa kouluissa on edelleen mahdollista järjestää kulttuurisen perustelun kautta uskonnollista ainesta sisältävää toimintaa. Lähes kaikki seurakunnat tekevät yhteistyötä koulujen ja oppilaitosten kanssa. Yhteistyö on luonteeltaan koulutuksellista, sosiaalista ja yhteisöllistä. Sen sisältö on niin henkistä, emotionaalista kuin hengellistäkin. On selvää, että kirkon paikallistason kasvatustyön tavoitavuus kärsii, jos yhteistyö koulujen kanssa kielletään. Tästä huolimatta on pidettävä huolta siitä, etteivät enemmistöjen vaatimukset kristillisen perinteen tukemisessa johda vähemmistöjen oikeuksien polkemiseen. Vuonna 2011 tehdyn Gallup Ecclesiastica -kyselyn mukaan suuri enemmistö suomalaisista suhtautui koulujen joulujuhlien kristilliseen ohjelmaan myönteisesti tai erittäin myönteisesti. Nuoris-takin (15–29-vuotiaista) yli 60 prosenttia suhtautui myönteisesti. Vanhimmassa ikäluokassa (yli 65-vuotiaat) myönteisiä oli lähes 84 prosenttia. Suvivirren laulamiseen koulujen päättä-jäisissä suhtauduttiin vieläkin myönteisemmin. Nuorista myönteisiä oli yli 75 prosenttia ja iäkkäistä yli 90 prosenttia väestöstä.¹³¹

Kuvio 4. Suomalaisten suhtautuminen koulujen joulujuhlien kristilliseen ohjelmaan (%).

130 Sihvola 2004, 241–242; Sihvola 2011, 303–306; Hokkanen 2014, 321–329.

131 Gallup Ecclesiastica 2011; Haastettu kirkko 2012, 158–163; Hokkanen 2014, 285–294.

Kuvio 5. Suomalaisten suhtautuminen suvivirren lauluun koulujen päättäjäsissä (%).

Vaikka käsitykset uskonnonopetuksen toteuttamisesta ja sisällöstä vaihtelevat, sen keskeinen tehtävä on opettaa lapsille ja nuorille uskonnollista lukutaitoa. Juuri uskonnonopetus antaa väylän oppia tuntemaan uskonnollisuudesta nousevaa erilaisuutta, jota monikulttuurisessa yhteiskunnassa tarvitaan entistäkin enemmän. Tämä taas voimistaa suvaitsevaisuutta. Uskonnonharjoittamisen vapaus, uskonnollinen moninaisuus ja hyvinvointi ovat ominaisia yhteiskunnassa, jossa on avoin ja suvaitsevainen ilmapiiri erilaisuudelle, myös tap- ja pukeutumiskulttuurissa. Se on kuitenkin pikemminkin uhattuna kuin turvattu nykyäänä. Toisaalta avoimeen ja demokraattiseen yhteiskuntaan kuuluu sekin, että uskonnollista toimintaa ja käytäntöjä on mahdollisuus kyseenalaistaa. Asiallinen kriittisyys on kuitenkin eri asia kuin vihapuheen omainen, ihmisen ajatteluun tai olemiseen kohdistuva arvostelu.¹³²

Väestön uskonnollinen yhtenäisyys on vaarassa heikentää vähemmistöjen uskonnonvapautta, vaikka suhtautuminen vähemmistöihin on myönteistä ja uskonnonvapauslainsäädäntö tukee eri tavoin uskovien tai uskonnottomien oikeuksia. Filosofin Martha C. Nussbaumin mukaan enemmistön keskuudessa ilmenee usein hyväntahtoista sokeutta erilaisuudelle ja vähemmistöille. Ihmiset kokevat tyypillisesti turvallisuutta ja tuttuutta samankaltaisia sekä saman etnisen tai uskonnollisen taustan omaavia ihmisiä kohtaan. Hyväntahtoinen sokeus ei ole tietoista kielteisyyttä vähemmistöjä ja heidän oikeuksiaan kohtaan, vaan kyvyttömyyttä nähdä vähemmistöjen asema ja oikeuksien puutteet.¹³³ Enemmistön suhteessa vähemmistöön saattaa myös Suomessa ilmetä sokeita pisteitä, joissa vähemmistön eriarvoista tai heikompaa asemaa on vaikea nähdä. Silloin enemmistö voi tahtomattaan polkea vähemmistöjen oikeuksia. Siksi enemmistöasema velvoittaa kirkkoa olemaan erityisen aktiivinen uskonnonvapauden edistäjä.

¹³² Ahdar & Leigh 2013, 470–471; Saukkonen 2013, 215–216.

¹³³ Nussbaum 2012, 139–149. Ks. myös Jacob 2005, 181–182.

4 KIRKKOJEN ASEMA EUROOPASSA

4.1 Kirkon ja valtion suhteen järjestämisen malleja

On selvää, että uskonnot tarvitsevat toimintansa järjestämiseen jonkinlaisen organisaation. Kristinuskossa organisaation osuus on merkittävä, jos sitä verrataan esimerkiksi hindulaisuuteen tai buddhalaisuuteen. Niissä organisoitumisella on vähäisempi merkitys. Niinpä kysymys kirkon ja valtion suhteista on keskeinen juuri kristillisillä alueilla. Toisaalta on huomattava, että islamilaisessa ajattelussa ei ole kirkon ja valtion suhteiden ongelmaa, vaan uskonto nähdään olennaisena osana valtiota ja sen elämää. Tätä ajattelutapaa kuvaavat islamilaiset valtiot.¹³⁴

Yhdysvaltalaisprofessorit *Rex Ahdar* ja *Ian Leigh* ovat pohtineet valtion ja uskonnollisten yhteisöjen suhteiden rakentamisen vaihtoehtoja uskonnonvapauden hyvän toteutumisen näkökulmasta. He jaottelevat malleja seuraavasti.

Teokratia on malli, jossa uskonto hallitsee kaikkea ja valtio on uskonnollisten tavoitteiden edistäjä. Tällaisia malleja on ollut historian saatossa, mutta tällä hetkellä islamilaisia teokratioita on Iranissa ja Afganistanissa. Myös Vatikaanivaltiota kuvataan teokraattiseksi maaksi. *Erastianismilla* taas tarkoitetaan mallia, jossa valtio päättää kirkon ja uskonnollisten yhteisöjen asioista, myös sisäisistä ja opillisista asioista.¹³⁵

Sekulaaria, tunnustuksetonta valtiota kuvaa ilmaus, jonka mukaan uskonto ei kontrolloi valtiota, vaan valtio on siitä itsenäinen ja pysyy maallisten asioiden kentällä. Se voi kuitenkin johtaa hyvin erilaisiin kirkon ja valtion suhteisiin. Ensinnäkin voidaan puhua kirkon ja valtion suhteiden *rakenteellisesta erillisyydestä*. Siinä kirkko ja valtio nähdään selkeästi toisistaan erillisinä ja molemmat ovat suojattuja toistensa vallalta. Valistuksen liberalistisessa ajattelussa valtio tahdottiin suojata kirkon ”taikauskolta”. Pietistisessä tulkinnassa taas usko haluttiin suojata valtion vallankäytöltä hengellistä elämää ja toimintaa kohtaan. *Ideologinen erillisuus* taas kuvaa näkemystä, jonka mukaan uskonto on puhtaasti yksityinen ja henkilökohtainen asia ja siksi esimerkiksi politiikan ja julkisten instituutioiden tulisi olla täysin vapaita uskonnoista ja niiden arvomaailmasta. Tämä malli on ollut ja on yhä käytössä kommunistisissa maissa.¹³⁶

Yksi kirkon ja valtion suhteiden organisoinnin vaikuttaja on *sekularismi*. Uskonnollisessa kielenkäytössä sekularismi tarkoittaa tämänpuoleiseen maailmaan kohdistuvaa kiintymystä tai maallistumista. Maailmaa, yhteiskuntaa ja elämää tulkitaan ei-uskonnollisesti. Termi tarkoittaa myös poliittisen filosofian tulkintaa, jossa kielletään jumalallinen ulottuvuus julkisessa toiminnassa. Sen vaikutus eri maissa on kuitenkin hyvin erilainen. Sekularismi voidaan jakaa karkeasti kahteen tulkintaan; *hyväntahtoiseen sekularismiin* ja *vihamieliseen sekularismiin*. Edellinen lähtee siitä, että kaikki katsomukset – uskonnolliset ja ei-uskonnolliset – ovat samanarvoisessa asemassa ja valtio on tunnustukseton. Hyväntahtoinen sekularismi kuitenkin sallii uskontojen sekä yksilön ja yhteisöjen uskonnollisuuden toteutumisen ja näkymisen julkisesti. Sen sijaan vihamielinen sekularismi tavoittelee uskonnottomuuden virallistamista

¹³⁴ Bader 2011, 20; Minkenberg 2012, 78.

¹³⁵ Ahdar & Leigh 2013, 90–91.

¹³⁶ Ahdar & Leigh 2013, 92–94.

valtion ”uskonnoksi”. Tässä tulkinnassa uskonto nähdään vaarallisena ja siksi se on siirrettävä julkisuudesta pelkästään yksityisen elämän piiriin. Sekularismiin kriittisesti suhtautuvissa puheenvuoroissa on ilmaistu huoli siitä, että sekularismi on varsin helposti vaarassa liukua hyvän tahtoisuudesta vihamieliseen tulkintaan.¹³⁷

Kun pohditaan erilaisia kirkon ja valtion suhteiden järjestelyjä, on huomattava, että ei ole olemassa neutraalia tulkintaa. Myöskään niiden eroon tähtäävä tulkinta ei ole neutraali, vaan yhtä lailla arvoladattu kuin jokainen erilainen kirkon ja valtion suhteita tulkitseva vaihtoehtokin. Tältä osin kaikki ehdotukset lähtevät samalla tavoin kannattajansa omasta arvotuksesta ja tulkinnasta käsin.¹³⁸

Näiden lisäksi on olemassa eritasoisia järjestelmiä, joissa valtio on antanut yhdelle tai useammalle kirkolle tai uskonnolliselle yhdyskunnalle virallisen, tunnustetun ja mahdollisesti myös taloudellisesti tuetun aseman. Tällöin puhutaan *valtiokirkollisista* järjestelmistä (established church). Tässä yhteistyössä uskonnollinen yhteisö tarjoaa valtion oikeusjärjestelmälle ja kansalliselle yhtenäisyydelle tukea ja historiallista perinnettä. Valtiokirkollisuudessa on kysymys kirkon ja valtion eritasoisesta yhteydestä, valtion vaikutuksesta ja vaikutusvallasta kirkkoon sekä taloudellisesta tuesta kirkolle.¹³⁹

Valtion ja kirkon yhteistyön muodot ilmenevät eri maissa erilaisina. Esimerkiksi seuraavilla yhteistyön muodoilla kuvataan valtiokirkollista järjestelmää: valtio tukee lainsäädännöllä kirkon asemaa, kirkollinen lainsäädäntö on osa valtion lainsäädäntöä, valtio antaa taloudellista tukea kirkolle, valtiolla ja kirkolla on yhteistyötä esimerkiksi virkaanasettamisissa tai virkaniimityksissä ja valtion johdolla on asema kirkon johtajana. Tällaisiksi maiksi on kuvattu Euroopassa esimerkiksi Englanti, Tanska, Norja, Suomi, Malta ja Kreikka. Sen sijaan erityisesti katolisissa maissa on toteutettu pikemminkin kirkon ja valtion eroon tähtäviä järjestelyjä.¹⁴⁰

Valtiokirkollinen ilme vaihtelee hyvin paljon. Se voi olla muodollista ja lakiin perustuvaa (de jure), jolloin esimerkiksi perustuslaissa on maininta uskonnosta, johon valtiossa turvataan tai valtion lainsäädännössä ilmenee yksi tai useampi kirkko, jolle on annettu erityinen asema. Valtiokirkollisuus voi olla myös käytännöllistä (de facto), jolloin jollekin uskonnolle tai kirkolle annetaan erityisasema esimerkiksi enemmistöaseman tai kulttuurisen vaikutuksen myötä. Tällainen ilmenee esimerkiksi juhlapäivien vietossa yhteiskunnassa. Valtiokirkollisuutta ilmenee hyvin eriasteisena eri maissa.¹⁴¹

Valtiokirkollista tilannetta voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta: yhtäältä etuoikeutetun uskonnollisen yhdyskunnan saamalla tuella ja eduilla, joita muut eivät saa ja toisaalta valtion vallankäytöllä etuoikeutettuun uskonnolliseen yhdyskuntaan. Nämä molemmat herättävät kysymyksen myös uskonnonvapaudesta. Vaikuttaako yhden uskontokunnan erityinen tukeminen muiden uskonnollisten yhdyskuntien uskonnonvapauteen? Samalla on kysyttävä, toteutuuko erityisasemassa olevan uskonnollisen yhdyskunnan uskonnonvapaus silloin, jos valtiolla on mahdollisuus puuttua sen sisäisiin asioihin.¹⁴²

Sekularistisen ja valtiokirkollisen mallin lisäksi on löydettävissä muitakin malleja kirkon ja valtion suhteiden rakentamiseksi. Niiden lähtökohtana on moniarvoisuuden tunnustaminen.

137 Ahdar & Leigh 2013, 94–100; Kuru 2013, 235–237, 249–250.

138 Ahdar & Leigh 2013, 98–100.

139 Ahdar & Leigh 2013, 100, 107.

140 Ahdar & Leigh 2013, 100–103. Katolisen kirkon muuttuneesta asenteesta kirkon ja valtion suhteisiin ks. Verschuren 1992.

141 Ahdar & Leigh 2013, 104–105.

142 Ahdar & Leigh 2013, 105.

Periaatteellinen moniarvoisuus lähtee ajatuksesta, jossa kaikki instituutiot ovat samanarvoisia ja niistä mikään ei ole toisen yläpuolella. Näin ollen niiden yhteisenä tehtävänä on rakentaa yhteistä hyvää. Ajatus johtaa siihen, että myös eri uskonnot ja katsomukset ovat samanarvoisia. Esimerkiksi Alankomaissa tämä ajatus on tarkoittanut kirkon ja valtion suhteiden eroa, mutta samalla myönteistä asennetta kaikkia uskontoja ja katsomuksia kohtaan. Näillä on mahdollisuus toimia julkisessa tilassa eikä niitä siirretä yksityisen elämän piiriin. Todellisuudessa on kuitenkin kyseenalaista, onko valtion mahdollista tehdä päätöksiä, jotka ovat ”neutraaleja”, ilman että ne suosivat jotain ajattelutapaa tai asettuvat samalla jotakin vastaan.¹⁴³

Käytännön moniarvoisuus tarkoittaa sitä, että ilman selkeää politiikkaa valtio pyrkii tukemaan uskontojen välistä vuoropuhelua ja yhteiselämää käytännön tasolla. Valtio tunnustaa uskonnollisten toimijoiden tarpeet ja antaa niille tilaa julkisessa toiminnassa. Se on myös valmis tukemaan uskonnollisten toimijoiden sosiaalisia ohjelmia taloudellisesti. Kyse on hyvin käytännönläheisestä tavasta toimia moniarvoisuuden keskellä, kunnioittamisen ja sallimisen periaatteista käsin.¹⁴⁴

Yhtenä kirkon ja valtion suhteiden muotona ovat valtion neutraliteetille pohjautuvat mallit. *Muodollinen neutraliteetti* tarkoittaa sitä, että valtio ei näe uskonnollisuutta, vaan kohtelee kaikkia samalla tavoin riippumatta heidän uskonnollisesta tai uskonnottomasta vakaumuksestaan. Tämän ongelma on siinä, että ”uskontosokeus” asettaa jotkin uskonnolliset tavat ja perinteet kyseenalaisiksi ja kielletyiksi. Esimerkiksi sikhiturbaanin käyttö estää pyöräilykypärän käytön ja kypäräpakko asettaa uskonnoltaan sikhin muita hankalampaan asemaan. Todellisuudessa tällainen neutraliteetti ei tue ihmisten tasa-arvoista asemaa. *Riippumaton neutraliteetti* taas tarkoittaa näkemystä, jonka mukaan valtion tulisi minimoida kaikenlaiset – niin hyvät kuin huonotkin – kiinnikkeensä uskontoihin ja jättää uskonnot yksilön valinnan piiriin. Järjestely etsii valtion puolueettomuutta uskontojen suhteen. Järjestelyä perustellaan uskonnonvapauden vahvistumisella. Tämän tulkinnan mukaan joskus tulee hyväksyä tietyt erityisluvut tai -säännöt, jotta neutraliteetti ei edistä, muttei myöskään estä uskonnon toteuttamista. Tulkintaa on kuitenkin vaikea toteuttaa käytännössä. Olisiko uskonnollisten toimijoiden kannalta tasapuolista ja ylipäättänsä neutraalia, että valtio ei tunnusta uskonnollisia toimijoita sosiaalisen työn tukemisessa, jos se samalla tukee ei-uskonnollisten toimijoiden sosiaalista työtä?¹⁴⁵

Viimeisenä voidaan mainita kirkon ja valtion suhteissa *kilpailevien markkinoiden malli*. Sen mukaan valtiossa pitäisi antaa tilaa mahdollisimman suurelle määrälle uskonnollisia toimijoita, joiden joukosta ihmiset voivat ”kilpailuttaa” itsellensä parhaan yhteisön. Tämä on Yhdysvaltojen kirkko–valtio-suhteen malli. Mallin on arvioitu olevan Yhdysvalloissa uskonnollisen aktiivisuuden ratkaiseva tekijä.¹⁴⁶

Erilaisista vaihtoehdoista mikään yksittäinen ei ole oikea tai väärä uskonnonvapauden näkökulmasta, vaan ratkaisevaa on se, miten suuren ja avoimen mahdollisuuden järjestely takaa uskonnon vaihtamiseen ja uskonnon toteuttamiseen. Kilpailevien markkinoiden malli muistuttaa siitä, että valtio voi avoimuudella ja tasapuolisella suhtautumisellaan tukea uskonnollisia toimijoita. Tämä auttaa pitämään uskonnolliset yhteisöt ulospäinsuuntautuneina. Kaikki kirkon ja valtion suhteiden mallit eivät tue uskonnonvapauden toteutumista, vaan

143 Ahdar & Leigh 2013, 110–111.

144 Ahdar & Leigh 2013, 112.

145 Ahdar & Leigh 2013, 112–119.

146 Monsma & Soper 1997, 219–221; Ahdar & Leigh 2013, 119–122.

voivat olla lietsomassa jopa vihaa uskontoja kohtaan. Ahdar ja Leigh arvioivat, että valtiokirkollisuus kevyenä sidoksena kirkon ja valtion välillä, moniarvoisuuden tunnustaminen ja tukeminen sekä kirkon ja valtion suhteiden riippumattomuutta tukeva, mutta positiivisesti uskontoihin suhtautuva neutraliteetti tukevat parhaiten uskonnonvapauden toteutumista.¹⁴⁷

4.2 Eurooppalaisia kehityssuuntia

Eurooppalaisessa kulttuurissa kristinusko on ollut leimaa-antava. Uskonnollisesta monimuotoisuudesta ja uskonnollisuuden heikentymisestä huolimatta Eurooppa on yhä kristillissävytteinen maanosa. Sen taustalla on kuitenkin niin juutalaisuuden, kristinuskon kuin islaminuskon vaikutteita. Yhä tänä päivänä voidaan pääsääntöisesti sanoa, että Euroopan pohjoisosa on protestanttisten kirkkojen toiminta-alueita ja eteläosa taas vahvan katolilaisuuden värittämää. Vahvasti ortodoksisen uskonnollisuuden maita ovat perinteisesti olleet Kreikka sekä monet Itä-Euroopan maat.¹⁴⁸

Huolimatta hyvin erilaisista valtion ja uskontojen välisten suhteiden järjestelyistä Euroopassa on nähtävissä kolme tekijää, jotka yhdistävät valtioiden uskontopoliittikkaa toisiinsa. Ensimmäisenä on pyrkimys uskonnonvapauden turvaamiseen. Toiseksi sekä kristillistä perinnettä että sekularistista ajattelua yhdistää näkemys siitä, että uskonnolliset kysymykset sinällään eivät kuulu valtioiden ratkaistaviksi. Vaikka perustelut ovat erilaiset, päämäärä on yhteinen. Kolmantena on näkemys uskontojen ja valtioiden välisestä yhteistyöstä. Neuvostoliiton hajojamisen jälkeen Itä-Euroopan maat rakensivat uskontopoliittiset järjestelmänsä lähtökohdaisesti yhteistyöperiaatteen pohjalta. Myös Ranskassa valtio tekee yhteistyötä uskonnollisten toimijoiden kanssa kirkon ja valtion eroa korostavasta laïcité -periaatteesta huolimatta.¹⁴⁹

Eurooppalainen uskonnollinen ja uskontopoliittinen kenttä on viimeisten vuosikymmenten aikana ollut suurten muutosten alla. Siksi paine kirkon ja valtion suhteiden uudelleenarviointiin on kasvanut. Niin kirkkojen ja eri uskonnollisten yhteisöjen keskinäisten suhteiden välinen valta-asettelu kuin näiden ja valtioiden välinen vallanjako ja yhteistyöjärjestelmä ovat rakentuneet historian vaiheissa. Nyt yhteiskunnallinen muutos haastaa nämä uudenlaiseen tarkasteluun. Toisaalta historiallista perinnettä ovat muuttamassa globalisaation, Euroopan yhdentymisen ja uskonnollisen moninaistumisen kehityssuunnat.¹⁵⁰

Eurooppalainen historia, jota on olennaisesti leimannut kirkon ja valtion kiinteät suhteet, on todennäköisesti yksi tekijä Euroopan voimakkaaseen maallistumiseen. Tiivis yhteys on sekoittanut kirkon ja valtion tehtäväkenttiä ja rakentanut mielikuvaa, jossa nämä kaksi tahoa ovat käytännössä yhtä ja samaa mieltä – riippumatta siitä, onko näin todellisuudessa ollut. Nykyisin eurooppalaiset yhteiskunnat eivät ole enää yhtenäisiä arvomaailmaltaan. Useimmiten poliittinen päätöksenteko ja kirkot on erotettu toisistaan. Myös kirkot ja uskonnolliset yhteisöt julkisina toimijoina on asetettu kyseenalaisiksi. Nykyisin kirkkojen uskonnolliseen tulkintaan yhtyy yhä harvempi moniarvoisen yhteiskunnan kansalainen. Kirkkojen oma käsitys tehtävästään ja sen suhde niiden yhteiskunnalliseen asemaan on myös johtanut jännitteisiin.¹⁵¹

147 Ahdar & Leigh 2013, 122–124.

148 Evans 2001, 21; Davie 2002, 11–13.

149 Ferrari 2013, 203–205.

150 Minkenberg 2012, 91–92; Ferrari 2013, 202.

151 Taylor 2007, 1–22, 529–535; Berger & Davie & Fokas 2008, 23–45.

Erityisesti protestanttisilla ja katolisilla alueilla yhteiskunnan maallistuminen on ollut ilmeisintä ja nopeaa. Niin yhteiskunnan kuin yksilöidenkin tasolla tapahtuneen uskonnon aseman heikkenemisen syitä on vaikea tyhjentävästi ymmärtää, mutta siinä on piirteitä modernisaatiosta, yhteiskunnallisesta kehityksestä, järjen korostumisesta ja yksilökeskeisyydestä. Sekularisaatio on ollut voimakkainta modernien eurooppalaisten maiden kehityksessä. Samalla on nähtävissä, että maallistuminen ”leviää” Euroopassa siten, että uskonnollisuus heikkenee sitä mukaa, miten tiivis yhteys läntiseen Eurooppaan ja sen elämänmalliin ihmisillä on. Maallistuminen ei ole kuitenkaan tarkoittanut uskonnon häviämistä, vaikka institutionaalinen uskonnollisuus on heikentynyt tai heikkenemässä. Kirkko-organisaatioiden merkitys ja niiden yhteiskunnallinen painoarvo on vähentynyt, ja sen sijaan uskonnollisuus on korostuneesti ihmisten omista tarpeista ja elämäntilanteista nousevaa.¹⁵²

Myös uskonnollisen moninaisuuden vahvistumisen, valtion neutraliteetin vaatimuksen sekä uskonnonvapauden korostumisen myötä kirkkojen merkitys yhtenäisyyden ja moraalilin rakentajina ja turvaajina on heikentynyt. Moninaisuuden on kuitenkin mainittu olevan normaali tilanne silloin, kun uskonnonvapaus toteutuu moitteettomasti. Tästä huolimatta moniuskontoisuus on toisinaan nähty eurooppalaisissa kontekstissa uhkana niin eurooppalaiselle kristillisyydelle kuin kansakuntien yhtenäisyydellekin. Julkista tilaa ovat hallinneet perinteiset instituutiot ja yhteiskunnassa vakiintuneen aseman saaneet kirkot. Valtioiden epävarmuus uusien uskonnollisten toimijoiden kohtaamisessa on saattanut johtaa valtion haluun pitää yllä tiiviitä suhteita perinteisiin kirkkoihin. On ongelmallista, että samalla, kun erityisesti kristillisille kirkkoille on annettu toimintatilaa, vähemmistöuskontojen edustajille ei ole ollut yksinkertaista antaa tilaa tai taloudellisesti yhdenvertaisia toimintarakenteita.¹⁵³

Ateismi on ollut viimeisinä vuosina länsimaissa voimistuva ideologia. Tutkimusten mukaan yksi ateismia lisäävä seikka on se, ettei kulttuuri tue ihmisen jumalauskoa. Jos ihminen kasvaa yhteisössä, jossa ei näy tai näkyy vain vähän uskonnollisia uskomuksia tai tapoja, uskonnollisten uskomusten juurtuminen heikkenee. Uskonnon vähäinen näkyvyys on tyypillistä yhteiskunnissa, joissa on toimiva hallinto ja vahva maallistunut koneisto, jotka ovat ottaneet hoitaakseen uskonnon tehtäviä. Tällainen tilanne on esimerkiksi Pohjoismaissa. Tutkimusten mukaan vahvat ja luotettavat hallintojärjestelmät heikentävät uskontojen merkitystä ja yhteiskunnallista asemaa. Tämä taas vähentää uusien sukupolvien mahdollisuuksia omaksua uskonnollisia uskomuksia kulttuuristaan.¹⁵⁴

Silvio Ferrari kuvaa kolme eurooppalaista tulkintaa, joiden pohjalta maat rakentavat uskontojen ja valtion välistä suhdetta. Ensimmäisen tulkinnan esimerkkinä hän käyttää Italiaa, jossa katolinen kirkko edustaa vahvasti kansalaisuskontoa. Katolisuudesta nouseva kulttuurinen ja eettinen vaikutus muovaa ja yhdistää italialaisia ihmisiä. Tämä heijastuu myös kristillisten kirkkojen saamaan erilaiseen asemaan, kun valtio rakentaa yhteistyötä uskonnollisten toimijoiden kanssa. Ranskassa kansalaisuskontona taas on läicité -periaate, joka erottaa valtion tiukasti uskonnoista. Kansalaisuus rakentuu esimerkiksi vapauden, tasa-arvon ja suvaitsevaisuuden arvoille, joihin kasvattaminen on valtion tehtävä. Sekä Italian että Ranskan esimerkit kuvaavat ajattelua, jossa sosiaalisen yhtenäisyyden katsotaan edellyttävän yhtenäisiä arvoja – olivat ne sitten uskonnollisia tai maallisia. Englannin malli taas perustuu näkemykseen, jossa

152 Davie 2002, 3-8; Ketola 2003, 18; Kääriäinen 2003, 93-94; Kääriäinen & Niemelä & Ketola 2003, 258-261; Berger & Davie & Fokas 2008, 9-12, 31-33. Sekularisaatio-käsitteen moninaisesta tulkinnasta ja ristiriitaisuudesta kirjoittaa myös Bader 2011.

153 Casanova 1994, 219-220; Freedom of Religion and Belief 1997, 260; Ferrari A. 2012, 74-76, 85-86; Hertzke 2013, 11-12.

154 Sillfors 2014. Pohjoismaisten yhteiskuntien hyvinvointimallista ks. Hilson 2008, 87-115.

yhtenäisyys rakentuu sekä kulttuurisesta että uskonnollisesta moninaisuudesta. Ajatuksena on, ettei valtio voi pakolla rakentaa ihmisten identiteettiä. Valtio-kirkollisen järjestelmän säilymisen yhtenä perusteluna on mainittu Englannin kirkon näkyvä rooli kaikkien uskontojen puolestapuhujana.¹⁵⁵

José Casanovan mukaan eurooppalaisten yhteiskuntien muutosprosessien johdosta on nähtävissä, että valtio- tai kansankirkko tiiviillä valtioyhteydellä tai kansalaisuuden perustuminen tiettyyn uskonnolliseen jäsenyyteen ei sovellu enää moderniin yhteiskuntakäsitykseen. Vaikka opin tai tradition johdosta julkisen aseman omanneet uskonnot edellyttävätkin muutos-paineissa julkisen roolinsa säilymistä, kulkee kehitys Casanovan mukaan väistämättä kohti ”vapaakirkkomaista” uskonnollista järjestäytymistä ja vapaaehtoista uskonnollista jäsenyyttä. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö uskonnoilla olisi vaikutusta yhteiskunnallisella kentällä. Auktoriteetti ei tosin enää synny muodollisen aseman kautta, vaan toiminnan ja sen vaikutuksen perusteella. Casanovan mukaan silloin, kun kirkot alkavat kiinnostua omista etuoikeuksistaan kiinni pitämisen sijaan ihmisistä ja uskonnonvapauden kunnioittamisesta, kirkoille avautuu aivan uudella tavalla tilaa yhteiskunnassa ja ihmisten keskuudessa. Myös globalisaatio antaa kirkoille uuden tilan oman identiteettinsä toteuttamiseen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Uskonnollisen sanoman universaalisuus hyöttyy globalisaation mukanaan tuomasta ”läheisyydestä”.¹⁵⁶

On nähtävissä piirteitä siitä, että mitä moniuskontoisemmaksi ja sekulaarimmaksi maa muodostuu, sitä enemmän demokraattinen päätöksenteko ohjaa etäännyttämään tiivistä kirkon ja valtion suhdetta. Yhden uskonnon tukeminen tai edistäminen on vaarassa heikentää vähemmistöjen uskonnonvapauden toteutumista. Vahva valtion tuki uskonnolle voi heikentää myös uskonnon sisäistä voimaa ja kehitystä. Samalla on nähtävissä, että todellisuudessa kirkon vaikuttavuus yhteiskunnassa ja valtiosuhteen tiiviys voivat käytännössä, yhteistyön tasolla olla voimakkaita, vaikka hallinnolliset suhteet olisivat olemattomat. Vaikutusvalta voi säilyä, vaikka suhteet on eriytetty ja toisaalta vaikutusvalta voi olla mitätön, vaikka muodolliset suhteet olisivat vahvat.¹⁵⁷

Vuonna 1949 perustettu yhteistyö- ja ihmisoikeusjärjestö Euroopan Neuvosto on vuonna 2007 ottanut kantaa valtioiden ja kirkkojen välisiin suhteisiin ihmisoikeuksien näkökulmasta. Se tunnustaa uskonnollisten yhteisöjen ja yhdyskuntien merkityksen osana yhteiskunnan rakennetta ja erityisesti kansalaisyhteiskuntaa. Myönteinen suhtautuminen uskontoihin ja uskonnollisiin toimijoihin nähdään tärkeänä. Kirkon ja valtion suhteisiin Euroopan Neuvosto suosittelee erottamista, vaikkakin kunnioittaa maiden erilaisia ratkaisuja kirkkojen tai uskonnollisten yhdyskuntien ja valtion välisten suhteiden muotoutumisessa. Edellytyksenä kaikissa uskontopoliittisissa ratkaisuissa on kuitenkin ihmisoikeuksien kunnioittaminen.¹⁵⁸

Saksalaisen julkisoikeuden professori *Gerhard Robbersin* mukaan kunkin maan lainsäädännöllinen kehityshistoria vaikuttaa siihen, millainen lainsäädännöllinen asema uskonnollisille toimijoille on muotoutunut. Maat kuitenkin itse ohjaavat oman maansa kulttuurin asemaa tukien kansallista ja alueellista erilaisuutta. Euroopan maissa kirkoilla on tyypillisesti lainsäädännöllinen asema tai tunnustus, mutta samanaikaisesti uskonnonvapaus on tunnustettu

155 Ferrari 2013, 207–212. ”Kansalaisuskonnosta”, ”Civil Religion” käytetään joskus myös suomennosta ”yhteiskuntauskonto”. Kuvaavaa on, että Italiassa on ”teaching of religion”, Ranskassa ”teaching of no religion” ja Englannissa ”teaching about religions”. Ferrari 2013, 211.

156 Casanova 1994, 220–229; Berger & Davie & Fokas 2008, 13–14.

157 Berger & Davie & Fokas 2008, 36–43; Minkenberg 2012, 94–95; Hertzke 2013, 12.

158 Recommendation 1804 2007; Hertzke 2013, 7.

kaikille. Näin on myös niissä maissa, joissa vaikuttaa valtiokirkkojärjestelmä. Kaiken kaikkiaan monikulttuurisuus ja moniarvoisuus ovat Euroopassa todellisuutta, joka edellyttää eri arvojen ja perinteiden kunnioittamista.¹⁵⁹

Euroopan maissa uskonnollisia yhdyskuntia ja kirkkoja koskevien lainsäädäntöjen moninaisuus heijastaa eri maiden kulttuurien ja uskontoihin kohdistuvien odotusten ja tarpeiden erilaisuutta. Kirkon ja valtion suhteiden järjestelyt ovat niin yhteiskuntasidonnaisia, ettei se, mikä toisaalla on täysin soveltuvaa, ole lainkaan soveltuvaa toisaalla. Muuttunut yhteiskunnallinen tilanne on haastanut erityisesti protestanttista perinnettä ja valtiokirkollisia maita pohtimaan uskonnon yhteiskunnallista asemaa uudelleen. *Markku Heikkilän* mukaan kynnys radikaaliin uskontolainsäädännön muutokseen on osoittautunut protestanttisen kulttuurin maissa korkeammaksi kuin katolisen kulttuurin maissa. Toisaalta myös tiukan kirkon ja valtion eron toteuttaneissa maissa käydään kriittistä keskustelua siitä, toteuttaako sekularistinen valtio todellisuudessa neutraalia asennetta eri uskonnollisia toimijoita kohtaan.¹⁶⁰

Robbers toteaa, että Euroopassa on nähtävissä kirkkojen ja valtioiden suhteissa lähentymistä niin, että uskonnollisilla toimijoilla on tilaa oman tehtävänsä toteuttamisessa ja samalla uskonto on tunnustettu tärkeänä osana sosiaalisen elämän kenttää. Pääsääntöisesti tämän taustalla on syventynyt käsitys ihmisoikeuksista ja uskonnonvapaudesta. Uskonnolliset yhteisöt on otettu tasavertaisemmin huomioon silloin, kun valtiot tukevat taloudellisesti yhteiskunnassa järjestettävää sosiaalista toimintaa. Kun Euroopan Unioni tukee jäsenmaitensa kulttuurin, sosiaalilainsäädännön, oikeuden ja koulutuksen rakentumista, on ymmärretty se, ettei uskontoja voi sulkea tämän kokonaisuuden ulkopuolelle. Samalla uskonnollisten yhteisöjen päätäntävalta omiin asioihinsa on myös vahvasti tunnustettu. Yhtenä suuntauksena Euroopan maissa on nähtävissä, että kirkkojen ja valtion välisiä suhteita on tahdottu erityisesti moniarvoisuuden johdosta löyhentää. On kuitenkin selvää, että valtioiden näkökulmasta kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien julkisen aseman rakentaminen ei ole irrallista muista valtion pyrkimyksistä. Erityisesti uskonnollisten ääri-ilmioiden leimaamat terrori-iskut ovat vaikuttaneet siihen, että valtiot eivät voi jättää ottamatta huomioon uskontojen ja uskonnollisten toimijoiden merkitystä, vaikutusta ja näkyvyyttä yhteiskunnassa.¹⁶¹

Kirkkojen ja valtion järjestelyjä on luokiteltu *eurooppalaisessa* kentässä eri tavoin. *Gerhard Robbers* jakaa Euroopan maat niiden kirkko–valtio-suhteen mukaan kolmeen ryhmään. Tämän perinteisen jaottelun mukaan ensimmäisessä ryhmässä on maita, joissa on *valtiokirkkojärjestelmä* tai vallitseva uskonto. Kirkon ja valtion välillä on läheiset suhteet. Suomi kuuluu näihin maihin yhdessä esimerkiksi Englannin, Kreikan ja Tanskan kanssa. Maissa yhdelle tai usealle kirkolle on annettu julkisoikeudellinen asema. Toinen ryhmä kokoo Ranskan kaltaiset tiukan *kirkon ja valtion eron* toteuttaneet maat. Kirkot kuuluvat yksityisoikeudellisen lainsäädännön piiriin yhdistysten tavoin. Kolmannessa ryhmässä on kirkon ja valtion eron toteuttaneita maita, joissa yhtäaikaisesti on tunnustettu *kirkon ja valtion yhteistyön* muodot. Tällaisia maita ovat esimerkiksi Puola ja Espanja. Monissa kolmannen ryhmän maista kirkon ja valtion välillä on sovittu yhteistyön muodoista. Mallissa on piirteitä niin julkisoikeudellisen kuin yksityisoikeudellisenkin aseman järjestelyistä. Tätä *Robbersin* kuvaamaa kolmijakoa on arvosteltu siitä, ettei se kykene ottamaan huomioon valtioiden erityispiirteitä eikä siksi kerro kirkkojen valtiosuhteen todellista tilaa. *Juha Seppo* toteaa, että tällöin kirkoille voi tulla

¹⁵⁹ Robbers 2005, 582–585; Kettunen 2012, 15–18.

¹⁶⁰ Monsma & Soper 1997, 200; Heikkilä 1999, 133; Robbers 2005, 577–578; Minkenberg 2012, 94.

¹⁶¹ Reijonen 2005, 116; Robbers 2005, 578–581; Beckford 2010, 133. Ks. myös Evans 2001, 19–22.

ongelmia arvioida realistisesti omia valtio- ja yhteiskuntasuhteitaan sekä vastata eurooppalaisen kirkko- ja uskontopolitiikan asettamiin haasteisiin.¹⁶²

Stephen V. Monsma ja *J. Christopher Soper* viittaavat tähän perinteiseen kolmijakoon, joilla kirkon ja valtion suhteita on luokiteltu. Heidän jaottelussaan ensimmäinen malli on *kirkon ja valtion eron* toteutus, jossa uskonto ja valtio toimivat erillään toisistaan ja uskonto pääsääntöisesti yksityisen elämänpiirin saralla. Toinen malli on *valtiokirkkomainen järjestely*, jossa kirkko ja valtio ovat kaksi menestyvän ja tasapainoisen yhteiskunnan tukipilareita. Järjestelyä tukevat historialliset ja perinteiset näkökohdat. Kolmas malli on *moninaisuuden* malli, jossa valtio antaa niin koulutukselle, yritys-elämälle, taiteelle kuin uskonnoillekin vapauden toteuttaa tehtävänsä yhteiskunnassa. Valtion tehtävänä on tällöin etsiä tasapuolisuutta eri toimijoiden toimintamahdollisuuksien luomisessa.¹⁶³

Oikeustieteilijä *Francis Messner* jakaa Euroopan maat kirkon ja valtion suhteiden tiivyyden perusteella neljään ryhmään. Ryhmät pohjautuvat pisteytykseen, jossa tarkastellaan muun muassa sitä, onko kouluissa uskonnonopetusta, onko vankiloissa ja puolustusvoimissa uskonnollisia toimijoita ja onko uskonnoilla vihkimisoikeus. Suomi on jaottelussa valtiokirkkojen kategoriassa.¹⁶⁴

Edelleen tutkija *Jonathan Fox* katsoo, että Suomi, Tanska, Islanti ja Norja kuuluvat aktiivisten valtiokirkkojärjestelmien joukkoon, vaikkakaan ne eivät rajoita vähemmistöuskontojen toimintaa. Ruotsissa katsotaan olevan tämän tulkinnan mukaan järjestely, joka tukee joitakin tai jotakin uskontoa tai traditiota vähemmistöjen asemaa heikentämättä. On selvää, että Pohjoismaiden kirkko–valtio-suhteen järjestelyt niputetaan kansainvälisissä arvioinneissa yhä varsin tiiviisti yhteen huolimatta niiden erilaisista valtiosuhteen piirteistä. Esimerkiksi tanskalaisen uskontososiologi *Lene Kühlen* mukaan Ruotsi on varsin lähellä muita Pohjoismaita tämänhetkisessä kirkko–valtio–järjestelyssään ja Tanska muista selvästi poikkeava hyvin tiiviin valtiosuhteensa johdosta.¹⁶⁵

Foxin mukaan länsimaita, jotka siis perustuvat demokraattiseen valtiojärjestelmään ja kuuluvat läntisen kulttuurivaikutuksen alueeseen, kuvaa varsin yhtenäinen kulttuurinen ja historiallinen kehys. Silti lähestymistavat uskontoihin vaihtelevat. Vain harva länsimaa rakentaa valtion ja uskontojen välisiä suhteita tiukan eron lähtökohdasta. Valtaosassa on valtiokirkkolinen tai yhdelle tai useammalle uskonnolle erityisaseman tarjoava järjestely. Lähtökohtaisesti länsimaissa tuetaan uskontoja, mutta tukemisen tavat vaihtelevat. Uskonnollisten vähemmistöjen asema ja vapaus toteutuvat länsimaissa varsin hyvin, vaikka poikkeuksiakin on. Lisäksi länsimaissa on havaittavissa uskontojen ja valtioiden suhteiden etäännyttämistä. Uskontojen ja valtioiden yhteistyö ei ole päättymässä tai häviämässä, vaan valtion intressinä on tukea uskonnollisuutta ja uskontoja erityisesti siksi, että sen katsotaan turvaavan uskonnonvapauden toteutumista. Uskonnoilla on merkittävä rooli länsimaiden historiassa ja kulttuurisessa perinteessä ja tämä tukee yhteistyön säilymisen näkökulmaa. Valtioiden näkökulmasta on myös järkevää pitää uskonnollisuus kontrollissaan.¹⁶⁶

Myös *Silvio Ferrarin* mukaan eurooppalainen modernismi merkitsee perinteisten kirkko–valtio-suhteiden muutosta siten, että kehitys kulkee pois niin valtiokirkkollisista kuin

162 Seppo 1998, 242–243; Heikkilä 1999, 129; Robbers 2005, 578–579; Kühle 2011, 112; Minkenberg 2012, 83–84.

163 Monsma & Soper 1997, 10–12.

164 Minkenberg 2012, 83–84.

165 Fox 2008, 114–119, 128–129; Kühle 2011b, 205–213.

166 Heikkilä 1999, 130–133; Fox 2008, 105–139.

ateistisistakin valtioista. Näiden sijaan tuetaan valtion ja uskontojen keskinäistä yhteistyötä. Tämä suunta vahvistaa myös näkemystä siitä, ettei modernisaatio merkitse uskonnollisuuden häviämistä.¹⁶⁷

Eurooppalainen kirkko–valtio-suhteiden järjestelyn kehitys on siis johtanut pääsääntöisesti tiiviin valtiokirkollisen järjestelmän purkautumiseen. Toisaalta puhtaaseen kirkon ja valtion eroon on pyrkinyt vain harva maa. Pääsääntöisesti kirkon ja valtion suhteen muodoksi on valittu kolmas malli, *sopimus pohjainen yhteistyön tie*. Oikeudellinen järjestely kertoo lopulta kuitenkin vain osan kirkon ja valtion suhteen todellisuudesta. Yhteiskunnalliset ja historialliset tekijät muovaavat kirkon ja valtion suhdetta muodollisesta järjestelystä riippumatta. Kun tunnustuksellinen yhdenvertaisuus ei ole enää mahdollinen, ei valtiokirkollinen järjestely näyttäydy enää oikeudenmukaisena. Toisaalta sekularistinen, tiukkaa valtion maallisuutta ja etäisyyttä kirkkoon korostava malli ei sekään näyttäydy oikeudenmukaisena tilanteessa, jossa kirkoilla ja uskonnolla on ollut ja on yhä näkyvä rooli yhteiskunnassa ja ihmisten arjessa. Siksi kolmas, yhteistyötä erillisyydessä korostava malli on eurooppalaisessa kentässä näyttäytynyt soveltuvimpana järjestelynä. Sen etuna on myös mahdollisuus vähemmistöjen ja erilaisten katsomusten aseman parantamiseen ja tasavertaistamiseen.¹⁶⁸

Euroopan maiden uskonnollista monimuotoisuutta ja uskontojen asemaa yhteiskunnassa, lainsäädännössä ja politiikassa tutkinut RELIGARE-projekti tuli loppuraportissaan vuonna 2013 siihen johtopäätökseen, että on kaksi mittaria, joiden tulisi ohjata uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen sekä valtioiden suhteiden ratkaisuja Euroopan maissa. Nämä ovat valtion aktiivinen pyrkimys neutraaliin suhtautumiseen eri uskonnollisiin ja katsomuksellisiin näkemyksiin (*inclusive state neutrality*) ja toisaalta tasapuolisuus oikeudenmukaisuuden toteuttajana uskonnollisten ja katsomuksellisten toimijoiden kesken (*justice as even-handedness*).¹⁶⁹

Valtion neutraliteetilla tarkoitetaan tässä yhteydessä toimintatapaa, joka ei merkitse tiukkaa eroa tai tiukan neutraalia asennetta valtion ja uskonnollisten ja katsomuksellisten toimijoiden välillä, sillä nämä ilmenevät helposti vihamielisenä asenteena uskontoja ja katsomuksia kohtaan. Kokemus osoittaa, että tiukka valtion ja uskontojen tai katsomusten ero sekä neutraliteetin vaatimus on johtanut erityisesti vähemmistöjen aseman ja uskonnonvapauden heikkenemiseen. Toisaalta tiukka neutraliteetin vaatimus on johtanut sekulaarin ideologian suosimiseen suhteessa uskontoihin tai toisiin katsomuksiin. Tässä yhteydessä neutraliteetilla tarkoitetaan tilannetta, jossa valtio tarjoaa uskonnollisille ja katsomuksellisille toimijoille yhdenvertaiset mahdollisuudet toimia julkisessa tilassa eikä aseta mitään uskontoa tai katsomusta toisten yläpuolelle. Linjaus tunnustaa erilaiset näkemykset ja antaa niille toimintatilaa omien lähtökohtiensa pohjalta, mikäli muiden ihmis- ja perusoikeuksia ei loukata. Yhdenvertaisuuden toteuttaminen ei tämän linjauksen mukaan kuitenkaan merkitse ”kaikille kaikkea”. On selvää, että tasapuolinen ja yhdenvertainen kohtelu ei merkitse samanlaista kohtelua esimerkiksi kahden miljoonan ihmisen ja kahden sadan ihmisen uskonnollisille yhteisöille.¹⁷⁰

Oikeudenmukaisuus tasapuolisuuden rakentajana pohjautuu edellä kuvattuun neutraliteetin tulkintaan. Uskonnollinen ja katsomuksellinen monimuotoisuus nähdään myönteisenä asiana eivätkä uskonnolliset tavat ja käytänteet ole esteitä tai haittoja yhteiskunnallisessa

167 Kühle 2011, 115–116. Myös brittiläinen sosiologi Tariq Modood pitää jyrkän linjan uskontopoliittisia ratkaisuja ongelmallisina. Jyrkät linjaukset (kirkon ja valtion ero tai valtiokirkkojärjestely) ovat harvoin maltillisten sekularistien ja maltillisten uskonnollisten ihmisten toiveiden mukaisia. Saukkonen 2013, 212–213.

168 Heikkilä 1999, 129–133; Saukkonen 2013, 213.

169 Summary Report on the RELIGARE Project 2013, 8–10.

170 Summary Report on the RELIGARE Project 2013, 9; Luoma 2014, 54.

elämässä. Neutraliteetin ja tasapuolisuuden ottaminen todesta merkitsee, että valtion suhtautumisen uskontoihin ja katsomuksiin tulisi olla myönteistä ja kunnioittavaa. Valtio voi estää uskonnollista tai katsomuksellista toimintaa vain silloin, kun toiminta rikkoo toisten oikeuksia. Esiin tulevia ongelmia ratkotaan tasapainotellen, ei vastakkainasettelujen kautta.¹⁷¹

Sosiologi *Veit Baderin* mukaan demokraattisissa yhteiskunnissa suhtautuminen uskonnolliseen moninaisuuteen täytyy olla myönteinen. Valtioiden ja politiikan on syytä olla minimaalisesti moraalisia, mutta ei sekularistisia, uskonnottomia. Valtioiden tehtävänä on pitää huolta ihmisoikeuksien – myös uskonnonvapauden – hyvästä toteutumisesta. Tunnustukseltaan uskonnottomat valtiot ovat olleet historiassa ja usein nykyisinkin tunnettuja ihmisoikeuksien polkemisesta. Jonathan Foxin mukaan länsimaista vain Ranskassa, jossa on toteutettu valtion selkeä ero uskonnoista, ilmenee vihamielistä suhtautumista uskontoihin ja uskonnollisuuteen. Se ilmenee esimerkiksi rajoituksina uskonnolliselle toiminnalle ja tapakulttuurille sekä valtion epäilevänä asenteena uskonnollista toimintaa kohtaan.¹⁷²

Bader ehdottaa, että valtion suhteita kirkkoihin ja uskonnollisiin yhdyskuntiin rakennettaisiin Euroopassa uudelta pohjalta. Tällöin valtio ei rakenna uskonnollisiin yhdyskuntiin ja kirkkoihin perustuslaillista asemaa, vaan tunnustaa uskontojen organisaatiot lainsäädännöllisesti, hallinnollisesti ja poliittisesti. Kaikkia uskonnollisia toimijoita kohdellaan samantavoisesti riippumatta siitä, ovatko ne vanhoja, nuoria, suuria tai pieniä yhdyskuntia. Vahva uskonnonvapaus yhdistyisi mahdollisuuteen saada valtiolta taloudellista tukea esimerkiksi diakonia- ja kasvatustyöhön ja mahdollisuuteen saada tilaa julkisessa keskustelussa.¹⁷³

Yhdysvaltalaiset oikeustieteilijät *Christopher L. Eisgruber* ja *Lawrence G. Sager* toteavat vanhentuneiksi perinteiset kysymykset kirkon ja valtion oikeanlaisista suhteista tai siitä, onko uskonnollisuutta julkisessa elämässä liian vähän tai liikaa tai onko uskonto hyväksi vai pahaksi ihmiselle. On toivottu, että valtio pyrkisi kohtelemaan oikeudenmukaisesti ihmisiä, joilla uskonnollisuus on keskeinen osa identiteettiä ja hyvinvointia. Vastakkainasettelujen sijaan tulisi etsiä yhteistyötä ja oikeudenmukaisuutta erilaisten uskontojen ja uskonnollisten näkemysten kesken.¹⁷⁴

4.3 Pohjoismaiden kirkko-valtio-suhteiden viimeaikaiset muutokset

Eurooppalaisessa mittakaavassa Pohjoismaat ovat kirkkosuhteissaan yhtäältä lähellä toisiaan ja toisaalta ne erottuvat selkeästi muista Euroopan maista. Tilastojen mukaan Pohjoismaat ovat sekularisoituneita maita, jotka ovat kuitenkin säilyttäneet valtiokirkko-tyyppisen järjestelmän ja laajalti myös luterilaisten moraalinormien ja tapojen opetuksen. Merkittävää on, että kyseessä on poliittinen, demokraattinen päätös. Valtiokirkollisen järjestelmän rinnalla on Pohjoismaissa toteutunut uskonnonvapaus.¹⁷⁵

Toisinaan Pohjoismaiden varsin tiiviitä kirkon ja valtion välisiä suhteita on kuvattu historiallisiksi jäänteiksi. Toisaalta ne on nähty vain erilaisena modernisaation reittinä, jossa on säilytetty uskonnon varsin näkyvä julkinen asema. Samalla, kun maat ovat kohdanneet

171 Summary Report on the RELIGARE Project 2013, 9, 25.

172 Bader 2008, 1–2; Fox 2008, 138–139.

173 Bader 2008, 3–4. Ks. uskontojen symbolisesta julkisesta tunnustamisesta myös Saukkonen 2013, 213–214.

174 Eisgruber & Sager 2007, 51–53, 277–285; Kühle 2011, 209; Kettunen 2012, 46.

175 Minkenberg 2012, 85–87, 91; Van den Breemer & Wyller 2014; Witte 2014, 56–57; Årsheim 2014, 131–133.

globalisaation, maahanmuuton, sekularisaation ja uskonnollisen moninaisuuden, ne ovat etsineet ja löytäneet tilaa myös uskonnollisen perinteen ja kulttuurin säilyttämiselle. Kuitenkin Pohjois-Euroopan protestanttiset maat kansan- ja valtiokirkkoineen ovat tilastojen mukaan vähäisen uskonnollisen osallistumisen ja vähäisen uskon maita ja poikkeuksellisia koko maailman tilanteeseen verrattuna.¹⁷⁶

Myös Pohjoismaiden kirkot ovat keskenään erilaisia valtiosidonnaisuuksiltaan. Mielenkiintoista on se, heijastuvatko osin ongelmallisetkin teologiset määrittelyt matala- ja korkeakirkollisuudesta valtiosuhteisiin. Tanska ja Norja teologisesti varsin matalakirkollisina maina ovat säilyttäneet tiiviimmän valtiosuhteen. Suomi ja Ruotsi taas on kuvattu teologisesti korkeakirkollisemmiksi, mutta valtiosuhteiltaan enemmän etäisyyttä hakeneiksi kirkoiksi. Toisaalta Suomessa erityisesti poliittinen paine ja ideologinen kriittisyys kirkkoa kohtaan ovat johtaneet kirkon ja valtion vähittäiseen etäännyttämiseen vuosikymmenten saatossa, kun taas Ruotsissa vuosikymmenten ajan valmisteltu kirkon ja valtion institutionaalinen eriyttäminen toteutettiin yhdessä isossa muutoksessa vuosituhannen vaihteessa.¹⁷⁷

Pohjoismaiden kirkko–valtio-suhteet on määritelty tutkimuksissa säännönmukaisesti valtiokirkollisiksi. Edes Suomi, jolla on ollut muista Pohjoismaista varsin erilainen, kirkon itsenäisyyteen ja omaan päätöksentekoon tähdännyt historiallinen kehitys, ei erota kansainvälisessä tutkimuskentässä valtiokirkollisuudesta. Kansainvälisissä tulkinnoissa suomalainen kirkko–valtio-suhteen järjestely luterilaisen ja ortodoksisen kirkon erityisaseman ja erilaisten kirkkojen ja valtion yhteistyön muotojen myötä tulkitaan pohjoismaisten valtiokirkkojärjestelmien joukkoon. Samalla Pohjoismaiden kirkkojen on kuvattu kantavan kahta roolia: julkisen instituution ja uskonyhteisön rooleja. Pohjoismaista kirkon ja valtion suhteiden järjestelyä on kuvattu myös ”kietoutumiseksi”. Se kuvaa tilannetta, jossa uskonto ei ole täysin erossa mutta ei tiiviisti yhdistettynäkään valtion lainsäädäntöön.¹⁷⁸

Kirkon ja valtion suhteisiin liittyvät ongelmat ja jännitteet ovat Pohjoismaissa varsin vähäisiä. Tämä johtuu pääasiassa siitä, että kristinuskon valtavirrat ovat jo kauan hyväksyneet liberaalis-demokraattisen yhteiskuntajärjestyksen ja ihmisoikeuksien toteuttamisvaateen. Niiden vaikutusvalta heijastuu kuitenkin yhteiskunnalliseen arvomaailmaan. Tämä on nähtävissä esimerkiksi sosiaalipoliittisissa asenteissa Pohjoismaissa.¹⁷⁹

Pohjoismaisissa kirkoissa kuljetaan lainsäädännössä kohti valtiokirkollisen järjestelmän tai valtiokirkollisten piirteiden purkautumista. Ruotsissa muutoksen taustalla oli näkemys, että etuoikeutettu valtiokirkko ei ollut enää sovelias malli moniarvoisessa yhteiskunnassa. Kuten olen todennut, Ruotsissa ei enää puhuta valtiokirkosta, vaan kansankirkosta (folk church / national church). Ruotsin hallitusmuodossa on edelleen erillinen laki Ruotsin kirkosta, jossa lyhyesti määritellään kirkon olevan evankelis-luterilainen, piispallinen, demokraattinen ja koko valtakunnan kattava. Muutoin kirkollinen lainsäädäntö siirtyi kokonaisuudessaan kirkon päätäntävaltaan kirkkojärjestyksen puitteissa. Kirkollismaksu, johon kirkon talous perustuu, peritään verotuksen yhteydessä. Ruotsissa päävastuu hautausmaista on kirkolla.¹⁸⁰ Suomalaiseen järjestelmään verrattuna keskeinen ero on kirkkolain laajuus. Ruotsin kirkkolaki

176 Toiviainen 1979, 118–119; Evans 2001, 81–87; Davie 2002, 11–12; Kääriäinen 2003, 98–101; Hilson 2008, 87–115, 148–187; Beckford 2010, 133; Witte 2014, 57.

177 Kühle 2011, 114–115; Kühle 2011b, 206; Thorkildsen 2014, 87–88, 90.

178 Kühle 2011b, 209; Minkenberg 2012, 83; Hokkanen 2014, 222–223. Samoin jaoittelee Maurice Barbier, tosin kirkon ja valtion eron näkökulmasta. Minkenberg 2012, 83.

179 Sihvola 2004, 243.

180 Berger & Davie & Fokas 2008, 72–73; Pettersson 2011, 120–125; Juntunen 2014.

on lähinnä muodollinen, mutta Suomessa se on laajempi. Tällöin eduskunnan mahdollisuus vaikuttaa kirkon sisäisiin asioihin on Suomessa ainakin periaatteessa suurempi. Käytännössä asialla ei ole juuri merkitystä.

Ruotsalainen uskontososiologian professori *Per Pettersson* arvioi, että muutoksista huolimatta kirkon ja valtion läheinen suhde on säilynyt. Valtio asettaa Ruotsin luterilaisen kirkon erityiseen asemaan muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin nähden ja näin Ruotsin kirkko on puolivirallisessa asemassa, vaikka muutoksilla pyrittiin valtion neutraliteettiin ja uskonnollisten yhdyskuntien yhdenvertaiseen kohteluun.¹⁸¹

Myös Norjassa valtiokirkkojärjestelmää on kevennetty, joskaan muutokset eivät siellä ole olleet kovin suuria. Syyinä tähän on ollut poliittisten päättäjien haluttomuus purkaa valtiokirkkojärjestelmää, sillä sen on katsottu vahvistavan kansallista kulttuuria ja kansakunnan eheyttä. Vuonna 2012 toteutui muutos, jonka johdosta Norjassa ei enää ole valtiokirkkoa, vaan evankelis-luterilainen kirkko on siellä valtion tukema kansankirkko. Edelleen maan perustuslaissa säädettiin kansakunnan arvoperustan olevan kristillinen ja humanistinen aateperintö. Norjassa kirkon hallinto on edelleen säilytetty osana valtion hallintoa. Kuningas ei kuitenkaan enää ole Norjan kirkon virallinen johtaja. Järjestelmän on kuvattu kertovan kulttuurisesta uskonnollisuudesta. Uskonnon kulttuurisen perinnön merkitys korostuu uskonnon aktiivisen harjoittamisen sijaan. Huolimatta luterilaisen kirkon tiiviistä valtiosuhteesta muut uskonnolliset yhdyskunnat ovat tyytyväisiä asemaansa Norjassa, erityisesti taloudellisesti. Valtio tukee maassa toimivia uskonnollisia yhdyskuntia ja katsomuksellisia yhteisöjä. Tuki vastaa jäsenmäärän mukaisesti luterilaisen kansankirkon saamaa tukea.¹⁸²

Tanskassa ja Islannissa on yhä voimassa valtiokirkkojärjestelmät, vaikka keskustelua suhteiden muuttamisesta on käyty molemmissa maissa. Myös Islannissa on tehty muutoksia kirkon ja valtion hallinnollisiin suhteisiin. Käytännössä valtiokirkollinen malli näkyy silti sekä taloudessa että hallinnossa, mutta ennen kaikkea Tanskan ja Islannin perustuslain määrittelyssä. Lähtökohtana on, että kirkko on osa maiden kulttuuria ja identiteettiä ja sen johdosta kirkko mainitaan kansan- tai kansalliskirkkona. Myös Suomen evankelis-luterilainen kirkko mainitaan Suomen perustuslaissa. Perustuslain 76 §:n maininta ei kuitenkaan sisällä mitään arvoasetelmaa kirkon asemasta yhteiskunnassa. Sen sijaan maininta perustelee suomalaisen lainsäädännön erityispiirteen, kirkkolain, ja sitä koskevan erityisen säätämisyjärjestyksen ja aloiteoikeuden.¹⁸³

Pew Research Centerin tutkimuksen mukaan maailmassa on vain vähän maita, joissa lainsäädäntö määrää valtion johtohenkilöiden, kuten kuninkaan, presidentin tai pääministerin kuulumisesta johonkin tiettyyn uskonnolliseen yhdyskuntaan. Tanska, Norja ja Ruotsi kuuluvat näiden maiden joukkoon. Valtaapitävän kuninkaallisen on kuuluttava niissä luterilaiseen kirkkoon. Tämä kuvaa uskonnon asemaa valtion hallinnossa ja maan valtiokirkollisuutta. Euroopan maista myös Iso-Britanniassa monarkin tulee kuulua anglikaaniseen kirkkoon.¹⁸⁴

Kirkon ja valtion suhteiden kehityksessä on Pohjoismaissa ollut havaittavissa muutama selkeä suuntaus. Ensinnäkin pyrkimys on ollut kirkkojen autonomian vahvistamiseen. Kansallisen yhtenäisyyden ja kirkon ja valtion läheisyyden sijaan kuljetaan kohti suhteiden

181 Pettersson 2011, 119–132.

182 Schmidt 2011, 137–153; Hokkanen 2014, 202–214; Juntunen 2014; Årsheim 2014, 132.

183 Perustuslaki 2000 76 §; Nielsen & Kühle 2011, 173–185; Pettersson 2011, 189–204; Hokkanen 2014, 227–228; Juntunen 2014. Ks. Perustuslain uudistamisesta Seppo 1998.

184 Nielsen & Kühle 2011, 175; Pettersson 2011, 124; Schmidt 2011, 139–140; Religious Requirements for Heads of State 2014.

eriyttämistä ja toisaalta kirkkojen korostunutta määrittelyä kansankirkkoina kansallisen perinteen ja tradition kautta. Toiseksi valtion antama erityinen suoja kristillisyydelle on heikentynyt. Tämä näkyy keskusteluna kristillisten juhla-aikojen sopivuudesta määrätä yhteiskunnallisista loma-ajoista sekä jumalanpilkkalainsäädännön ajanmukaisuudesta. Tilalle on tullut yhdenvertaisuuden, neutraliteetin ja uskonnonvapauden korostuminen. Erityisasemassa olevien kansankirkkojen ja muiden uskonnollisten yhdyskuntien yhdenvertainen kohtelu on noussut yhä voimakkaammin esiin.¹⁸⁵

Ruotsissa ja Norjassa tehdyt muutokset valtiokirkkojärjestelmän purkamisessa on toteutettu niin, että uskonnollisten ja katsomuksellisten yhdyskuntien lainsäädännöllistä ja taloudellista asemaa on rakennettu yhdenvertaiseksi verrattuna luterilaiseen kirkkoon, mutta samalla lainsäädännössä on annettu luterilaiselle kirkolle erityinen painoarvo. Tämän perusteluna on ollut kirkon merkitys yhteiskunnan historiassa ja kulttuurissa.¹⁸⁶ On mahdollista, että yhteiskunnallinen ilmapiiri ei kuitenkaan mahdollista kirkon aseman ”heikentämistä”. Jotta uskonnonvapaus toteutuu, on kannettu erityistä huolta yhdenvertaisten toimintamahdollisuuksien tarjoamisesta eri uskonnollisille ja katsomuksellisille toimijoille.

Tästä näkökulmasta suomalainen malli, jota on kutsuttu sekä tunnustuksettomaksi että tunnustukselliseksi, kuvaa itse asiassa varsin hyvin sitä suuntausta, jota kohti Pohjoismaissa on kuljettu. Neutraliteetin ja uskonnonvapauden rinnalla tunnustetaan maiden historiallinen ja kulttuurinen perintö ja tuetaan kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien työtä ja yhteiskunnallista asemaa. Itse asiassa tämä vastaa myös eurooppalaisia tavoitteita uskontojen ja katsomusten huomioon ottamisesta. Kuitenkin yhdenvertaisuuden käytännön toteuttamisessa Suomessa on vielä työsarkaa. Tutkija *Pasi Saukkosen* mukaan ekumeeninen työ on vähentänyt raja-aitaa luterilaisen ja muun kristillisyyden välillä Suomessa, mutta tämä raja-aita on siirtynyt kristinuskon ja muiden uskontojen välille. Saukkonen katsoo, että julkinen valta voisi miettiä tapoja, joilla antaa symbolista tunnustusta tai julkista huomiointia laajemmin eri uskontokunnille.¹⁸⁷

185 Kühle 2011, 114–115; Kühle 2011b, 206–211; Nielsen & Kühle 2011, 174; Sihvola 2011, 286–288.

186 Breistein 2014.

187 Sihvola 2011, 286–293, 309–310; Saukkonen 2013, 231–241.

5 KIRKON JA VALTION SUHTEEN TULEVAISUUS SUOMESSA

Varsin nopean kirkon sisäisen ja suomalaisen yhteiskunnallisen muutoksen johdosta on syytä tarkastella uudelleen, millainen asema ja valtiosuhde sopivat parhaiten Suomen evankelis-luterilaiselle kirkolle tulevaisuudessa. Asiaa voi tarkastella neljästä näkökulmasta. Ensimmäinen niistä on perustavanlaatuinen, ihmisoikeuksiin nojautuva näkemys. Toiseksi asiaa voi tarkastella eurooppalaisen kehityksen kautta ja kolmanneksi suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta. Neljäs tarkastelukulma selvittää Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sisällä sen valtiosuhteeseen vaikuttavat tekijät.

Ihmisoikeuksien näkökulma

Ihmisoikeuksien näkökulma nousee ensimmäiseksi ja ratkaisevimaksi, kun pohditaan kirkon ja valtion suhteiden muotoa. Ihmisoikeuksien toteutuminen näyttää suuntaa sille, minkälainen järjestely kirkon ja valtion suhteisiin on mahdollinen.

Tärkeää on uskonnonvapauden toteutuminen yksilöllisesti ja yhteisöllisesti niin kirkon kuin muidenkin uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen näkökulmasta. Tähän liittyy olennaisesti myös yhdenvertaisuuden toteutuminen. Euroopan Unioni antaa jäsenmaidensa ratkaista itsenäisesti maansa uskonto- ja kirkkopoliittiset linjaukset, mutta samalla jäsenmailta edellytetään ihmisoikeuksien vahvaa kunnioittamista. Myös Suomen perustuslaki pohjautuu ihmis- ja perusoikeuksien kunnioittamiseen ja aktiiviseen toteuttamiseen. Järjestelyjä, joissa esimerkiksi yhdenvertaisuus uskonnollisten yhdyskuntien aseman ja niiden jäsenten kesken ei toteudu, on jatkossa yhä vaikeampi perustella.

Ihmisoikeuksien edistäminen on kaikkien yhteinen tehtävä. Suomessa Suomen evankelis-luterilaisella kirkolla on enemmistökirkkona erityinen velvollisuus pitää esillä uskonnonvapauden ja uskonnollisten yhdyskuntien ja katsomusten yhdenvertaisuuden näkökulmaa. Yhdenvertaisuuden vaatimus nostaa entistä voimakkaammin keskusteluun suomalaisen uskontopolitiikan erikoisuuden, kahden kirkon erityisaseman.

Eurooppalainen näkökulma

Euroopassa uskonnollinen moninaistuminen ja ihmisoikeuksien korostuminen ovat ohjanneet uskontojen asemasta ja valtiosuhteiden järjestelyistä käytävää pohdintaa. Tässä on nähtävissä neljä suuntaviivaa.

Ensinnäkin Euroopassa kunnioitetaan uskonnollisten toimijoiden hengellistä, sosiaalista ja kulttuurista vaikutusta sekä autonomiaa. Keskustelussa korostuu uskonnollisuuden näkeminen *myönteisesti*. Tämä tarkoittaa positiivista asennetta uskontoja, niiden tapakulttuuria, yhteiskunnallista asemaa ja vaikutusta kohtaan. Myönteinen asenne kannustaa valtioita tekemään yhteistyötä uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen kanssa. Vahva uskonnonvapaus ja uskonto- ja katsomusmyönteinen ilmapiiri tukevat demokraattisen yhteiskunnan kehittymistä.

Valtion antamaa taloudellista tukea uskonnollisille ja katsomuksellisille yhteisöille pidetään paitsi mahdollisena myös normaalina.

Toiseksi Euroopassa korostetaan uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen aseman tasa-arvoistamista. *Yhdenvertaisuus* ei välttämättä tarkoita samanlaista kohtelua kaikille, mutta se pyrkii mahdollistamaan samanlaiset toimintaedellytykset kaikille toimijoille. Neutraliteetti ei tarkoita sekularistista tavoitetta yhteiskunnan uskonnottomuudesta vaan valtion tasapuolista, mutta myönteistä asennetta uskonnollisiin ja katsomuksellisiin toimijoihin.

Kolmanneksi Euroopan Unioni tukee maiden omaa uskonnollista *perintöä* ja sen mukaisia järjestelyjä eikä tahdo saattaa kaikkia maita samanlaisen uskontopoliittiseen muottiin. Edelleen eurooppalaisessa linjauksessa korostetaan sitä, että kussakin Euroopan Unionin jäsenmaassa voidaan uskontopoliittisissa ratkaisuissa ottaa huomioon maan uskonnollinen historia ja perinne. Vaikka ihmisoikeudet korostavat yhdenvertaisuuden rakentamista, on mahdollista ylläpitää yhdenvertaisuuden ja neutraliteetin rinnalla rakenteita, joissa näkyy maan uskonnollinen historia ja kulttuuriperinne. Tämä ajattelu tukee esimerkiksi kristillisten juhlapäivien viettoa ja kristillisyyden näkymistä osana koulujen ja muun yhteiskunnallisen elämän juhlaperinnettä.

Neljänneksi on nähtävissä *etääntymistä* sekä tiiviistä valtiokirkkosuhteista että vahvasta kirkon ja valtion eroa korostavasta linjauksesta. Näiden tilalla on kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen *itsenäisyyden korostuminen*, mutta samanaikaisesti luonteva ja molempia tahoja tukeva *yhteistyö* valtioiden kanssa.

Suomalainen näkökulma

Suomalaisen yhteiskunnan uskonto- ja kirkkopoliittiset ratkaisut on tehtävä niin, että niissä otetaan huomioon ihmisoikeuksien, suomalaisen yhteiskunnan, historian, kulttuurin ja uskontojakauman näkökulmat. On mahdotonta kopioida suoraan mitään valtion uskonto- ja kirkkopoliittikan mallia toisesta maasta.

Historiallinen ja kulttuurinen tausta on Suomessa kristillinen. Tämä vaikuttaa yhä suomalaisessa yhteiskunnassa. Suomen valtion malli, jota on kuvattu sanoilla ”ei tunnustuksellinen mutta ei tunnustuksetonkaan”, on silti nykyaikainen perusta rakentaa valtion suhteita uskonnollisiin ja katsomuksellisiin yhteisöihin. Valtio ei sitoudu mihinkään uskonnolliseen tai vakaumukselliseen ideologiaan. Se ei myöskään tähtää sellaiseen tunnustuksettomuuden toteuttamiseen, joka merkitsisi uskontojen siirtämistä pois julkisesta tilasta.

On pidettävä huolta, että suomalaisessa yhteiskunnassa säilyy myönteinen asenne uskontoihin ja katsomuksiin. Ei ole mitään perustetta sille, että uskonnonvastaiset ideologiat ja uskonnottomuus ohjaisivat yhteiskunnan uskonto- ja kirkkopoliittikkaa. Niiden uskonnonvapauden toteutuminen on kuitenkin otettava vakavasti.

Kaksi kirkko–valtio-suhteen ääripäätä – tiukka valtiokirkollisuus ja tunnustuksellisen ateismin perustalle rakentuva, tiukkaa kirkon ja valtion erottamista ajava valtio – osoittautuvat nykyisen kirkkojen ja valtion suhteita tarkastelevan tutkimustiedon pohjalta huonoiksi vaihtoehtoiksi. Uskonnonvapauden ja yhdenvertaisuuden, mutta toisaalta myös käytännön toiminnan kannalta nämä mallit ovat ongelmallisia.

On nähtävissä, että kahden ääritulkinnan – tiukan valtiokirkon ja tunnustukseltaan ateistisen valtion – välissä on olemassa aidosti kolmas vaihtoehto, joka voi moniarvoisessa yhteiskunnassa edistää ihmisoikeuksien toteutumista ja historiallisen perinteen tunnustamista

sekä samalla tukea erilaisten uskontojen ja katsomusten yhdenvertaista asemaa. Tällainen *positiivisen neutraliteetin* tavoite on noussut esiin eurooppalaisessa keskustelussa. Suhteen uskonnollisuuden näkymiseen julkisessa tilassa tulee positiivisen neutraliteetin tulkinnan mukaan olla yhteiskunnassa myönteinen.

On kuitenkin tilanteita, joissa valtion neutraliteetti ja uskonnollinen ja katsomuksellinen yhdenvertaisuus voivat edellyttää uskonnollisuuden näkymisen ja perustelun tarkempaa pohittamista. Tällaisia paikkoja voivat olla esimerkiksi oikeuslaitos, koululaitos tai puolustusvoimat. Tämä merkitsee tasapainoilua niin demokraattisen oikeusvaltion, historiallisen ja kulttuurisen perinteen tukemisen kuin ihmisoikeuksien, erityisesti uskonnonvapauden takaamisen kesken. Samalla esimerkiksi koulu ja puolustusvoimat voivat olla niitä paikkoja yhteiskunnassa, jossa uskonnonvapauden kunnioitusta ja toteutumista kehitetään. Ne kokoavat yhteen ikäluokkia koko kansasta ja antavat valtiolle mahdollisuuden kasvattaa suvaitsevaisuuden ja ihmisoikeuksien kunnioittamiseen. On pohdittava, miten voidaan tukea yhtäaikaaisesti sekä positiivisen ja negatiivisen uskonnonvapauden toteutumista että yhteiskunnan positiivista neutraliteettia uskontoihin ja katsomuksiin.

Suomalaisessa yhteiskunnassa uskonnonvapaus toteutuu lähtökohtaisesti hyvin. Silti uskontopoliittisessa järjestelyssä tulisi rakentaa uskonnollisten ja katsomuksellisten yhdyskuntien kohtelu yhdenvertaiseksi. Järjestelyä, jossa luterilainen ja ortodoksinen kirkko ovat saaneet erityisaseman, on ehkä tarkistettava. Uskonnollisia ja katsomuksellisia yhteisöjä on syytä tukea taloudellisesti mahdollisimman yhdenvertaisesti ja yhteisten pelisääntöjen mukaan. Se, jaetaanko tukea esimerkiksi jäsenmäärän perusteella vai pienempiä yhteisöjä suhteellisesti enemmän tukien, tulisi pohtia erikseen. Euroopassa suhtaudutaan lähtökohtaisesti myönteisesti erityisesti uskonnollisten, mutta joissakin maissa myös katsomuksellisten toimijoiden tukemiseen osana kansalaisyhteiskunnan tukemista.

Uskonnollisten toimijoiden uskonnonvapauden kannalta on keskeistä kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien autonomia yhteiskunnassa. Uskonnolliset toimijat voivat muodostaa yhteiskunnassa jopa vastarintaliikkeen arvoissa, moraalissa tai opetuksessa, mikä ei välttämättä näyttäytyä valtiolle tai sen päättäjiä myönteisenä asiana. Silloinkin on keskeistä nähdä, että uskonnonvapauden kuuluu uskonnollisten yhdyskuntien valta päättää omista asioistaan sekä valtion puuttumattomuus uskonnollisten toimijoiden sisäisiin asioihin, ellei niissä loukata ihmisoikeuksia.

Valtiolle on ihmisoikeuksien toteutumisen, yhteiskuntarauhan takaamisen ja uskonnolliseksi miellettyjen kielteisten lieveilmiöiden (esimerkiksi uskonnollinen radikalismi, eristäytyminen, väärinkäytökset tai hengellinen väkivalta) estämisen näkökulmasta keskeistä rakentaa yhteyttä uskonnolliseen kenttään. Hyvä vuoropuhelu edistää yhteiskuntarauhan säilymistä ja vahvistamista. Myös valtio voi ottaa aktiivisen roolin uskontojen välisen vuoropuhelun rakentamisessa. Valtio lopulta ratkaisee uskontopoliittiset linjanvedot ja muokkaa ratkaisuiltaan yhteiskunnallista ilmapiiriä sekä asennetta uskontoihin ja katsomuksiin.

Suomalainen uskonnollinen kenttä on ollut aina varsin stabiili. On mahdollista, että kansainväliset uskonnollisen kentän muutokset heijastuvat myös Suomeen. Tällaiset muutokset voivat olla yllättäviä ja nostaa esiin uudenlaisia uskonnollisia ilmiöitä. Uskonnollisuus ei aina ole perinteiseen suomalaiseen tyyliin hillittyä, vaan se voi olla vaikeasti hallittava, voimakas ja yhteiskuntaan näkyvästi heijastuva ilmiö. Silloin testataan entistä syvemmin, onko uskonnonvapaus kunnioitettavaa ja suojeltua Suomessa, onko uskonnoille tilaa yhteiskunnassa ja mitä merkitsee uskontojen ja katsomusten keskinäinen tasavertaisuus.

Suomessa on mahdollista hyödyntää entistä enemmän uskonnollisten toimijoiden tietotaitoa ja osaamista uskonnollisten ääri-ilmiöiden tunnistamiseksi. Uskontojen ja katsomusten keskinäistä yhteydenpitoa ja keskusteluyhteyttä voi vahvistaa entisestään. Kaikki osapuolet ja koko yhteiskunta hyötyvät avoimessa ilmapiirissä ja keskinäisessä kunnioituksessa rakentuvasta ihmisoikeusajattelusta.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon näkökulma

Vuonna 1992 silloinen arkkipiispa John Vikström totesi:

Luterilainen kirkko ei tavoittele valtiosuhteensa avulla sellaista yhteiskunnallista asemaa, joka olisi ristiriidassa sen oman olemuksen ja tehtävän kanssa. Yhtä vähän se haluaa valtiosuhteensa loukkaavan kenenkään uskonnonvapauden toteutumista eikä se halua estää mitään kirkkoa tai uskontokuntaa järjestämästä haluamallaan tavalla suhteensa valtioon. Kirkon perustavoite suhteessaan valtioon on sellainen ratkaisu, joka luo sille riittävät yhteiskunnalliset edellytykset hoitaa tehtävänsä ja palvella jäseniään.¹⁸⁸

Yli kahdenkymmenen vuoden jälkeenkin tämä John Vikströmin lausunto on ajankohtainen. Muuttuvat olosuhteet suomalaisessa yhteiskunnassa ja uskonnollisessa kentässä kutsuvat kuitenkin päivittämään uskonto- ja kirkkopoliittikan suuntaviivoja. Tähän työhön tarvitaan niin valtiovoimien kuin eri uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen edustajia. Jotta Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa olisi valmius tähän keskusteluun, kirkossa tulisi pohtia avoimesti sekä Suomessa että maailmalla ilmeneviä kirkon asemaa koskevan keskustelun virtauksia.

Kirkon valtiosuhdetta muokkaavan päätöksenteon tukena on ymmärrys kahdesta erillisestä lähtökohdasta. Ensinnäkin kirkolla tulee olla vahva näky perustehtävästään eli *missiosta*. Tästä teologisesta näystä, julistamisen ja palvelemisen tehtävästä, rakentuu myös kirkon käsitys tehtävästään yhteiskunnassa ja maailmassa. Toiseksi kirkon täytyy olla tietoinen niistä kansainvälisistä, yhteiskunnallisista ja juridisista *muutosvoimista*, jotka tällä hetkellä vaikuttavat kirkon valtiosuhteen ja yhteiskunnallisen aseman järjestämiseen.

Kirkon kannalta on tärkeää, että sen yhteiskunta- ja valtiosuhde rakentuu kirkon teologisen itseymmärryksen mukaisesti. Tämän johdosta kirkon on otettava aktiivinen rooli muutoksessa, sillä sen teologista arviointia tehtävästään ja sen heijastumisesta valtiosuhteeseen ei voi tehdä kukaan muu kuin kirkko itse. Valtio on antanut kirkon tehdä omaan asemaansa kohdistuvaa rakennustyötä hyvin itsenäisesti.

Vaikka valtiokirkko ja kansankirkko ovat erillisiä käsitteitä, ne kietoutuvat käsitteinä yhteen. Käsitteiden käyttö ja tulkinta on tällä hetkellä epäselvää. Sinällään kansankirkollinen identiteetti ei riipu kirkon valtiosuhteesta. Enemmistöaseman heikkenemisen johdosta kirkossa on kuitenkin syytä keskustella, onko kansankirkko sellainen identiteetti, jonka kirkko tahtoo säilyttää tulevaisuudessa. Entä tahdotaanko kansankirkollisuus säilyttää vain kansankirkon historiallisen ja kulttuurisen perinteen vuoksi? Tällöin kirkon asema on vaarassa kutistua historialliseksi muistomeriksi tai perinteitä ylläpitäväksi ”kulttuurikirkoksi”.

¹⁸⁸ Vikström 1992, 51.

Valtiokirkollisuudesta, jossa on sekä ideologinen että käytännöllinen sidonnaisuus kirkon ja valtion välillä, on Suomen evankelis-luterilaisen kirkon asemassa jäljellä joitakin piirteitä. Ideologinen sidonnaisuus ei ole ollut voimassa lähes sataan vuoteen, mutta lainsäädäntöön ja talouteen heijastuvana valtiokirkollisuus vaikuttaa yhä suomalaisessa yhteiskunnassa kahden erityisaseman omaavan kirkon osalta. Myös muita kirkon ja valtion yhteistyön muotoja ja kristillisestä perinteestä nousevia piirteitä on nähtävissä yhteiskunnassa.

Kirkossa on tulkittu, ettei se ole valtiokirkon asemassa laajan itsenäisyytensä, valtion uskonnollisen neutraliteetin ja valtiosuhteensa etäisyyden johdosta. Kansainvälisen tutkimuksen kriteereillä ja kotimaisessa keskustelussa arvioidaan myös toisin. Vaikka kansainvälisissä vertailuissa on vaikea nähdä kunkin maan yksilöllisiä erityispiirteitä, on selvää, että Suomi lukeutuu hyvin lähelle muita Pohjoismaita kirkon valtiosuhteen järjestelyssä. Suomessa valtiokirkolliset piirteet ovat nykyisin maltillisia. Valtiokirkollinen järjestely ei sinällään ole epäoikeudenmukainen, jos sen yhteydessä toteutuu moitteettomasti uskonnonvapaus. Yhä enemmän painoarvoa saaneesta yhdenvertaisuuden näkökulmasta se voi aiheuttaa kuitenkin ongelmia. On nähtävissä, että julkisoikeudellinen asema on ollut kirkon ja valtion suhteessa kirkolle hyvä ratkaisu ja se on turvannut kirkon asemaa, taloutta ja toimintaedellytyksiä. Tulevaisuudessa on keskityttävä yhdenvertaisuuden toteutumiseen eri uskonnollisten ja katsomuksellisten toimijoiden kesken. Tämä merkitsee sekä oikeudellista että taloudellista yhdenvertaisuutta. Toisaalta se merkitsee myös herkkyyttä kuulla uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen omia toiveita valtiosuhteestaan.

Kirkolle valtiokirkollinen maine tai muodot asettavat mielikuvissa ylimääräisen painolastin. Kirkko mielletään osaksi auktoriteetteja, joiden valtaa kyseenalaistetaan koko yhteiskunnassa. Uskonyhteisön sijaan korostuvat kirkon laitosmaiset ja organisatoriset piirteet ja kirkon vaarana on etäännyä niin ydintehtävästään kuin jäsenistäänkin. Kirkon etuoikeutetuksi koettu asema herättää tyytymättömyyttä, yhä lisääntyvässä määrin nuorten ja nuorten aikuisten keskuudessa.

Kirkon on hyvä kuunnella sen asemaan ja valtiosuhteeseen kohdistuvaa arvostelua. Vaikka arvostelun taustalla on monia vaikutteita, tekijöitä ja asenteita, on kirkon kannalta tärkeää etsiä valtiosuhteeseensa järjestelyä, joka ei sisällä jatkuvia jännitteitä.

Niin kirkossa kuin yhteiskunnassa laajemminkin on pohdittu vain vähän kirkkojen ja uskonnollisten sekä katsomuksellisten yhteisöjen asemaa. Kirkkokaan ei ole ollut tässä erityisen aloitteellinen. Taustalla lienee pelkoa kirkon ajautumisesta syrjään yhteiskunnalliselta kentältä, valtiosuhteen hallitsemattomasta purkautumisesta, kirkon taloudellisen pohjan murenemisestä ja jäsenmäärän yhä kiihtyvistä laskusta.

Yhdenvertaisuuden toteuttamisessa ei ole kyse kirkon ja valtion erosta, kirkon yhteiskunnallisen aseman ja merkityksen päättymisestä tai sekularistisen valtion rakentamisesta. Sen sijaan kyse voi olla esimerkiksi julkisoikeudellisesta asemasta luopumisesta tai sen mahdollistamisesta myös muille uskonnollisille tai katsomuksellisille toimijoille. Selvittämistä vaativiin asioihin kuuluvat kysymykset kirkollisen säätelyn säilyttämisestä osana valtion lainsäädäntöä tai esimerkiksi kirkon asema avioliittoon vihkimisessä. Suhteiden muuttaminen voi merkitä niiden etäännyttämistä. Eurooppalaisen suuntauksen mukaisesti kirkko ja muut uskonnolliset ja katsomukselliset toimijat voisivat sopimuksenomaisesti hoitaa valtion niille osoittamia tehtäviä, esimerkiksi hautaus-toimen järjestämistä. Uudenlaisten yhteistyön muotojen rakentaminen on myös mahdollista, vaikka virallisia suhteita etäännytetäisiinkin.

Uskonnonvapauden ja yhdenvertaisuuden toteutumisen lisäksi kirkossa on kiinnitettävä huomiota siihen, että uskontoja ja katsomuksia sekä uskonnollisuutta ja vakaumuksellisuutta

kohtaan säilyy Suomessa myönteinen ja yhteistyöhaluinen asenne. Uskonnollisen moninaisuuden tulkitseminen rikkaudeksi ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta myönteiseksi asiaksi tukee uskonto- ja yhteiskuntarauhaa. Uskonnonvapaus elää vapaudesta. Lisäksi kirkon tulee kantaa osaltaan huolta siitä, ettei kirkon sisällä eikä yhteiskunnassa ylipäättään sallita uskonnollista tai katsomuksellista vihapuhetta tai syrjintää.

Näin ollen kirkon tehtävä on olla proaktiivinen koko yhteiskunnan uskontorauhan ja uskonnollisen ja katsomuksellisen tasa-arvon puolestapuhujana. Uskonnollisten ja katsomuksellisten toimijoiden yhteistyötä vakaumuksen suojan ja uskonnonvapauden edistämiseksi ei tällä hetkellä juuri ole. Kirkko on pyrkinyt puhumaan positiivisen uskonnonvapauden puolesta ja hakeutunut ekumeenisiin ja uskontodialogisiin yhteyksiin. Uskonnonvapauden puolesta tulee kuitenkin puhua erityisesti vähemmistöjen tukena, myös negatiivisen uskonnonvapauden tukena. Ihmisoikeuksia ei voi ajaa vain itselleen.

Kirkolla on kaikki edellytykset ja enemmistökirkkona myös velvollisuus edistää vahvaa uskontojen ja katsomusten välistä yhteistyötä ja yhdenvertaisuutta. Tällä voi olla merkittäviä myönteisiä seurauksia yhteiskunnassa. Tasavertaisuutta ja myönteistä kohtaamista edistävä vuoropuhelu tukee yhteiskuntarauhan säilymistä, uskonnollisten ääri-ilmioiden tai kielteisten lieveilmiöiden vähäisyyttä, uskonnollisen syrjinnän ja vihapuheen vähenemistä, uskonnollisten ja katsomuksellisten vähemmistöjen aseman paranemista ja ihmisoikeuksien vahvistumista. Uskonnollisia ja katsomuksellisia yhteisöjä edustavat ihmiset tulisi kutsua saman pöydän äärelle keskustelemaan suomalaisen uskonnonvapauden linjasta ja suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuudesta.

Polkuja

Kolme yksinkertaistettua polkua, joita pitkin kirkon ja valtion suhteissa on mahdollista kulkea tulevaisuudessa. Ratkaisut voivat toki olla myös näistä poikkeavia.

Valtiosuhde ennallaan ja valtiokirkon leima

Valtiokirkollinen asema ja sen takaamat mahdollisuudet kirkon toiminnalle ja yhteistyön muodoille koetaan säilyttämisen arvoisiksi. Julkisoikeudellinen asema, oikeudellinen ja taloudellinen rakenne kirkon ja valtion välillä, tahdotaan säilyttää. Historian ja perinteen sekä enemmistöaseman perustelujen katsotaan puolustavan kirkon erityisaseman säilyttämistä.

Järjestely tukee kirkon taloudellista suunnitelmallisuutta ja jäsenmaksujen keräämistä verotuksen kautta. Kirkon hallinnollinen ja oikeudellinen sidonnaisuus valtion lainsäädäntöön sitoo kirkon julkiseen hallintorakenteeseen.

Tämä polku säilyttää kirkon nykyisen aseman, mutta se ei takaa sitä, että järjestely säilyisi pitkään ennallaan. Suomalaisessa ilmapiirissä on havaittavissa piirteitä, joissa järjestely herättää kielteisiä mielikuvia, sillä se näyttäytyy helposti eriarvoisuutena ja yhdenvertaisuutta rikkovana asemana suomalaisessa yhteiskunnassa.

Tasavertaisuus ja yhteistyön korostuminen

Kirkon ja valtion suhteissa halutaan säilyttää yhteistyö, mutta sen järjestäminen halutaan toteuttaa uudella tavalla. Päämääränä on yhdenvertaisuuden toteutuminen eri uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen ja kirkkojen kesken.

Yksi tapa on säilyttää julkisoikeudellinen asema, mutta samalla taata samanlainen järjestely myös muille uskonnollisille ja katsomuksellisille yhteisöille. Jos kirkon jäsenten kirkolle maksama jäsenmaksu kerätään jatkossakin valtion verotuksen yhteydessä, verotuksen pelisäännöt rakennetaan yhdenvertaisiksi uskonnollisille yhdyskunnille ja katsomuksellisille yhteisöille.

Toinen tapa on purkaa julkisoikeudellinen asema, mutta rakentaa kirkon ja valtion yhteistyötä sopimuksilla. Kirkko huolehtii valtion kanssa erikseen sovittujen tehtävien hoitamisesta, kuten hautausmaiden ylläpidosta. Myös muilla uskonnollisilla ja katsomuksellisilla toimijoilla on mahdollisuus valtion kanssa tehtävään yhteistyöhön.

Uskonnolliset ja katsomukselliset toimijat ovat muiden kolmannen sektorin toimijoiden kanssa yhdenvertaisia saamaan taloudellista tukea yhteiskuntaa hyödyttävään ja rakentavaan työhön, esimerkiksi lapsi-, nuoriso- ja diakoniatyöhön.

Mikäli kirkko irtautuu oikeudellisesti ja taloudellisesti valtiosta, se merkitsee myös kirkon itsenäisyyden vahvistumista. Muodollisestikaan valtio ei enää voi päättää kirkon sisäisistä asioista, joka kirkkolain voimassaollessa on periaatteessa mahdollista. Kirkko voi päättää itsenäisesti ”yhdistyksensä” sisäisten asioiden järjestämisestä ja esimerkiksi seurakuntien rakenteesta irrallaan kuntien rakennekehityksestä. Julkisoikeudellisen aseman mukanaan tuoma sääntely vähenee.

Toisaalta julkisoikeudellinen viranomaisasema on vahvistanut kirkollisen virkajärjestelmän tasa-arvonäkökulmia ja sitonut kirkon virantäytöissä ja päätöksissä yhteiskunnalliseen lainkäyttöön.

Irrottautuminen valtioyhteydestä ja yhdistyskirkollinen olemus

Valtiokirkollisuudesta luovutaan ja saatetaan loppuun kirkon ja valtion suhteiden etäännyttäminen hallinnon, lainsäädännön ja talouden osalta. Tämä tarkoittaa julkisoikeudellisesta asemasta luopumista ja kirkon siirtymistä talouden osalta itsenäiseen varainkeruuseen. Kirkko irtaantuu julkisoikeudellisista velvoitteista ja asettautuu asemassaan puhtaasti yhdistysasemaan, kolmannen sektorin toimijaksi. Kirkon asema rakentuu uskonnonvapauslainsäädännön kautta samankaltaiseksi, millainen pienempien uskonnollisten yhdyskuntien asema on tällä hetkellä.

Kirkon ja valtion yhteistyö rakentuu ”tarpeen mukaan”.

Kirkko kerää tahtomallaan tavalla jäsenmaksuja ja tukea jäsenistöltään toimintansa ylläpitämiseksi. Verotusoikeuden menettämisen johdosta kirkon taloudelliset resurssit vähenevät merkittävästi ja tällä on suuria kirkon toimintaan ja henkilöstön määrään heijastuvia vaikutuksia.

Kirkko voi muiden uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen tavoin anoa valtiolta avustusta esimerkiksi kasvatus- ja sosiaalityöhön ja muuhun yhteiskunnallisesti tärkeään tehtävään. Valtio osallistuu kulttuurihistoriallisten kohteiden säilyttämiseen. Hautaustoimi siirtyy yhteiskunnan järjestettäväksi ja kustannettavaksi kokonaisuudessaan.

Se, vaikuttaako kirkollinen perinne maan juhlapyhä- ja loma-aikoihin, jää valtiovallan päätettäväksi. On mahdollista, että esimerkiksi arkipyhät eivät enää säily yhteiskunnan yleisinä lomapäivinä.

LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO

Ahdar, Rex & Leigh, Ian

2013 Religious Freedom in the Liberal State. Second Edition. Great Britain: Oxford University Press.

Apulaisoikeuskanslerin päätös

2014 Apulaisoikeuskanslerin päätös "Uskonnon harjoittaminen kouluissa" 24.3.2014. Oikeuskanslerinvirasto. www.okv.fi.

Bader, Veit

2008 How should liberal-democratic states accommodate religious diversity? http://www.eukn.org/E_library/Social_Inclusion_Integration/Integration_of_Social_Groups/Integration_of_Social_Groups/How_should_liberal_democratic_states_accommodate_religious_diversity. Haettu 11.7.2014.

2011 Religion and the Myths of Secularization and Separation. <http://www.religareproject.eu/content/religion-and-myths-secularization-and-separation>. Haettu 10.7.2014.

Baumann, Martin

2014 Becoming a Civil Society Organization? Dynamics of Immigrant Religious Communities in Civil Society and Public Space. – Nordic Journal of Religion and Society N:o 2 / 2014, volume 27.

Beckford, James A.

2010 The Return of Public Religion? A Critical Assessment of a Popular Claim – Nordic Journal of Religion and Society. No 2 2010 volume 23. Tapir Academic Press.

Berger, Peter & Davie, Grace & Fokas, Effie

2008 Religious America, Secular Europe? A Theme and Variations. Aldershot: Ashgate.

Bradley, Gerard V.

2013 Emerging Challenges to Religious Freedom in America and Other English-Speaking Countries. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Breistein, Ingunn Folkestad

2014 Integrated Politics of Religion in Norway – desirable and possible? Esitelmä Kööpenhaminassa elokuussa 2014.

Carrera, Sergio & Parkin, Joanna

2010 The Place of Religion in European Union Law and Policy. <http://www.religareproject.eu/content/place-religion-european-union-law-and-policy>. Haettu 10.7.2014.

2011 Mapping the Field of Religious diversity in EU Law and Policies within the European Commission. <http://www.religareproject.eu/content/mapping-field-religious-diversity-eu-law-and-policies-within-european-commission>. Haettu 10.7.2014.

Casanova, José

1994 Public Religions in the Modern World. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Christensen, Torben & Göransson, Sven

1974 Kirkkohistoria I. Tapiola: Gaudeamus.

Christoffersen, Lisbet

2014 Sacred Spaces in Secular (Post)-Lutheran Contexts. – Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space. Ed. Rosemarie van den Breemer, José Casanova and Trygve Wyller. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Davie, Grace

2000 Religion in Modern Europe. A Memory Mutates. United States of America: Oxford University Press.

2002 Europe: The Exceptional Case. Parameters of Faith in the Modern World. Great Britain: The Bath Press.

Durham, W. Cole Jr. & Richards, Matthew K. & Thayer, Donlu D.

2013 The Status of and Threats to International Law on Freedom of Religion or Belief. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Eisgruber, Christopher L. & Sager, Lawrence G.

2007 Religious Freedom and the Constitution. United States of America: Harvard University Press.

Evans, Carolyn

2001 Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights. Oxford ECHR Series. New York: Oxford University Press.

Farr, Thomas F.

2014 A Global Crisis of Religious Liberty: Evidence, Origins, and Significance. <http://berkleycenter.georgetown.edu/publications/a-global-crisis-of-religious-liberty-evidence-origins-and-significance>. Haettu 12.8.2014.

Ferrari, Alessandro

2012 Religious Freedom and the Public-Private Divide: A Broken Promise in Europe. – Religion in Public Spaces. A European Perspective. Ed. Silvio Ferrari and Sabrina Pastorelli. Great Britain: Ashgate.

Ferrari, Silvio

2012 Religion in the European Public Spaces: A Legal Overview. – Religion in Public Spaces. A European Perspective. Ed. Silvio Ferrari and Sabrina Pastorelli. Great Britain: Ashgate.

2013 Models of State-Religion Relations in Western Europe. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Fox, Jonathan

2008 A World Survey of Religion and the State. United States of America: Cambridge University Press.

Freedom of Religion and Belief

1997 Freedom of Religion and Belief. A World Report. Edited by Kevin Boyle and Juliet Sheen. London and New York: Routledge.

Gallup Ecclesiastica

2011 Gallup Ecclesiastica. Kirkon tutkimuskeskus.

Gill, Anthony

2008 The Political Origins of Religious Liberty. United States of America: Cambridge University Press.

2013 Religious Pluralism, Political Incentives, and the Origins of Religious Liberty. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Grim, Brian J.

2013 Restrictions on Religion in the World: Measures and Implications. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Haastettu kirkko

2012 Haastettu kirkko. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2008–2011. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 115. Porvoo: Bookwell Oy.

Hallberg, Pekka

2011 Perusoikeusjärjestelmä. – Artikkelit teoksessa Perusoikeudet. Helsinki: WSOYPro.

HE 6/1997

1997 Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi. www.finlex.fi. Haettu 7.11.2014.

Hegstad, Harald

2013 The Real Church. An Ecclesiology of the Visible. Church of Sweden Research Series, Volume 7. Oregon: Pickwick Publications.

Heikka, Mikko

2014 Vapaina ja tasavertaisina. Ihmisoikeudet uskontojen näkökulmasta. Helsinki: Kirjapaja.

Heininen, Simo & Heikkilä, Markku

1996 Suomen kirkkohistoria. Helsinki: Edita.

Heikkilä, Markku

1999 Uskonto, oikeus ja julkisuus Euroopan unionin maissa. – Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros. Toim. Heikkilä et al. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

2014 Kirkko ja valtio -kysymyksen nykytila ja tulevaisuuden haasteet. [Http://www.teologia.fi/artikkelit/kirkot-ja-muut-yhteisot/978-kirkko-ja-valtio-kysymyksen-nykytila-ja-tulevaisuuden-haasteet](http://www.teologia.fi/artikkelit/kirkot-ja-muut-yhteisot/978-kirkko-ja-valtio-kysymyksen-nykytila-ja-tulevaisuuden-haasteet). Haettu 15.4.2014.

Hertzke, Allen D.

2013 Introduction. Advancing the First Freedom in the Twenty-First Century. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Hervieu-Legér, Danièle

2000 Religion as a Chain of Memory. Cambridge: Polity Press.

Hilson, Mary

2008 The Nordic Model. Scandinavia since 1945. Great Britain: Reaktion Books.

Hokkanen, Pete

2014 Uskonnonvapaus monikulttuuristuvassa koulussa. Diss. Acta Wasaensia 307. http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-553-4.pdf. Haettu 29.10.2014.

Holtug, Nils

2009 Liberal Equality and the Politics of Religion. – Nordic Journal of Religion and Society. No 2 2009 volume 22. Tapir Academic Press.

HS Kuukausiliite

2014 HS Kuukausiliite Syyskuu 2014 ”Liiallinen holhous ja sääntely pois” ja 6889 muuta ehdotusta Suomen parantamiseksi.

Hurtig, Johanna

2013 Taivaan taimet. Uskonnollinen yhteisöllisyys ja väkivalta. Tampere: Vastapaino.

Häkkinen, Seppo

2013 Rohkeasti luterilainen. Helsinki: Kirjapaja.

Jacob, Emmanuel

2005 Jumalallinen oikeudenmukaisuus ja oikeus ihmisyyteen. – Oikeus uskoon, toivoon ja rakkauteen. Ihmisoikeudet ja kirkon missio. Toim. Mari Pöntinen ja Mikko Helminen. Helsinki: Suomen Lähetysseura.

Juntunen, Hannu

1996 Aikuisten kirkko. Kirkon tutkimuskeskus Sarja B Nro 76. Jyväskylä: Gummerus.

Kalanges, Kristine

2014 Religious Freedom Essential to State Legitimacy and the Common Welfare. [Http://berkeleycenter.georgetown.edu/rfp/blog/what-is-religious-freedom-and-why-is-it-important/responses/religious-freedom-essential-to-state-legitimacy-and-the-common-welfare](http://berkeleycenter.georgetown.edu/rfp/blog/what-is-religious-freedom-and-why-is-it-important/responses/religious-freedom-essential-to-state-legitimacy-and-the-common-welfare). Haettu 12.5.2014.

Karttunen, Tomi

2014 Kansankirkko teologisena ja käytännöllisenä kysymyksenä – jälkikonstantinolinainen kirkko? – Reseptio 2 /2014.

Katekismus

2001 Katekismus. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi. Helsinki: Edita.

Ketola, Kimmo

2003 Uskonto suomalaisessa yhteiskunnassa 1600-luvulta nykypäivään. – Moderni kirkkokansa. Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhannella. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 82. Jyväskylä: Gummerus.

Kirkkona monikulttuurisessa yhteiskunnassa

2014 Kirkkona monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tulevaisuusselonteko. [http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/E29B0943AD270895C2257D72002DEB96/\\$FILE/Kirkkona_monikulttuurisessa_yhteiskunnassa.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/E29B0943AD270895C2257D72002DEB96/$FILE/Kirkkona_monikulttuurisessa_yhteiskunnassa.pdf). Haettu 10.11.2014.

Kotiranta, Matti

2014 Religion and the Secular State in Finland. <http://www.iclrs.org/content/blurp/files/Finland%202014%20FINAL.pdf>. Haettu 11.11.2014.

Kuru, Ahmet T.

2013 Assertive and Passive Secularism: State Neutrality, Religious Democracy, and the Muslim Minority in the United States. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Kutsu yhteyteen

2014 Kutsu yhteyteen. [http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/862A62AA22AAA19EC2257D3B004D3EB0/\\$FILE/KUTSU%20YHTEYTEEN%20-ESITE.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/862A62AA22AAA19EC2257D3B004D3EB0/$FILE/KUTSU%20YHTEYTEEN%20-ESITE.pdf). Haettu 27.8.2014.

Kuznecoviene, Jolanta

2005 State and Church in Lithuania. – State and Church in the European Union. Gerhard Robbers (ed.). Baden-Baden: Nomos.

Kühle, Lene

2011 Introduction: Legal Regulation of Religion in the Nordic Countries. – Nordic Journal of Religion and Society 2011, volume 24 no 2.

2011b Concluding Remarks on Religion and State in the Nordic Countries. – Nordic Journal of Religion and Society 2011, volume 24 no 2.

KVK

1977 Kirkko ja valtio -komitean mietintö. Komiteanmietintö 1977:21. Tampere: Valtion painatuskeskus.

Kääriäinen, Kimmo

2003 Teorioita uskonnon ja yhteiskunnan muutoksesta. – Moderni kirkkokansa. Suomalaisen uskonnollisuus uudella vuosituhanella. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 82. Jyväskylä: Gummerus.

2011 Religion and State in Finland. – Nordic Journal of Religion and Society 2011, volume 24 no 2.

Kääriäinen, Kimmo & Niemelä, Kati & Ketola, Kimmo

2003 Maallistuuko Suomi? – Moderni kirkkokansa. Suomalaisen uskonnollisuus uudella vuosituhanella. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 82. Jyväskylä: Gummerus.

Leino, Pekka

2002 Kirkkolaki vai laki kirkosta. Diss. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 231. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.

2003 Kirkko ja perusoikeudet. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja E-sarja N:o 6. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.

Luoma, Tapio

2014 Kirkon asema muuttuvassa yhteiskunnassa. – Kanava 8/2014.

Luoto, Valtter

1992 Valtion suhde uskontoon ja uskonnollisiin yhteisöihin. – Teologinen Aikakauskirja 1/1992.

Luxmoore, Jonathan

2013 From Solidarity to Freedom: The Mixed Fortunes of Churches in Postcommunist Eastern Europe. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

McClay, Wilfred

2012 Honoring Faith in the Public Square. <http://www.christianitytoday.com/ct/2012/november/honoring-faith-in-public-square.html>. Haettu 7.11.2014.

Minkenberg, Michael

2012 Church-State Regimes and Democracy in the West: Convergence vs. Divergence. – Geopolitics, History, and International Relations 1/2012, www.cceol.com.

Monsma, Stephen V. & Soper, J. Christopher

1997 The Challenge of Pluralism. Church and State in Five Democracies. England: Rowman and Littlefield Publishers.

Nielsen, Marie Vejrup & Kühle, Lene

2011 Religion and State in Denmark: Exception among Exceptions? – Nordic Journal of Religion and Society 2011, volume 24 no 2.

Nokelainen, Mika

2010 Vähemmistövaltiokirkon synty. ortodoksisen kirkkokunnan ja valtion suhteiden muotoutuminen Suomessa 1917-1922. Diss. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 214. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Numminen, Jaakko

1992 Kirkon ja valtion suhde. – Teologinen Aikakauskirja 1992/1.

Nussbaum, Martha C.

2012 The New Religious Intolerance. Overcoming the Politics of Fear in an Anxious Age. Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.

Ojanen, Tuomas

2010 EU-oikeuden perusteita. Helsinki: Edita.

Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin

2011 Uskonnon ja omantunnon vapaus (Perustuslaki 11 §). – Artikkeliteoksessa Perusoikeudet. Helsinki: WSOYPro.

Palva, Heikki

2005 Ihmisoikeudet islamin viitekehyksessä. – Oikeus uskoon, toivoon ja rakkauteen. Ihmisoikeudet ja kirkon missio. Toim. Mari Pöntinen ja Mikko Helminen. Helsinki: Suomen Lähetyseura.

Pellopää, Matti

2000 Euroopan ihmisoikeussopimus. Helsinki: Kauppakaari.

Petúrssón, Petúr

2011 Religion and State in Iceland. – Nordic Journal of Religion and Society 2011, volume 24 no 2.

Pettersson, Per

2011 State and Religion in Sweden. Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. – Nordic Journal of Religion and Society 2011, volume 24 no 2.

Perustuslaki

2000 Suomen perustuslaki 11.6.1999/731. www.finlex.fi Haettu 17.4.2014.

Raunio, Antti

2001 Luther ja yhteiskunta. – Johdatus Lutherin teologiaan. Toim. Pekka Kärkkäinen. Helsinki: Kirjapaja.

Recommendation 1804

2007 Recommendation 1804. State, religion, secularity and human rights. Parliamentary Assembly. Council of Europe. <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta07/EREC1804.htm>. Haettu 12.11.2014.

Reijonen, Mikko

2005 Uskonnonvapaus ihmisoikeutena. – Oikeus uskoon, toivoon ja rakkauteen. Ihmisoikeudet ja kirkon missio. Toim. Mari Pöntinen ja Mikko Helminen. Helsinki: Suomen Lähetysseura.

Religious Hostilities

2014 Religious Hostilities Reach Six-Year High. <http://www.pewforum.org/2014/01/14/religious-hostilities-reach-six-year-high/>. Haettu 13.8.2014.

Religious Requirements for Heads of State

2014 Religious Requirements for Heads of State. In 30 countries, heads of state must belong to a certain religion. Pew Research Center. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/07/22/in-30-countries-heads-of-state-must-belong-to-a-certain-religion/>. Haettu 31.7.2014.

Riikonen, Juha

2014 Kansallisuuskysymys Suomen ortodoksisessa kirkossa. – Reseptio 2 /2014.

Robbers, Gerhard

2005 State and Church in the European Union. – State and Church in the European Union. Second Edition. Ed. Gerhard Robbers. Baden-Baden: Nomos.

2005b State and Church in Germany. – State and Church in the European Union. Second Edition. Ed. Gerhard Robbers. Baden-Baden: Nomos.

Rosas, Allan

2011 Perus- ja ihmisoikeudet EU:ssa. – Artikkeliteoksessa Perusoikeudet. Helsinki: WSOYPro.

Rynkowski, Michal

2005 State and Church in Poland. – State and Church in the European Union. Ed. Gerhard Robbers. Baden-Baden 2005: Nomos.

Saukkonen, Pasi

2013 Erilaisuuksien Suomi. Vähemmistö- ja kotouttamispolitiikan vaihtoehdot. Tallinna: Gaudeamus Oy.

Seppo, Juha

1998 Suomalainen kirkko- ja uskontopolitiikka eurooppalaisessa kontekstissa. – Teologinen Aikakauskirja 3/1998.

1999 Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1998. – Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros. Toim. Markku Heikkilä. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

2003 Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa. Helsinki: Edita Prima Oy.

Schmidt, Ulla

2011 State, Law and Religion in Norway. – Nordic Journal of Religion and Society 2011, volume 24 no 2.

Seiple, Chris & Hoover, Dennis R.

2013 Religious Freedom and Global Security. – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Sentürk, Recep

2013 Human Rights in Islamic Jurisprudence: Why Should All Human Beings Be Inviolable? – The Future of Religious Freedom. Global Challenges. United States of America: Oxford University Press.

Sihvola, Juha

2004 Maailmankansalaisen etiikka. Helsinki: Otava.

2011 Maailmankansalaisen uskonto. Helsinki: Otava.

Sillfors, Mikko

2014 Ateismin lähteillä. Jumalattomuuden alkuperän ja yleistymisen tarkastelua. – Uskonnotutkija-verkkolehti. [www.uskonnotutkija.fi/2014/06/06/ateismin-lahteilla-jumalattomuuden-alkuperän-ja-yleistymisen-tarkastelua/](http://www.uskonnotutkija.fi/2014/06/06/ateismin-lahteilla-jumalattomuuden-alkuperan-ja-yleistymisen-tarkastelua/). Haettu 9.6.2014.

Slotte, Pamela

2014 Hur religiöst neutral måste en stat vara? <http://teologia.fi/artikkelit/kirkot-ja-muut-yhteisot/982-hur-religioest-neutral-maste-en-stat-vara>. Haettu 15.4.2014.

Sorsa, Leena

2010 Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003. Diss. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 109. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Summary Report on the RELIGARE Project

2013 Summary Report on the RELIGARE Project. Edited by Marie-Claire Foblets and Katie Alidadi. http://www.religareproject.eu/system/files/RELIGARE%20Summary%20Report_0.pdf. Haettu 11.7.2014.

Taylor, Charles

2007 A Secular Age. Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.

The Global Religious Landscape

2014 The Global Religious Landscape. Pew Research Center's Religion & Public Life Project. <http://www.pewforum.org/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>. Haettu 30.7.2014.

Thorkildsen, Dag

2014 West Nordic and East Nordic Religiousness and Secularity: Historical Unity and Diversity. – Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space. Ed. Rosemarie van den Breemer, José Casanova and Trygve Wyller. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Timonen, Joonas

2014 Uskonnollisten yhteisöjen tekemä maahanmuuttajien kotoutumista edistävä työ Uudellamaalla. Uudenmaan ELY-keskus. Raportteja 95/2014. <http://www.doria.fi/handle/10024/101144>. Haettu 12.11.2014.

Toiviainen, Kalevi

1979 Kansankirkko. – Kirkkojärjestyskomitean mietinnön liite n:o 2. Kirkolliskokouksen pöytäkirjan liite. Helsinki: Kirkkohallitus.

Uskonnollisten yhteisöjen oikeusasematoimikunnan mietintö

1981 Uskonnollisten yhteisöjen oikeusasematoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1981:47. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Van den Breemer, Rosemarie & Wyller, Trygve

2014 Conclusion. – Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space. Ed. Rosemarie van den Breemer, José Casanova and Trygve Wyller. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Verschuren, Paul

1992 Katolinen näkökulma valtion ja kirkkojen suhteisiin. – Teologinen Aikakauskirja 1/1992.

Vikström, John

1992 Mihin suuntaan Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja valtion suhteita olisi kehitettävä? – Teologinen Aikakauskirja 1/1992.

Viljanen, Veli-Pekka

2011 Perusoikeuksien merkitys lainsäädäntötyössä. – Artikkeliteoksessa Perusoikeudet. Helsinki: WSOYPro.

Witte, John Jr.

2014 "God is Hidden in the Earthly Kingdom:" The Lutheran Two-Kingdoms Theory as Foundation of Scandinavian Secularity. – Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space. Ed. Rosemarie van den Breemer, José Casanova and Trygve Wyller. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Wolterstoff, Nicholas

2014 The Nature and Importance of Religious Freedom. <http://berkeleycenter.georgetown.edu/rfp/blog/what-is-religious-freedom-and-why-is-it-important/responses/the-nature-and-importance-of-religious-freedom>. Haettu 12.5.2014.

Yhteiskunnallisista tehtävistä aiheutuvien kustannusten korvaaminen

2013 Evankelis-luterilaisten ja ortodoksisten seurakuntien sekä muiden uskonnollisten yhteisöjen yhteiskunnallisista tehtävistä aiheutuvien kustannusten korvaaminen. Valtiovarainministeriö lokakuu 2013. http://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/01_julkaisut/075_verotus/Evakelis-luterilalisten_ja_ortodoksisten.pdf. Haettu 21.8.2014.

Årsheim, Helge

2014 Legal Secularism. – Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space. Ed. Rosemarie van den Breemer, José Casanova and Trygve Wyller. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Internetsivustot:

www.evl.fi

www.vapaa-ajattelijat.fi

Tässä katsauksessa tarkastellaan Suomen evankelis-luterilaisen kirkon valtiosuhdetta; sen historiaa, nykytilaa ja uudistuspaineita.

Valtiokirkollinen historia näkyy yhä suomalaisen yhteiskunnan uskonto- ja kirkkopoliitikassa. Se on herättänyt arvostelua sekä kirkon sisällä että sen ulkopuolella. Ihmisoikeuksien korostuminen on nostanut yhteiskunnassa esiin uskonnonvapauden ongelmakohtia ja yhdenvertaisuuden vaatimusta uskontojen ja katsomusten kohtelemisessa. Samalla suomalainen uskonnollinen kenttä on kokenut nopeita muutoksia uskonnollisen kirjon laajentumisena ja islamin voimistumisena. Samanaikaisesti ateistiset puheenvuorot ovat voimistuneet. Myös kirkon jäsenmäärä on laskenut.

Miten tämä kaikki vaikuttaa kirkon asemaan tulevaisuudessa? Minkälaisia vaihtoehtoja on järjestää uskontojen ja katsomusten asemaa yhteiskunnassa? Onko valtiokirkolliset piirteet tarpeen säilyttää vai kuljetaanko Suomessa lähtökohtaisesti kohti sekularistista yhteiskuntaa? Vai onko olemassa jokin muu tapa järjestää valtiovallan ja uskonnollisten ja katsomuksellisten toimijoiden suhteet?

KIRKON TUTKIMUSKESKUS[†]

SUOMEN[†]
EV. LUT.
KIRKKO